

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MİDHAT PAŞA DÖNEMİNDE IRAK'TA İDARİ VE MALİ REFORM

ALAN SHERZAD MOHAMMED MOHAMMED

TARİH ANA BİLİM DALI

**Şanlıurfa
2024**

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MİDHAT PAŞA DÖNEMİNDE IRAK'TA İDARİ VE MALİ REFORM

ALAN SHERZAD MOHAMMED MOHAMMED

**TARİH ANA BİLİM DALI
Tez Danışmanı: Prof. Dr. ABDULLAH EKİNCİ**

**Şanlıurfa
2024**

TEŞEKKÜR

Çalışma boyunca konu seçiminde ve araştırmanın tüm aşamalarında bana yardımcı olan, bilgi ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. hayatım boyunca beni destekleyen, haklarını asla ödemeyeceğim aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ŞEKİLLER DİZİNİ	iii
ÇİZELGELER DİZİNİ	iv
1. GİRİŞ	1
1.1. Memlûkler Sonrası Dönemde Osmanlı Valilerinin Yönetimi	1
1.1.1. Ali Rıza Paşa (1831- 1842)	1
1.1.2. Muhammed Necib Paşa (1842 - 1848)	2
1.1.3. Namık Paşa (1851- 1852)	2
1.1.4. Gözlüklü Reşid Paşa (1852- 1857)	3
1.1.5. Namık Paşa (1862-1867)	3
1.2. Yönetim Açısından Irak	5
1.2.1. Finans ve Ekonomi	10
2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR	15
3. GEREÇ VE YÖNTEM	16
4. BULGULAR	17
4.1. MALÎ VE İKTİSADÎ REFORMLAR	17
4.1.1. Tarım Sektöründe Reform	18
4.1.2. Vergi ve Gümrük Sisteminde Yenilikler	22
4.1.3. Ticaretin Gelişmesi	28
4.1.4. Sanayi Sektöründe Reform	32
4.1.5. Ulaşım ve Ticaret Yollarına Önem Verilmesi	35
4.1.5.1. Nakliye	35
4.1.5.2. Teslimat	40
4.2. MİDHAT PAŞA'NIN BAĞDAT VİLAYETİNDEKİ FAALİYETLERİ	42
4.2.1. İdarî Reformlar	43
4.2.2. Vilayet Yönetmeliği Kanunu	44
4.2.2.1. Vilayetlerin Teşkilatlanması	46
4.2.3. Midhat Paşa'nın Valiliği Döneminde (1869 – 1872) Bağdat'ın İdari Yapısı	49
4.2.3.1. Vali	51
4.2.3.2. Vali Yardımcısı	51
4.2.3.3. Defterdar	51
4.2.3.4. Mektupçu	52
4.2.3.5. Dış İlişkiler Direktörü	53
4.2.4. Midhat Paşa'ya Irak'ta, Osmanlı Hükümeti Tarafından Verilen İdari Yetkiler ve Yükümlülükler	54
4.2.5. İdari Birimler Konseyi	55
4.2.5.1. İdari Meclisler	55
4.2.5.2. Kaza Yönetim Üyeleri	56
4.2.5.3. Nahiye Yönetim Üyeleri	56
4.2.5.4. Köy Yönetim Kurulu	56
4.2.6. Belediyeler ve Belediye Meclisleri	57
4.2.6.1. Belediyeler	57
4.2.6.2. Belediye Meclisleri	59
4.2.7. Şehir ve Kasabaların İnşası ve Hizmet Projeleri	59
4.2.8. Arazi Yönetimi Reformu	61
4.2.9. Sorunlarla Başa Çıkma	65
4.3. MİDHAT PAŞA'NIN SİYASİ FAALİYETLERİ	68
4.3.1. Midhat Paşa'nın Görevleri	68
4.3.2. Tanzimat Reformlarının Arka Planı	75
4.3.2.1. Yüzyılda Tanzimat Yenilikleri ve Reformları	77
4.3.3. Reformların Uygulanmasında Midhat Paşa'nın Rolü	79

4.3.4. Meşrutiyet ve Midhat Paşa'nın Rolü	81
4.3.5. Midhat Paşa'nın Projelerinin Önündeki Engeller ve Muhalefet	87
4.3.6. Midhat Paşa'nın Bağdat Vilayeti'ne Vali Olarak Atanmasının Nedeni	88
4.3.7. Midhat Paşa'nın Bağdat Vilayetindeki Gündeminin Genel Hatları	92
4.3.8. Yolsuzluklar	92
4.4. MİDHAT PAŞA'NIN HAYATI VE ŞAHSİYETİ	93
4.4.1. Midhat Paşa'nın Biyografisi	93
4.4.2. Midhat Paşa'nın Ailesi	95
4.4.3. Midhat Paşa'nın Son Yılları	96
4.4.4. Midhat Paşa Hakkında Düşünceler	102
5. TARTIŞMA	104
6. SONUÇLAR	105
7. ÖNERİLER	109
KAYNAKLAR	110
ÖZGEÇMİŞ	120
EKLER	121

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MİDHAT PAŞA DÖNEMİNDE IRAK'TA İDARİ VE MALİ REFORM

ALAN SHERZAD MOHAMMED MOHAMMED

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Tez Danışman: Prof. Dr. ABDULLAH EKİNCİ

Yıl: 2024, Sayfa : 127

Midhat Paşa'nın 1869-1872 yılları arasında Irak'ta yaptığı reformlar genelde Osmanlı İmparatorluğu'nun, özelde de Irak devletinin tarihinde hususî bir değer ve öneme sahiptir. Çünkü 3,5 yıl içinde yapılan reformların etkisi Irak'ta durumu tamamen değiştirmiş, ülke için yeni bir dönem başlamış, nüfusta da kayda değer bir artış yaşanmıştır. Irak dönemselsel olarak ekonomik ve siyasi çöküş yaşamıştır. Bazı dönemlerde ülke yeniden canlanmaya çalışmış ve refah dönemleri yaşanmıştır. Çünkü Irak, elverişli iklim koşullarına ve topraklara sahip bir ülkedir. Bugün Irak'ın, sadece yer üstü değil bundan daha da ileri seviyede olmak üzere yer altı zenginliklerinden de bahsetmek mümkündür. Fakat tüm zenginliğine rağmen nüfusun çoğunluğu yoksulluk sınırının altındadır. Bu durumun oluşmasının temel nedenleri arasında, Irak'ın doğal kaynaklarının israf edilmesi ve yolsuzluklar yer almaktadır. Midhat Paşa'nın Irak'ta başlattığı reform süreci, pek çok sorun ve dirençle karşı karşıya kalmıştır. Benzer şekilde bugün de reform kanununun yürürlüğe girmesi, hüküm ve ilkelerinin uygulamaya konulması sonrasında ülkede, birçok siyasi engel baş göstermiştir. Reform tasarısının yolsuzluklara zemin hazırlaması ve onların güç ve sermayelerini sınırlaması bunun temel nedenleri olarak gösterilebilir. Bu hususlar göz önüne alındığında reform tasarısının uygulanması aşamasında irade, adalet ve güce gereksinim ve ihtiyacın varlığı ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, Midhat Paşa'nın hayatı ve politik mirasına dair kapsamlı bir bakış sunmak, aynı zamanda onun Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ve başta Irak olmak üzere reformist etkisini ve katkılarını vurgulamaktır. Tezimizde, genel olarak kişiliği, ve yenilikçi faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Midhat Paşa'nın valiliği döneminde, Irak'ta gerçekleştirilen reformlar konusu üzerinde çalışılarak, idarî malî reformları detaylı olarak ele alınacaktır. Bu alanda iyi bir bilgi birikimine sahip olmak, araştırma yaparken ve tezimi yazarken uzmanlık kazanabilmek, aynı zamanda Türkiye'de iki yıldır üzerinde çalıştığım konular hakkında edindiğim bilgileri kullanabilmek de tarafımdan temel amaçlar olarak belirlenmiştir. Midhat Paşa'nın 1869-1872 yılları arasındaki valilik süreci araştırmanın konusunu içermektedir. Onun Irak'taki görevi sürecinde, her alanda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Üç yıl süren valilik döneminde yapılan reformlar değerlendirilmektedir. Midhat Paşa, siyasi alanda Avrupalı devletlerin politikaları ve uygulamalarından etkilenmiş, bunların temel ilkelerini Osmanlı Devleti'nde, özellikle de başta Irak olmak üzere Arap ülkelerinde uygulamaya çalışmıştır. Araştırmamız dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Midhat Paşa'nın biyografisi ve kişiliğine temas edilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Midhat Paşa'nın idarî alanda geniş siyasi faaliyetleri ve ilk Osmanlı anayasasındaki başlıca rolü ele alınmaktadır. Üçüncü bölüm idarî reformların incelendiği kısımdır. Dördüncü bölümde ise malî ve ekonomik reformlara değinilmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Irak, Midhat Paşa, Tanzimat Reformları, İdarî ve Malî

ABSTRACT

MASTER THESIS

**DURING THE PERIOD OF MİDHAT PASHA ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL
REFORM IN IRAQ**

ALAN SHERZAD MOHAMMED MOHAMMED

**HARRAN UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY**

Thesis Supervisor: Prof. Dr. ABDULLAH EKİNCİ

Year: 2024, Page : 127

Midhat Paşa's reforms in Iraq between 1869-1872 have a special value and importance in the history of the Ottoman Empire in general and the Iraqi state in particular. Because the effect of the reforms carried out in 3,5 years completely changed the situation in Iraq, a new era began for the country, and there was a significant increase in the population. Iraq has periodically experienced economic and political collapse. In some periods, the country tried to revive and experienced periods of prosperity. Because Iraq is a country with favourable climatic conditions and soils. Today, it is possible to talk about Iraq's riches not only above ground but also underground, even more advanced than that. However, despite all its wealth, the majority of the population is below the poverty line. The main reasons for this situation were the waste of Iraq's natural resources and corruption. The reform process initiated by Midhat Paşa in Iraq faced many problems and resistance. Similarly, today, many political obstacles have arisen in the country after the enactment of the reform law and the implementation of its provisions and principles. The main reasons for this are the fact that the reform bill paves the way for corruption and limits their power and capital. Considering these issues, the need for will, justice and power in the implementation of the reform bill comes to the fore. The main purpose of this study is to provide a comprehensive overview of Midhat Paşa's life and political legacy, as well as to emphasise his reformist influence and contributions in the history of the Ottoman Empire, particularly in Iraq. The thesis focuses on his personality and reformist activities in general. In addition, the reforms carried out in Iraq during Midhat Paşa's governorship will be studied and his administrative and financial reforms will be discussed in detail. My main objectives are to have a good knowledge in this field, to gain expertise while researching and writing my thesis, and to use the knowledge I have gained about the subjects I have been working on for two years in Turkey. Midhat Paşa's governorship period between 1869-1872 is the subject of this study. During his tenure in Iraq, great progress was made in every field. The reforms made during his three-year governorship are evaluated. Midhat Paşa was influenced by the policies and practices of European states in the political field and tried to implement their basic principles in the Ottoman Empire, in Arab countries, especially in Iraq.

KEYWORDS: Iraq, Midhat Pasha, Tanzimat Reforms, Administrative and Financial

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 1.1. Midhat Paşa'dan Önce Bağdat Vilayeti Valiliği Görevinde Bulunan Kişiler	5
--	---

1. GİRİŞ

Irak, 1515 yılında Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Osmanlı buralarda kendi idari yönetim anlayışını uygulamıştır. Kanuni'nin Irakeyn Seferiyle de bölge gerçek anlamda Osmanlı topraklarına katılmış ve Irak'ta yaklaşık 400 yıl Osmanlı hakimiyeti bölgede etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında Irak bölgesi Bağdat, Musul ve Basra olmak üzere üç eyalete ayrılmıştır. Musul 1878 yılına kadar İstanbul'a bağlı bir vilayet olmuştur. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iktisadi ve idari düzenlemeler aynı şekilde Irak bölgesini de etkilediği görülmektedir. Irak'ın idari yapısına dair düzenlemeler, Mithat Paşa'nın Irak Valiliği yaptığı dönemde başlamaktadır. Mithat Paşa Irak'ı 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne uygun olarak yönetmiştir.

Osmanlılar, Vali Hasan Paşa döneminde Irak'a getirdikleri memlükler ile yeni bir askerî sistem kurma girişiminde bulunmuşlardır. Bunun temel nedeni Yeniçeri ordu sisteminin yozlaşmış bir durumda olmasıydı (Abdülaziz Süleyman el-Navar, 1968, s.23). Memlükler, siyasî ve askerî konumlarının güçlendirilmesini desteklemek amacıyla, Irak dışında Memlük çocukların satın alınması için üs kurarak, Hasan Paşa'nın ölümü ve Ahmed Paşa'nın oğlunun iktidara gelmesinden sonra, kendi isteklerini Osmanlı İmparatorluğu'na dayatmayı başardılar (Ali al-Wardy, s.154).

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığı nedeniyle Memlükler, Irak'ı 82 yıl yönetmişlerdir (Ali al-Wardy, s.149). Irak'taki Memlüklerin idarî durumu, Osmanlı Devleti bünyesinde konfederal bir sistemi andırıyordu. Fakat daha sonra Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız olma çabaları nedeniyle Irak'taki Memlük gücü, Ali Rıza Paşa tarafından şiddetli bir şekilde ortadan kaldırıldı (Haider Sabri Şakir, 2013 (a), s.186).

1.1. Memlükler Sonrasi Dönemde Osmanli Valilerinin Yönetimi

1.1.1. Ali Rıza Paşa (1831- 1842)

Ali Rıza Paşa'nın yönetiminde Irak'ın, yeniden Osmanlı hâkimiyeti altına alınmasının ardından adı geçen paşa, Osmanlı Padişahı nezdinde güçlü bir konuma sahip oldu ve 11 yıl boyunca Bağdat valisi olarak görev yaparak Irak'ta yeni bir dönemin temsilcisi oldu (Moeed Ahmad Khalaf, 2001, s.253). Trabzon doğumlu Bektaşî olan Ali Rıza Paşa, Bağdat valiliği görevinde üç yardımcısı ile birlikte çalışmıştır. Fakat paşanın bu mesai arkadaşları, halka iyi davranmayıp, katı muamelelerde bulunmuşlardır (Azid Jawad al- Khamisi, s. 2014).

Ali Rıza Paşa'nın Irak valiliği, Osmanlı tarihi boyunca ülkedeki en kötü yönetim deneyimi olarak kabul edilmektedir. Esasında paşanın onun idaresinde bulunan vatandaşları değil, sadece yalnızca Osmanlı devletini memnun etmekle karakterize edilebilir (Abdul Razzaq al-Hasani, 2007, s.40). Halka uygulanan baskılar nedeniyle 28 Mayıs 1832'de Bağdat'ta, zulme, adaletsizliğe ve işkenceye son verilmesini talep eden kitlesel bir protesto patlak vermiş fakat olumlu bir netice alınamamıştır (Ali al- Wardy, s.119).

1.1.2. Muhammed Necib Paşa (1842 - 1848)

Nisan 1842'de Ali Rıza Paşa'nın Suriye'ye nakledilmesinin ardından Muhammed Necib Paşa, aynı yılın Eylül ayında Bağdat valiliği görevine tayin edilmiştir. Selefiyle aynı politikaları izleyen paşa, Fransız ve İngiliz konsolosları arasında kıskançlık ve anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, Necib Paşa ile Fransız konsolosu arasında bir anlaşmazlık çıkana kadar devam etmiştir. 1846'da valinin muhafızları, Fransız konsolosluğu binasına saldırmış bu durum temmuz ayında Muhammed Necib Paşa'nın görevden alınmasına neden olmuştur (Azid Jawad al- Khamisi, 2014, s.98). Paşanın, idarî açıdan izlediği kötü politika şehir kurumlarında karışıklıklara, yolsuzluğa ve kamu kaynaklarının israfına neden olmuştur. Bu durum kitlesel protestoların yapılmasına zemin hazırlamıştır. (Rana Abdul Jabbar, 2005, s.13).

Muhammed Necib Paşa'nın görevden alınmasının ardından Abdülkerim Paşa yerine vali olarak atanmıştır. Fakat o da kısa bir süre sonra görevden alınmış ve Muhammed Vecihi Paşa, Bağdat valisi olarak göreve başlamıştır. Onun halefi ise Namık Paşa olmuştur (Azid Cawad al-Khamisi, 2014, s. 98).

1.1.3. Namık Paşa (1851- 1852)

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli devlet adamlarından biri olarak kabul edilen, bir siyasetçiydi. Beş Osmanlı padişahı döneminde görev yapmış yetenekli devlet adamı olan Namık Paşa, dört padişaha danışmanlık yapmış ve Osmanlı Harp Okulu'nun kuruluşuna öncülük etmiştir. Yaşamı boyunca iki kez Bağdat valiliği görevinde bulunmuş, (Ali al-Wardy, s.205) Muhammed Vecihi Paşa'nın valiliği döneminde Irak ordusunun danışmanlığını yapmıştır.

Irak'taki yönetim biçimi, özellikle de aşiret devrimi konusunda halk ile Vecihi Paşa arasında sürekli anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Nihayetinde tüm bu sorunlar,

Vecihi Paşa'nın görevinden istifa etmesine yol açmış ve bunun üzerine Namık Paşa, valilik görevine tayin edilmiştir. Namık Paşa'nın iktidar yanlısı politikası, özellikle Irak'ta yaşayan yabancılara karşı çok sertti. Bu durum ve kendi muhafızları tarafından darp edilen bir Fransız banka sahibiyile yaşadığı anlaşmazlık, paşanın görevden alınmasına neden olmuştur (Azid Jawad al-Khamisi, 2014, s.98).

1.1.4. Gözlüklü Reşid Paşa (1852- 1857)

Ağustos 1852'de Iraklılar tarafından Ebu el-Münezir olarak bilinen Reşid Paşa'nın, Bağdat valiliğine atanması emri çıkarılmıştır. Bağdat halkı, Reşid Paşa'nın Müslüman olduğundan şüphe duyuyordu. Çünkü Reşid Paşa, topçuluk eğitimi alması için Fransa'ya gönderilmiş birkaç yıl bu ülkede kalmış ve İncil'den etkilenmiştir (Abbas el-Azavi, 1935, s.78).

Reşid Paşa, bu şüpheyi ortadan kaldırmak için bir cami yaptırmaya, ayrıca Ali Rıza Paşa'nın Kırım Savaşı'ndan sonra ödemediği memur ve asker maaşları borçlarının da ödenmesine karar vermiştir. Ülkenin idaresinde disiplinli politika izleyen paşa, memurları sıkı bir şekilde denetlemesiyle tanınmıştır. Aynı zamanda bölgede ticarî alanda düzenlemeler de yapmıştır. Irak Mareşali rütbesine sahip olan Reşid Paşa, sulama projeleriyle de tarımsal faaliyetleri canlandırmaya çalışmıştır (Valid al-Azmi, 1999, s. 541).

Padişah Abdülmecid, Kırım Savaşı'nda ün kazanan Ömer Paşa'yı Reşid Paşa'nın halefi olarak Bağdat valiliği görevine tayin etmiştir. Ömer Paşa döneminin en önemli gelişmelerinden biri de zorunlu askerlik sisteminin yürürlüğe konulmuş olmasıdır. Bağdat'ta üst düzey kişileri, büyük miktarlarda para ve rüşvet ödemeye ikna ettikten sonra bu politikayı uygulamayı başarmıştır. Ömer Paşa, 1859'da görevden alınmış ve yerine Mustafa Nuri Paşa (1858-1861) tayin edilmiştir. Ahmed Tevfik Paşa ise 1861'de Bağdat valiliğine getirilmiş, fakat bu görevi sadece birkaç ay sürmüştür (Azid Jawad al-Khamisi, 2014, s. 99).

1.1.5. Namık Paşa (1862-1867)

Namık Paşa, 1862 yılında ikinci kez Bağdat'a vali olarak atanmıştır. Şehre gelince el-Celvaz Ahmed Ağa'yı görevinden azletmiş, profesyonel çeteleri sindirmiş ve Bağdat'ta asayiş bozmak isteyen veya ilgili faaliyetlere karışanların sınır dışı edilmesini emretmiştir, Namık Paşa'nın ardından Takıyüddin Paşa, 1867-1869 yılları arasında Bağdat valiliği görevini ifa etmiştir. Onun döneminde genel olarak olumlu gelişmeler olmamış ve selefleriyle aynı tarzda politikalar izlemiştir. Zayıf idarî ve

malî gücün dayatılması halkın protestolarına yol açmıştır (Azid Jawad al-Khamisi, 2014, s.101).

1831-1869 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin özellikle Irak'taki mevcut durumu nedeniyle Sultan Abdülmecid, yeni reform mekanizmaları benimsemiş ve böylece yeni bir döneme girilmiştir (Siar al-Jameel, 1997, s. 414). Tahta çıkışından 3 ay sonra, padişahın ilan ettiği bir hak belgesi olarak birçok idarî, malî ve sosyal reform kararlarını içeren Tanzimat Fermanı yayımlanmıştır (3 Kasım 1839) (Abdülaziz Muhammed Auad, s. 19). Ancak Kırım ve Balkanlarda yaşanan çatışmalar nedeniyle bu reform kanununun kararları tam olarak uygulanamamıştır (Yücin Rucan ve T. Muhammed İbrahim el-candi, 2009, s.124). 1856'da idarî, malî, ekonomik ve politik sistemler açısından bir reform olan ve vergi kanununun Avrupa sistemi ve hukukuna dayalı olarak yeniden düzenlenmesini içeren Islahat Fermanı yayımlanmıştır. Fakat Midhat Paşa'nın Bağdat valiliği görevinden önce bu reform kararlarının hiçbirini Irak'ta uygulanamamıştır (Bin İsa Yahya Nasima, 2018, s.10-11).

Çizelge 1.1. Midhat Paşa'dan Önce Bağdat Vilayeti Valiliği Görevinde Bulunan Kişiler

S	Valilerin isimleri	Saltanat süresi	Dönemi
1	Ali Rıza Paşa	1831 – 1842	II. Mahmud
2	Muhammed Necib Paşa	1842 – 1848	I. Abdülmecid
3	Abdülkerim Paşa	1848 - 1850	
4	Vecihi Paşa	1850 - 1850	
5	Namık Paşa (1. Dönem)	1850 - 1852	
6	Gözlüklü Reşid Paşa	1852 - 1856	
7	Serdar Ömer Paşa	1856 - 1859	
8	Mustafa Nuri Paşa	1859 - 1860	
9	Ahmed Tevfik Paşa	1860 - 1861	
10	Namık Paşa (2. Dönem)	1861 - 1867	Sultan Abdülaziz
11	Takiyüddin Paşa	1867 – 1869	

1.2. Yönetim Açısından Irak

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde Irak, her biri geniş sınırları olan dört büyük vilayete bölünmüştü bu vilayetler: Bağdat, Basra, Musul ve Şehrizer idi. (Gassan al- Attiyah,1921, s.33). Irak, 1534 ile 1917 yılları arasında yaklaşık 400 yıl boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalmış (Haider Sabri Şakir, 2013 (b), s. 33; Muhammed el-Khalidi, 2014, s. 22). Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatından 1917'ye kadar, Sultan VI. Mehmed'in saltanatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Irak'taki son dönemi (Muhammed el-Khalidi, 2014, s.22) ve başlangıçta merkezi olmayan bir şekilde yönetilmiştir (Vemiz Cemal Ömer,1986, s.12).

Osmanlı idarî sistemi, askerî ve ekonomik sistemle güçlü bir şekilde bağlantılıydı. Çünkü vilayetlerden elde edilen çeşitli gelirlere dayanıyordu. İdare

kanunları devletin ekonomik çıkarlarına hizmet etmek için uygulanmış ve kullanılmıştır. Fakat Anadolu'da uygulanan geleneksel idarî sistemin, Irak'ın Bağdat, Basra ve Musul vilayetlerinde doğrudan uygulanmadığını belirtmek gerekir (Mıcele Dirasat, s.35).

Irak'ın idarî olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısında kanun hükmünde bir kararnameyle üç büyük vilayete (Bağdat, Basra, Musul) bölünmesi kararlaştırılmıştır (Rojhat Vaisi Halid, 2014, s.21). Bu vilayetlerin her biri farklı idarî birimler olan sancaklardan oluşmuştur (Ayman Ramazan İsmail, 2017, s. 54). 1861'de Şehrizer, Basra ve Musul vilayetleri kazalara dönüştürülmüş ve idarî birim olarak Bağdat vilayetine bağlanmıştır (Hut, 2006, s. 27). 1864 yılında, 1839'da yayınlanan Tanzimat Fermanı'nın etkisi ve vilayet kanununun uygulanmasından sonra Bağdat, Basra ve Musul idarî olarak İstanbul'a bağlanmıştır. Sultan II. Mahmud, idarî mekanizmayı hızlandırıp iş ve hizmet rutinini azaltmak amacıyla merkezî bir politika geliştirmek istemiş ve bunu Irak'ta da tatbik etmiştir (Küçük, 2016, s.121-134). Daha önceki yüzyıllarda bu eyaletler dört sancaktan oluşmaktaydı. Kaza ve sancaklardaki karmaşık siyasi durumun bir sonucu olarak idarî yönetim açısından bu vilayetlerin sınırları sürekli olarak değişmekteydi. Örneğin 17. yüzyılda Bağdat'a bağlı olan Erbil Sancağı, daha sonra Şehrizer eyaletine bağlanmıştır (İnas Saadi Hairullah,2014, s. 225-227).

II. Mahmud 1831'de Vali Ali Rıza Paşa aracılığıyla Bağdat'ta bir dizi reform girişiminde bulunmuştur. Kentin yönetim yoluyla kontrol edilebilmesi için muhtarlık sistemi kurulmuş ve 1835'te muhtarlık seçimleri yapılmıştır. Ticarî alanlar ile pazarları kontrol altına almak ve daha sonra mahalleler için de bu uygulamaya başvurulmuştur. Şehrin ve vatandaşların temel işlerinin düzenlenmesi, devletin gücünün halka empoze edilmesi ve aynı zamanda günlük işlerin yönetilmesinde, din adamlarının gücünün azaltılması amaçlanmıştır, Tanzimat Fermanı'nda yer alan reform tedbirlerinin başarısızlığından bu noktada bahsetmek gerekir. İdarî mekanizmanın reforme edilmesi elbette kolay bir iş değildi. Yolsuzluk sorunları uzun yıllar çözülmeden devam etmiş ve tüm kurumlara nüfuz ettiği Bağdat'ta vergi toplama sisteminin kaldırılmasına yol açmıştır. Bu durum ülke çapında idarî kaosa neden olmuştur. Bağdat'ta merkezî otoritenin ve Osmanlı hâkimiyetinin yeniden sağlanması için valilerde değişiklikler yapılmasına rağmen 1869 yılına kadar net bir sonuç alınamamıştır. Öte yandan aşiret reislerinin geniş yetkilerinin, Bağdat'ta idarî sistemin çöküşünde önemli etkisi olmuştur (İnas Saadi Hairullah, 2014, s. 430-433). Bahsi geçen gelişmelerle birlikte siyasî sorunların yanı sıra valilerin adaletsizliği ve yolsuzlukları nedeniyle Irak'taki idarî durum daha da kötü bir hale bürünmeye

başlamıştır (Reza zadeh, s.72).

Genel olarak 1831 yılından sonra Bağdat'ta Osmanlı yönetiminin ikinci aşamasının başlamasıyla birlikte devlet, şehirlere valiler ve vasıflı idari personeller atamak suretiyle doğrudan Bağdat üzerindeki idarî yetkisini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti, merkezi otoriteye karşı çıkabilecek yerel partilerin ortadan kaldırılması ve valilerine yardımcı olmak amacıyla Bağdat vilayetinde çeşitli idarî daire ve müesseseler kurmaya başlamıştır, 1831-1869 yılları arasında Bağdat vilayetinin idarî yapısı sancak, kaza ve köylerden oluşmaktaydı (Reza zadeh, s.72). O dönemde idarî aygıt eyaletlerin merkezinde yer alıyor ve yöneticiler, yargıçlar ve hükümet birimlerinden müteşekkildi. Bağdat vilayetindeki en yüksek yönetim makamı olan valilik makamı bizzat padişah tarafından denetleniyordu. Padişah tarafından atanan valilerin daha önce idarî görevlerde bulunmaları ve dolayısıyla yönetim konusunda yetkin olmaları gerekiyordu. Bağdat vilayetinde valiler bazen bakan olarak da adlandırılmışlardır. Bağdat'a atanan vali, padişaha Osmanlı hazinesi için bir bütçe oluşturma sözü veriyordu. Bunun için gelirler, Bağdat halkına vergi, gümrük ve cezalar dayatılarak elde ediliyor ve padişahı yatıştırmak için Osmanlı gücünün merkezi olan İstanbul'daki devlet hazinesine gönderiliyordu, Şehirde güvenlik ve askerî işlerden sorumlu olan valilerin yetkileri geniş olduğu için, şehir merkezleri ve ilçelerin idarî işleri de onların yetkisi altındaydı. Bağdat vilayetinde şeyhler, aşiret reisleri, konsolosluk görevlileri ve yabancı vatandaşlar, valilerin gölgesi altında yaşıyordu. Askerî yönetim açısından vali, şehri korumak için Bağdat'ta konuşlandırılan kuvvetlerden sorumluydu. 1831'den sonra sadece padişahı memnun etmek ve görevde kalmak için çalışmaya başlayan Bağdat valileri, şehirde devletin idarî kurumlarının ıslah edilmesi hususunda başarısız olmuşlardır. Vilayetin işleri çoğunlukla halka sadık olmayan ve çalışma yöntemleri daha çok kendi çıkarlarına yönelik olan çalışanlar tarafından yürütülmüştür. Valiler, idarî açıdan geniş yetkilere sahip olmaları nedeniyle sorumluluk ve cezalandırılma işlemlerine tabi tutulmamışlardır. Bu durum Bağdat'daki idarî sistemin çökmesine neden olmuştur. (Nizk Saeed Abdulkarim, 2016, s.216).

Osmanlı Devleti'nde idarî alanda görülen yolsuzluklar, padişahların ülke işlerinin yönetimini en üst makamlara devrettiği dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. Yöneticiler, güçlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlar ve bunun sonucunda yolsuzluklar, Irak da dahil olmak üzere Osmanlı idarî sisteminin birçok kurumuna yayılmıştır (İsmail Ahmad Yağı, 1996, s.95).

18. yüzyılın ikinci yarısında Irak'ın siyasi tarihi, bir özyönetim dönemi olarak

kabul edilmektedir. Çünkü bu dönemde ülke, Osmanlıların yönetimi ve kontrolü altında olmasına rağmen, Osmanlı yöneticileri ile Iraklı aşiretler ve emirlikler arasındaki anlaşmazlıklar ve çatışmalar devam etmiştir, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı otoritesinin zayıflamaya başlaması, Irak'taki aşiretlerin gösteri ve protestolarına ortam hazırlamıştır. Bağdat'taki yetkililer ile halk arasında sosyal dengenin olmaması sebebiyle aşiretler, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması sürecinde ayrılıkçı çağrılarda bulunmuşlardır. İstanbul'dan Irak'a gönderilen görevlilerin yasal veya yasadışı yollarla para topladıklarını gerekçe olarak sundular. İşte bu temel nedenlerden dolayı Irak'taki idarî kurumların yetkilileri, İstanbul'da da rüşvet ve yöneticilere hediye verme gibi yollarla yolsuzluklara yönelmişlerdir, Irak'ta halkın yetkililere olan güven eksikliği, yolsuzluklar ve adaletsizlikler, ulusal güvenlikte istikrarsızlığa neden olmuştur. Öte yandan Bağdat'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi olan İstanbul'a uzaklığı, yönetim konusunda zorlukların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Irak aşiretlerinin bağımsız hareket etme teşebbüsleri, kendi bölgelerini bağımsız olarak yönetmelerine olanak tanımış ve ülkenin yönetim sistemini göz ardı etmelerine sebep olmuştur. Irak topraklarının genişliği, Osmanlı yöneticilerinin ülkeyi sistematik bir şekilde kontrol etmesini imkânsız hale getirmiştir. Bu durum, yolsuzluğun ülke geneline yayılmasına ve kaosa yol açmıştır (Ahmed Manzir el-Hassun, 1997, s.192-194).

Yönetimin zayıflığının bir diğer nedeni de güney ve orta Irak'taki Arap aşiretlerinin birçoğunun, Şii olması ve sorunlarını Osmanlı idarî sisteminden bağımsız olarak kendi aralarında çözme çabaları olmuştur (Pakalın, 2015, s.185). Yaşam koşulları açısından yoksullar, toplumun çoğunluğunu oluşturmuştur ve yaşadıkları toprağın verimliliğinden mahrum kalmışlardır. Bu da çoğu zaman, devlete karşı kitlesel isyanların başlamasına yol açmıştır, Mevcut bir toprak sistemi olmasına rağmen çiftçiler, toprak sahibi değillerdi. Üzerinde çalıştıkları topraklar da devletin mülkiyetindeydi. Bu nedenle bu topraklar üzerinde evler inşa edemeyen çiftçiler göçebe hayata devam ettiler. Çiftçilere arazide çalıştıkları için elde ettikleri ürünlerinin maddi karşılığının üçte biri devlet tarafından ödeniyordu. Fakat bu miktarlar, çiftçilerin çabalarına oranla oldukça azdı ve dolayısıyla sistemin değiştirilmesi gerekiyordu (Aldan, 1991, s.34). Midhat Paşa, Bağdat valisi olarak göreve başlamasının ardından çiftçileri toprağa bağlayarak daha iyi çalışmalarını ve mahsul üretmelerini sağlamak amacıyla arazi yönetim sisteminde köklü bir reform gerçekleştirmiştir (Ramazzan, 2017, s.64).

Daha önce Namık Paşa, merkezi yetkililere mektup yazarak bahsi geçen toprakların Iraklı çiftçilere dağıtılmasını istemiş (BOA, MVL: 24610, lef.2-3), ayrıca

merkezî hükümetten, nezaretlere ait arazileri düzenlemek ve tescil ettirmek üzere bir tapu memuru atanmasını talep etmiştir. Bu teklif, Yüksek Şura tarafından 12/3/1866'da kabul edilmiştir (BOA, MVL:24610, lef.3).

Osmanlı hâkimiyeti döneminde Kuzey Irak'ta feodal sistem yaygınlaşmıştır. Tarım arazilerinin idaresinde de etkin olan bu feodal sistem, çiftçilere bir parça arazi verilmesi ve onların bu toprak parçası üzerinde çalışmasıyla karakterize edilmiştir. Soylular, üretilen mahsulün küçük bir kısmını köylülere veriyor, kendilerine daha fazla pay ayırıyorlar ve fayda sağlıyorlardı. Osmanlı döneminde başka bir soyluluk türü daha ortaya çıkmıştı bu da askeri soyluluktur. Tarım arazilerinin yönetim açısından sahiplenilmesini öngören Arazi Kanunnamesi'nin (1858) çıkarılmasından önce devlet, askerî liderlere geniş araziler tahsis etmiştir. Bu kanunnâme ile birlikte yeniden devlet kontrolüne dönmüştür. Fakat devletin başka meselelerle meşguliyeti nedeniyle kanunlar kısa bir süreliğine uygulanmış, daha sonra ise liderler tarafından görmezden gelinmiş ve ihmal edilmiştir. Bu yasa, idarî adalet için çıkarılmış olmasına rağmen, toprakları kullanmak ve satın almak için sermayeye ihtiyaç duymaları nedeniyle soyluların ve aşiret reislerinin çıkarlarına hizmet etmiştir. (Abdülaziz Süleyman el-Navar, 1968, s.52-53).

Ülkedeki idarî zayıflık nedeniyle Osmanlı Devleti, bu mesele için güney ve orta Irak'ta yaşayan aşiret reislerine başvurmuştur. Ancak bölgeyi kontrol altına almak için başvuru bu aşiret reislerinin aynı zamanda mevcut durumu istikrarsızlaştıran gruplar olduğunu belirtmek gerekir. (Aziz el Hac, 1985, s. 70). Diğer yandan Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne saldırı hazırlıkları, uzak bölgelerdeki yönetim sisteminin siyasî olarak çökmesine yol açmış, savaş tehlikesi ve felaketler Osmanlı yetkililerinde endişelere ve kararsızlıklara neden olmuştur. Özellikle Sultan Abdülaziz'in (1861-1867) saltanatı döneminde, bu bölgelerdeki idarî birimlerin yönetiminde zayıflık ve adaletsizliklerin varlığından bahsetmek mümkündür (Abdullah Alyaveyi, 2004, s.56).

Osmanlı hükümeti Irak'ta valilere, 38 yıllık dönemde geniş idarî ve askerî yetkiler vermiştir. Ayrıca 1850'li yıllarda kurulan ve vilayetlerin valilerini denetlemekle görevli bir Yüksek Kurum vardı (Abdülaziz Süleyman el-Navar, 1968, s.179). Bu müessese hem Basra hem de Musul vilayetindeki kurumları idarî açıdan denetlemek amacıyla kurulmuştur (Ahmet Ali Sofi, 1952, s.88). Sonuç olarak, 1831'den 1869'a kadar Bağdat'ı yönetmekle görevlendirilen valilerin çoğunun görev süreçlerinde yaşanan aşiret hareketleri ve şehirdeki huzursuzluklar, devletin, şehrin yönetimi açısından oldukça yetersiz ve zayıf kaldığını göstermektedir. Bu sorunun

çözümü için, padişahın, valileri değiştirmeye zorlayan askerî gücü dışında başka alternatifi bulunmamaktaydı (Nizk Saeded Abdulkarim, 2016, s.220).

1.2.1. Finans ve Ekonomi

Irak'ın iklimsel koşulları, verimli toprakları ile tatlı su kaynaklarına sahip olması bölgenin tarım ülkesi olmasına olanak sağlamıştır. Bu nedenle nüfus, tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta olup, nüfus kompozisyonu bakımından üretici sınıf olarak kabul edilen göçebeler ve Irak Bedevilerinden oluşmaktadır. Yönetici sınıfta ise zenginler, toprak sahipleri ve kabile reisleri bulunmaktadır (Munteşagılı, 1987, s. 65). Midhat Paşa'nın vali olarak göreve başlamasından önce ekonomik ve malî açıdan bir tür çalkantı yaşamış, bu durum, ekonomik geri kalmışlığın bir sonucu olarak siyasî ve güvenlik durumunu da etkilemiş, organizasyon açısından pek çok eksiklik ve sıkıntılar yaşanmıştır. Yolsuzluk, özellikle vergiler açısından Irak'ın iktisadî geri kalmışlığında başka bir faktör olmuştur (Muhammed Abdullah Oda, 1969, s.38-39).

Osmanlı'nın Irak'ı işgali sırasında siyasi ve sosyal nedenler başta olmak üzere pek çok sorun ortaya çıkmıştır. Bu aşamada ülkenin ekonomik durumu da etkilenmiş ve bu sorunların etkileri, daha sonra Irak devletinin oluşumuna da yansımıştır. Problemler, keskin bir şekilde etkileşime girerek dönemin gerçeklerini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin Irak politikaları ve ekonomik ihmalleri, ülke ekonomisinde kronik hastalıkların gelişmesine, geri kalmışlığın ilerlemesine neden olmuştur. Ayrıca devletin Irak'ı bir ayrıcalıklar sistemi aracılığıyla Avrupa'daki kapitalist sisteme entegre etme girişimlerinin sonucu olarak bağımlılığının pekiştirilmesine katkıda bulunmuştur. Diğer yandan Irak'ta ülke ekonomisi, kapitalist ekonomi ile eşit olmayan ilişki olgularının dayattığı çeşitli baskılara, özellikle sektörlerin ve iktisadî faaliyetlerin toplumun ihtiyaçlarına uygun olmayan dengesiz ekonomik büyüme baskısına maruz kalmıştır (Munteşagılı, 1987, s. 66).

Irak'ın en önemli ekonomik sorunlarından biri toprak meselesiydi. Tarım sektörünün gelişmesini engellediği için en büyük ekonomik sorunlardan biri olarak kabul edilen toprak mülkiyeti sorunu, aşiretler arasında olduğu gibi onlar ile Osmanlı hükümeti arasında da derin bir sosyo-ekonomik ve siyasi çatışma yaratmıştır. Hükümet, nihayetinde bu sorunu çözmek için arazi yasaları çıkarmış, ancak bunları zorla uygulama yoluna başvurmuştur. Bu durum ise kabile reislerinin yanı sıra halkın da memnuniyetsizliğine neden olmuştur. Halka göre, çıkarılan arazi yasası adaleti tesis etmede yetersizdi. Ayrıca halkın topraklarının bir kısmını kaybetmesine neden

olacak ve aşiretler arasındaki dengeyi sağlamayacaktı. Bütün bunlar o dönemde Irak'ın ekonomik sisteminin bozulmasına neden olmuştur. Yasa, toplumda sınıf oluşumunu engellediği için kapitalist gruplar üzerinde daha fazla baskı oluşturmuştur. Ancak kapitalist sınıf ile feodal beyler arasındaki ilişki kanunlardan daha etkiliydi. Onlar, daha baskın olarak topraklarını ve canlarını kurtarabiliyorlardı. Aynı zamanda toplum; feodal beyler, tüccarlar, kapitalistler ve işçilerin yanı sıra hiçbir toprağı olmayan işçiler ve köylüler arasında bölünmüştü. Bu sosyal bölünme, tarımsal ve ekonomik gelişmeye uygun olmayan diğer şehirlerde de hızla yayılmıştır, Özellikle 1831-1914 yılları arasında, modern öncesi devlet ve ulusal ekonominin ortaya çıkışı, Irak'ın yönetimi ve ekonomisi açısından belli bir doğrultuda, Osmanlı Devleti'nin kırsal kesime yönelik politikası ve toprak mülkiyetinde değişikliklere neden olmuştur. Toprak kanununun çarpık bir şekilde uygulanması sonucunda ortaya çıkan tablo, padişahlar ile Irak ve Bağdat valilerinin ulaşmalarını istedikleri hedeflere tamamen aykırı bir durum teşkil etmiştir. Bu durum ülkenin ekonomik ve idarî sisteminde yolsuzluk ve bozulmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. (Kamil Allavi el Fetlaw vd, 2013, s.132).

Görüldüğü gibi 1831-1869 yılları arasında bölge valileri, kamu kaynaklarını şahsî çıkarları uğruna israf ederek kendilerini ve kadrolarını zenginleştirmişler, bu da şehir hazinesinin boşalmasına neden olmuştur. Valiler, devlet hazinesine gelir kazandırmak için vatandaşlardan ek vergiler almak zorunda kalmışlardır (Moeed Ahmad Khalaf, 2001, s.253-254).

Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde, Tanzimat Fermanı'nın çıkarılması gibi reformlar çalışmaların temel ilkesiydi. Kararnâme 12 maddeden oluşuyordu. Ancak maddelerin çoğu bahsi geçen dönemde tarım sektörünün çöküşü sonucu ortaya çıkan malî ve ekonomik reformlarla ilgiliydi. Devletin ekonomik başarısızlıklarını kabul etmesine rağmen bunun çözüm yollarını bulamaması, daha sonra yolsuzluğun yaygınlaşmasına ve ülke ekonomisinin çökmesine neden oldu. Bu dönemde gerçekleştirilen reformlar sadece yüzeysel olarak uygulamaya yönelikti. Asıl amacın, ülkenin malî ve ekonomik sorunlarını çözmekten ziyade devlet hazinesini dolduracak gelirler elde etmek olduğunu söyleyebiliriz, Bağdat'ta ekonomik reformlar, Midhat Paşa'nın Irak ve Bağdat'a gelişine kadar değişmeden yürürlükte kalmıştır. Dolayısıyla reformlar, Avrupa ülkelerinin ilerlemesi ile paralel bir süreçte gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu tüm hâkimiyet bölgelerinde ve her alanda Avrupa'nın kalkınma yolunu izlemeye başlamıştır (Tahir Yusuf el-Vailli, 2004, s.78-79).

Irak, 1831 ile 1872 yılları arasında Osmanlı yönetimi altındaydı ve devlet, doğal olarak, boyun eğdirilen her ülkenin vergi politikasının kontrolünde büyük bir role sahipti. Vatandaşın malî gücü ne olursa olsun, vergi uygulaması ile kendi çıkarlarına hizmet eden ve ihtiyaçlarını karşılayan politikalar uygulamak hususunda, vergilendirme sürecinin belirlendiği adımları takip etmeye devam etmiştir, Irak'ı (1831-1872) yılları arasında yöneten valilerin izlediği vergi toplama politikası ve bu vergilerin tahsilât oranları sürekli olarak değişmekteydi. Genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki bölgelerde, vergilerin miktarları ve uygulanma şekillerinde farklılıklar bulunmaktaydı (Hasan Ganim Abdul Radan, 2022, s.344-345). Ticarî alanda ise valiler, başta İngiliz ve Fransız tüccarlar olmak üzere ithal mallara, vergi sistemine göre Bağdat ve Basra yetkililerinin aracılığıyla ağır vergiler uygulamaktaydı. Gümrük vergileri, ülkeler arasında yapılan anlaşmalara tabi olduğu için Osmanlı hükümeti bu konuya pek önem vermemekteydi (Süleyman Faik Bek, 1962, s.33).

19. yüzyılın ilk yarısında yüksek vergiler, güvenlik, sulama ve ulaşım sorunları nedeniyle Irak'ta ticarete aksamalar görüldü (Muhammed Asfour Salman, 2010, s.28). Yahudi tüccarlar, iş ve gelir toplama konusundaki istihbaratlarının bir sonucu olarak Irak'taki ticarî faaliyetleri kontrol etmek için çok yavaş çalıştılar. Irak'ta ticarî faaliyetlerin gecikmesinin temel nedeni, dünya ticaretinin Yahudi tüccarların tekeline geçmesidir. (Nıma Abdulhalık Casım vd, 2018, s.225-229). Bunun yanı sıra bazı Iraklı yetkililerin, iş adamlarından para ve rüşvet almalarıydı (Abdolvahab Abbas Kayisi, 1961, s.119). Bu nedenle 1831-1872 yılları arasında Irak'taki Osmanlı valilerinin çoğu, mümkün olduğu kadar maddî kazanım elde etmeye çalışmışlardır. Muhammed Necib Paşa da pozisyonları için belirlenen meblağları ödeyen bu valilerden biriydi (Hasan Ganim Abdul Radan, 2022, s.345). Ancak 1860'lardan sonra ticaret, hayvan taşımacılığı gibi temel ulaşım araçlarıyla yeniden ve çoğunlukla kara yoluyla gelişmiş, başta İran olmak üzere komşu ülkelerle, ayrıca Hindistan ve diğer bölgeler ile ticarî ilişkiler kurulmuştur. (Abdolvahab Abbas Kayisi, 1961, s.69). Osmanlı İmparatorluğu, toprak meseleleri konusunda eyaletlerin idaresindeki zayıflıktan muzdaripti. Bu nedenle yeni bir reform girişimi kapsamında, 1858 yılında Arazi Kanunnâmesi hazırlanmıştır. Bu kanunnâmede arazi türleri şu şekilde belirlenmiştir:

Arazi-i Miriye Kamu Arazisi: Doğrudan devlete ait olan arazi.

Mülk Arazi (الملوك): Şahsî ve tamamı özel mülkiyet olan araziler.

Arazi-i Mevkufe: Vakfedilmiş araziler.

Arazi-i Metruke: Kamu yararına kullanılan bir arazi türü.

Arazi-i Mevat Ölü Toprak (الموت): Tarıma elverişli olmadığından bu türe ölü toprak adı verilmektedir. Kanunnâme hükümlerine göre devlete ait olan bu araziler, bedelsiz olarak kendilerine verilecek olan alıcılar ve kullanıcıların malı olacaktı (Munteşagılı, 1987, s.66).

Arazi sözleşmelerinin tescili için yeni kanunların çıkarılması gerekiyordu. Fakat bahsi geçen kanunnâme ve yeni sistem, köylülerin yoksul kalmasına karşın, bu topraklardan yararlanan toplumun başka bir sınıfı olan toprak sahiplerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Cemal Bayzün ve Ahirün,1991, s.64-65). Ekonomik durumun kötüleşmesindeki temel etkenlerin, tarım ve sulama yöntemleri konusundaki ihmaller olduğu söylenebilir (Helmi Mahrous İsmail, 2004, s.38). Tarım sektöründe yeni yöntemlerin geliştirilememesi, hayvanların kullanıldığı eski tarım yöntemleri ve sulama projelerinde otomatik pompaların bulunmaması nedeniyle yaşanan sorunlar ve sıkıntıların varlığından bahsetmek mümkündür (Taha Yasin Namir, 1984, s.101). Bu olumsuzluklar, Irak toplumunda tarımsal faaliyetleri, üretim gücünü ve ekonomiyi etkilemiştir. Ayrıca ürünlere uygulanan yüksek vergilerin yanı sıra ülkedeki güvenlik eksikliği çiftçilerin daha da yoksullaşmasına yol açmıştır (Adnan Muhammed Melham, 2004, s.64). Tüm bu krizlerin yanı sıra veba salgınları ve sel gibi doğal afetler Irak'ta büyük ekonomik sorunlara neden olmuş, bu da iş gücünün azalmasına ve birçok insanın ölümüne yol açmıştır. Valiler ve çiftçiler arasında anlaşmazlıklara neden olan siyasî olaylar, tarım ürünlerinin yakılmasıyla sonuçlanmış ve ülke ekonomisine zarar vermiştir (İnas Saadi Abdullah, 2014, s.493).

Sanayi alanında, modern bir gelişme göstermeyen el sanatları eski yöntemlerle sürdürülmüştür (Muhammed Abdullah Oda, 1969, s.38). Avrupa ürünlerinin ithalatını kolaylaştıran yüksek vergiler ve ihmallerin, Irak'ta yerli sanayinin gerilemesinin ana nedenleri olduğunu belirtmek mümkündür (İnas Saadi Abdullah, 2014, s.496). Körfez ülkelerini Akdeniz liman bölgelerine bağlayan yolların rehabilitasyonuna rağmen Irak, genel olarak endüstriyel açıdan geri bir seviyede kalmıştır (Cemal Bayzün ve Ahirün,1991, s.66). Ülke yöneticileri, birçok yolsuzluğa bulaşmışlar ve ekonominin çökmesine neden olmuşlardır (Adnan Muhammed Melham, 2004, s.16). Osmanlı Devleti, reform ve kanunları gerektiği gibi uygulayamamıştır. Bu durum devletin ekonomik ve malî açıdan zayıf kalmasına neden olmuştur. 17-19. yüzyıllarda Osmanlı devletinin yönetim ve maliye

politikasının, genel olarak devletin iç sistemlerinin kısıtlanması gibi çeşitli nedenlerden dolayı açıkça yozlaşmış olduğu ortaya çıkmıştır (Ahmad Haridi Ali Şalah, 1990, s.80). İç etkenlerin yanı sıra Osmanlı Devleti'ne yönelik dış baskılarında ortaya çıkması, Irak'ta ekonomik ve malî sorunların yaşanmasının diğer bir nedeni olmuştur (Ömer Abdülaziz, 1971, s.109).

1831-1869 yılları arasında genel olarak Irak'ta, özel olarak da Bağdat'ta ekonomik durum; zayıf güvenlik durumu, valilerin yanlış politikaları, yolsuzluk ve kamu kaynaklarının israfı, çiftçilere ve yerel iş adamlarına yönelik baskılar nedeniyle kötü bir görünüm arz etmekteydi (Usam Abdülmecid, 2020, s.270-271). 19. yüzyılın ikinci yarısında Irak'ın da dahil olduğu bölgelerin idaresine ilişkin yeni düzenlemeler yapılmıştır. Irak vilayetlerinin ekonomik ve malî durumunun iyileştirilmesine yönelik düzenlemelerin de söz konusu olduğunu burada belirtmek gerekir. Midhat Paşa'dan önce Bağdat ve Irak'ı yöneten valiler tarafından mevcut durumu düzenlemeye yönelik teşebbüslerde bulunulmamıştır. Buna karşılık büyük miktarlarda vergiler alınmış, hizmet vergileri ile gümrük vergileri bir arada toplanmış, bu nedenle vatandaşlar ekonomik açıdan büyük zarar görmüşlerdir (Benli, 2004, s.22).

Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı Devleti, Irak'taki krizden kurtulmak için malî ve ekonomik alanda birçok düzenleme yapmıştır. Fakat Irak'taki valilerin idaresi sayesinde gerçekleştirilen bu reformların hiçbiri Midhat Paşa'nın reformları kadar etkili olmamıştır. Paşanın 1869-1872 yılları arasındaki valilik dönemi ve çalışmaları, Irak'ın ekonomik ve malî açıdan toparlanmasını sağlamıştır. Ayrıca askerî ve idarî açıdan yaptığı düzenlemelerle Irak'taki yönetim sistemini güçlendirmeyi başarmıştır (Seyar Jamil, 1997, s.321).

2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Midhat Paşa üzerine oldukça fazla çalışma mevcuttur. Özellikle çalışmalarsa sadrazamlık dönemiyle ilgili bilgilerin yoğun olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların hepsini burada zikretmek mümkün olmadığı için konu bağlamında spesifik çalışmalara değinilmiştir. Bu çalışmaların başında Ali Haydar 1903'te Midhat Bey: life of the Midhat Pasha adlı eseriyle Mithat Paşa'nın biyografisi ele alması adına önemli bir eserdir. 1993'te Aşref Muhemmet Abdulrehman'ın Tarih Irak el-Siyasi min Nihayet Hüküm Midhat Paşa ile Kıyam Hüküm el-Ittihadeyin 1872-1908 adlı çalışması Midhat Paşa'nın Irak'te görev aldığı yıllardaki faaliyetleri ele almıştır. 1910'da Azra Samwel Sason'nun Midhat Paşa Cemayie Etihad ve Altaraqi adlı eseri Midhat Paşa hakkında o dönemde önemli bilgiler içermektedir. 1971'de Cemil Musa el-Necar'ın El-İdare el-Osmaniye Vilaye Bağdad Min Ahıd Hüküm Midhat Paşa ile nihayet el-Hüküm el-Osmani adlı eseri Mithat Paşa'nın Bağdat'taki reformları ele almıştır. 1979'da M. Tayyib Gökbilgin "Midhat Paşa" adında ansiklope maddesi bulunmaktadır. 1997'de Midhat Paşa'nın Midhat Paşa'nın Hatıraları, Hayatım İbret Olsun (Tabsıra -ı İbret adlı eserin Midhat Paaşa'nın olaylar karşısında düşüncelerini ve hatatından kesitler içermektedir. 2008'de Mehmet Çelik'in "Midhat Paşa Mazisi ve İstikbali Başlıklı Makalesi ve Üzerine Bazı Notlar" adlı makale çalışması yayınlamıştır. 2015'te İhlam Tekrüret ve Hayat Usal'ın Islahat Midhat Paşa fi el-Irak adlı çalışmalarında Mithat Paşa'nın Irak'taki dönemini ele almışlardır. 2015'te M. Z. Pakalın'ın Midhat Paşa adlı çalışması Midhat Paşa'nın hayatını ve görevlerini ele almıştır. 2019'da Adem Korkmaz'ın Midhat Paşa İdare ve Siyasi Faaliyetleri adlı çalışmasında Midhat Paşa'nın reformları ve görevlerine temas edilir. 2020'de Şule Akşun'un Karanlıktan Doğan Aydınlık Midhat Paşa adlı çalışmasında Midhat Paşa'nın hayatı ve reformları hakkında bilgiler içerir. 2022'de Şeyma Başoda'nın Mithat Paşa'nın Bağdad Valiliği ve Zevra Gazetesi adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezinde Midhat Paşa'nın Irak'taki reformlarından bahsedilir.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

Midhat Paşa'nın hayatı ve politik mirasına dair kapsamlı bir bakış sunmak, aynı zamanda onun Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ve başta Irak olmak üzere reformist etkisini ve katkılarını vurgulamaktır. Bu çalışmada, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan belge koleksiyonlarından derlenen arşiv kaynaklarından istifade edilmiştir. Ayrıca Zevra Gazetesi'nde başvuru kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu kaynaklar, 1869-1872 yılları arasında Midhat Paşa'nın Irak'taki çalışma ve faaliyetleri ile reformları hakkında, araştırmalarımız için zengin bilgi malzemesi içermektedir. Bunun yanı sıra Midhat Paşa'nın Irak'ta bulunduğu süreç hakkında daha fazla bilgi edinmek için Iraklı müelliflerin yazmış olduğu Arapça kaynaklardan da istifade edilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden veri döküman analizi kullanılmıştır. Arşiv kaynakları, Zevra Gazetesi ve telif eserlerden istifade edilerek elde edilen veriler üzerinden çalışmanın alt başlıkları hazırlanmıştır. Tasnifleme işleminden sonra arşiv vesikaları çözümlenmiştir. Ayrıca konuyla ilgili telif eserlerden fişleme usulüyle yararlanılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. MALÎ VE İKTİSADÎ REFORMLAR

Osmanlı döneminde ayrı bir birim olarak kurulan Irak vilayetlerinden biri de Bağdat vilayeti idi. İdarî ve askerî harcamalar ülke içi gelirlerden karşılanmıştır. Ayrıca bu gelirin belli bir kısmı, her yıl İstanbul'daki merkez hazineye gönderilmesi için tahsis edilmiştir. Bu hususta gerekli bütçeyi sağlamak için devlet, halkın ekonomik durumu üzerinde olumsuz etkisi olan kamu fonlarını kullanmıştır. Irak'ta ve dolayısıyla Bağdat'ta ekonomik durum, Osmanlı hakimiyeti sürecinde dönemden döneme farklılık göstermiştir. Çalışmamızın ilk bölümünde 1831-1869 yılları arasında Irak'ın ekonomik ve mali durumunu ele aldık. Bu farklılığın nedeni çoğu zaman ülkedeki, özellikle de gücün merkezi olan İstanbul'daki durumdan ya da valilerin idarî niteliği ve devletin ekonomi politikasındaki eylemlerinden kaynaklanmaktadır. Midhat Paşa'dan önce, 19. yüzyılın başlarında devletin geliri üç temel ve sabit kaynaktan sağlanıyordu bunlar;

Tarım arazileri ve ürünlerine ilişkin vergilerin toplanması: Bölgedeki malî ve ekonomik durumun kötüleşmesini etkilemiştir. Malî açıdan devlet hazinesinin ilk gelir kaynağı olarak kabul edilmiştir.

Gümrük vergisi: Yerli ve yabancı tüccarlardan ihraç ve ithal edilen tüm mallar üzerinden rastgele bir şekilde toplanmıştır. 1838'de çıkarılan Osmanlı kanun ve düzenlemelerine göre emirin muhasebecileri tarafından tahmin edilmiştir.

Cizye vergisi: Eyalette yaşayan gayrimüslimlerden korunma ve askerlik hizmetinden muafiyet karşılığında alınmıştır. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler bu vergiden muaf tutulmuştur (Usame Abdülmecid el-Ani, 2020, s.280-281).

Her eyaletteki malî sisteme bağlı olarak bir iş kurmak, yıllık bir harcama planı gerektirir. Bu, dünyadaki malî harcamalar alanında biraz evrenseldir. Görüldüğü gibi Bağdat vilayetinin bütçesi 19. yüzyılda özel bir sisteme göre düzenlemiştir. Bu, Bütçe Sistemi olarak adlandırılmıştır. 1871 yılında idarî açıdan daha fazla harcama yapmayı amaçlayan devlet bütçesine ilişkin yönergeler yayınlanmıştır. Midhat Paşa, sadrazama mektup göndererek vilayet bütçesi talimatlarını yayınlamadan önce İstanbul'daki genel hazineye yıllık 250.000 lira göndermiş ve bahsi geçen sistemi uygulamıştır (Yusuf Kemal Hatate, s.184-185).

Midhat Paşa, özelde Bağdat'ta ve genel olarak Irak'ta hayır kurumlarıyla ilişkili olarak reformlar gerçekleştirmiştir. Günümüzde bile ülkede saygıyla anılan Paşa, Bağdat'ın idarî ve malî işlerini düzenleyen ilk Osmanlı valisiydi. Ülkenin yönetiminde tüm sektörlerde hemen hemen bağımsız olan valilerin ise sonuncusuydu (Ali Zerif el-Azemi, 1926, s.242-243). Bağdat valisi olarak göreve başladığı 1869 yılından itibaren Irak ekonomisinde bir geçiş dönemi yaşanmıştır. Zayıf bir ekonomiden dış ticaretin kontrol ettiği bir ekonomiye dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Midhat Paşa, Bağdat vilayetinde ekonomik ve malî sektörlerle büyük önem vermiş, bunları geliştirmek amacıyla çeşitli reformlar başlatmıştır (Abdülaziz el-Duri, 1969, s.128-129). Irak'ta ekonomik projeler geliştirme, reform çabaları, ticaret, tarım, sanayi, ulaştırma gibi ülke ekonomisinin yeniden inşasına katkıda bulunmuştur. Diğer birçok alanda ekonomik faaliyetlerin teşvik edilmesi konusundaki uzmanlığı ile Bağdat vilayetinin malî kaynaklarını yeniden düzenlemiştir (Ali Zerif el-Azemi, s.239).

Bağdat'ta ekonomik durumun kendi kendine yeterliliğe dayalı olup düşük üretim gücü ve gelişmemiş tarım uygulamalarıyla karakterize olduğu söylenebilir. Böylece iç düzeyde ticaretin düşük ve dar rolünün yanı sıra sanayi sektörünün geri kalmışlık düzeyine rağmen Bağdat vilayeti daha iyi bir ekonomiye doğru ilerlemiş, iktisadî ve ticarî sektörler de gelişme sağlamıştır.

Midhat Paşa döneminde, Bağdat'ta ekonomik durumun, siyasî durum ile birlikte ele alınması gerekir. Osmanlı İmparatorluğu, Irak vilayetlerinin güvenlik ve istikrarını kontrol etmeye büyük önem verdiği için Bağdat'ın doğrudan merkezi hükümete bağlı olduğu görülmektedir. Ancak 1869'da Irak'ta, özellikle de Bağdat vilayetinde ekonomik durumun, ülkedeki güvenlik ortamının olumsuz etkileri sonucunda Midhat Paşa'nın valiliği dönemindeki en kötü seviyesine ulaştığı söylenebilir (Usame Abdülmecid el-Ani, s.280-281).

4.1.1. Tarım Sektöründe Reform

Midhat Paşa, Bağdat'ta tarım sektörünün nasıl reforme edileceği ve vilayetin ekonomik olarak toparlanması konusundaki görüşleri iletmek amacıyla 22 Mart 1869'da sadrazama gönderdiği mektupta Irak ekonomisinin yeniden düzenlenmesi için çok önemli olan iki husus üzerinde durmuştur bunlardan birincisi; finans sektörünün büyümesi, tarımsal üretimin artırılması, ürünlerin kara ve deniz yoluyla taşınması ve halka verilmesi için bir yol bulunmasıdır. İkincisi ise devlet vatandaşlarına toprak hakkı verilmesidir. Bunların yanı sıra sorunların çözümü için

farklı görüşlerini de dile getirmiştir (BOA, İ.MMS:1531, lef.1) Daha sonra İstanbul'daki Genel Kurul, Midhat Paşa'nın çiftçilerin topraklarını koruyabilmeleri ve bu toprakların verimini artırmak için faaliyetlerini sürdürebilmeleri yönündeki talebini onaylamış ve bu durum, tarım sektörünün canlanmasında büyük bir etki yaratmıştır (BOA. I.D.H:1641, lef 1, lef 2).

Osmanlı İmparatorluğu, kapitalist dünyaya uyum sağlama sürecinde şehirler üzerindeki merkezi kontrolünü güçlendirmeye çalışmış ve bu bağlamda 1858 yılında Arazi Kanunnâmesi hazırlanmıştır. Bu düzenlemeler ile birlikte Irak ekonomisinde meydana gelen değişiklikler, aşiret şeyhlerinin kırsal kesimdeki konumunu etkilemiştir. Bazı şeyhler, nüfuzlarının ortadan kalkması, aşiretlerin birliğinin bozulması ve aralarında ayrılıkların yayılmasında etkili olacak bu değişikliklerin kendi çıkarlarına hizmet etmeyeceğini düşünüyorlardı. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasından ve Irak'ın kapitalist dünyaya bağlanmasından sonraki dönemin genel olarak başta Aşağı Dicle Nehri'nde ve Şattülarap Nehri'nde yaşayanlar olmak üzere Iraklı aşiretleri etkilediğini söylemek mümkündür. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, ülkede birçok aşiret için geçimlik, ekonomide gerileme baş göstermiş ve bu durum, büyük ölçüde piyasa ekonomisinin önünü açmıştır. Bazı kiralanan veya (tapu) tarım arazilerine sahip oldukları zaman, kabilelerinin üyelerine yeni bir şekilde toprak vermeye başlamışlar ve bu topraklar daha sonra bir kâr kaynağı hâline gelmiştir. Çiftçiler şefler için bir güç kaynağıydı. Çünkü toprağa bağlı olmadıkları bu dönemde bazı çiftçiler, kendilerini rahatsız eden durumlar ortaya çıktığı ve gelişmeler vuku bulduğu zaman farklı bölgelere göç etmişlerdir. Bu da toprak sahipleri arasında çiftçileri topraklarını işlemeye ikna etmek için rekabete neden olmuştur. Böylece çiftçiler, işledikleri toprağın verimliliği konusunda aşiret şeyhleri tarafından kendilerine dayatılan emirlere uymamışlardır. Üretim paylarını satma ve yerel pazarda malzeme satın alma hakkına sahip olmuşlardır. Oysa daha önce çiftçinin ürün payının değişimi sadece şeyh aracılığıyla yapılıyordu (Hanna Betato, 1990, s. 100-103).

Hükümetin yeniden yerleştirme tedbirlerinin ardından göçebe aşiretlerin ekonomik faaliyetleri hayvancılıktan tarıma kaymış ve aşiret liderleri, 20. yüzyılın başlarına kadar önde gelen şahsiyetlerin ellerinde olan geniş arazileri satın almıştır. Hatta bazıları, tarım arazilerinin sulama kaynaklarını bile kontrol etmesi, örneğin Hala bölgesinde aşiret şeyhleri, topraklarında çalışan köylüleri sömürmeleri sonucunda büyük gelir elde ediyorlardı. Her şeyhin, kendi konumuna hizmet eden ve onu destekleyen gruplar vardı. Fakat köylüler, feodal yükümlülüklerle boyun eğmemişler, haklarını ellerinden alan toprak sahiplerine karşı mücadele etmeye

devam etmişler ve kendilerine adalet sağlayan toprak sahiplerini desteklemişlerdir (Kütlof, 1975, s.27-30).

Midhat Paşa'nın çiftçileri teşvik etmesi ve çiftçilerin bakanlık arazilerine olan bağımlılıklarını azaltması sonucunda devletin ekonomisinin büyümesinde ve gelişmesinde büyük bir etken olacak olan tarım sektörünün teşvik edilmesi sonucunda bu büyüme gerçekleşmiştir (Usame Abdülmecid el-Ani, s.284).

İdarî sistemin yeniden düzenlenmesi ve idarî reformlar, Bağdat vilayetinde gelirlerin artmasına ve ekonomi alanında gelişmeye zemin hazırlamıştır. Arazi satma yöntemi, topraklarını işlemek isteyen çiftçilerin elinde olup bu durum tarım arazilerinin artmasına doğrudan etki etmiş ve çiftçileri teşvik etmiştir. Bütün bunlar Bağdat'ta genel ekonomik durumun gelişmesinde ve canlanmasında önemli faktörler olmuştur (Hişam Savad Haşim, 2010, s.94).

Özel araziler devlet tarafından yönetiliyor ve çiftçilere veriliyordu. Çiftçiler ayrıca, Irak'ın dört bir yanındaki nehirlerle sulanan tarım alanlarında üretimi en üst düzeye çıkarmak için devlete resmî olarak ödenen vergilere de tabiydiler. Daha iyi tarımsal üretim için yeni sulama kanalları açılmalı ve eski yollar temizlenmeliydi. Ancak vergi mükellefi çiftçiler bu konuyla ilgilenmedi. Kamu arazileri parçalanıp yasal ve uygun bir şekilde halka dağıtılsaydı, tarım arazilerinin gelişimi teşvik edilebilirdi (BOA. ŞD: 2148/16).

Midhat Paşa, Bağdat valiliğinin başlangıcında Bâbîâlî'ye resmî bir mektup göndererek Irak topraklarının dikkate alınmayacak ve ihmal edilemeyecek kadar geniş ve verimli olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle geniş arazilerin küçük parçalara ayrılarak çiftçilere dağıtılmasını ve sahiplerinin adına tescil edilmesini talep etmiştir. Çünkü Irak topraklarının Rumeli ve Anadolu topraklarıyla hiçbir ortak yanı yoktu ve nehirlerle sulanması, tarımsal faaliyetler için iyi olanaklar sağlamaktaydı (Yusuf Kemal Hatate, s.165).

Midhat Paşa, özellikle tarım sektöründe ekonomik sorunları çözmek için tarım arazilerinin dağıtılması fikrini benimsemiştir. Maddi ve manevi olarak belli bir güce sahip olan bu çiftçiler, araziyi kullanarak bölgede tarımsal hareketin yeniden gelişmesi, gelirlerinin artması ve ev ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için arazileri küçük parçalara bölüp para karşılığında satıyorlardı (Muhammed Asfur Süleyman, 1989, s.102-103).

Midhat Paşa, çiftçilerin kendi bölgelerinin topraklarına bağımlı kalması için geniş arazileri taksitle satmayı tercih etmiştir. Midhat Paşa'nın tarımla ilgili çalışmaları sonucunda çiftçiler ve toprak sahipleri yeniden tarımla uğraşmaya başlamışlardır. Paşa, Irak'ta her durumda arazi meselesine önem verilmesi gerektiğine inanmış ve bunu Bağdat vilayetindeki çalışmalarının ilk aşaması olarak belirlemiştir (Yusuf Kemal Hatate, s.165). Alınan kararlar neticesinde, Bağdat'ta kamu arazilerinin dağıtım süreci başlamış fakat Hisse-Ukriyye adlı bir grup, uzun süredir kamu arazilerinden elde ettikleri mahsul gelirlerinden belirli bir pay alarak ön plana çıkmıştır. Bu durum, bazı sorunlara yol açmış ve dağıtım sürecini zorlaştırmıştır (Zevra Gazetesi: Aded.50, 7 Rebiulevvel.1287,7 Haziran. 1870, s.97).

Midhat Paşa, tarım sektörünü geliştirmek için geniş arazilerin ekilmesi ve uygun koşulların sağlanması gerektiğine inanıyordu. Bunun için aşiret nüfuzunun zayıflatılması ve güvenliğin sağlanması gerekiyordu. Bu önlemler, nüfuzlarını zayıflatmayı ve aşiret üyeleri üzerindeki mutlak kontrollerini sınırlandırmayı amaçladığı bazı aşiret şeyhlerinin çıkarlarına zarar vermiştir (Lonkrik, 1968, s. 367-368).

Midhat Paşa, halka toprak verildiği takdirde kitlesel ayaklanmaları önleyeceğine inanıyordu. Bu nedenle, arazi kayıt ve organizasyonunu yürütmek üzere Defter-i Hakani adında bir müdür atamaya karar vermiştir. Ayrıca arazi gelirlerinin her yıl İstanbul'a gönderilen ayrı bir deftere kaydedilmesini istemiştir. 26 Mayıs 1869'da Bağdat vilayetinde yürürlüğe giren, vilayetlerin halka toprak dağıtım yoluyla elde ettikleri gelir fazlasının merkezin onayıyla inşaat işlerine tahsis edilmesine karar vermiştir (BOA. İ.MMS:1531). Bu süreç Midhat Paşa'nın arzusu ile başlamış olup, Bağdat vilayetini ve Osmanlı İmparatorluğu'nu bu dönemde yaşanan malî krizden kurtarmayı amaçlayan önemli reform çalışmalarından biri olarak değerlendirilebilir (Muhemmed Cevad el-Abusi, 1958, s. 171).

Bağdat'ta arazi dağıtımına ilişkin Kamu Arazi Kayıt Kanunu uyarınca, vilayet merkezine yakın araziler çiftçilere ücret karşılığında verilmiş, yerleşim yerlerinden uzaktaki topraklar ise tarımla uğraşmaları için halka ücretsiz olarak dağıtılmıştır (BOA. İ.MVL:2610).

Midhat Paşa'nın Bağdat valiliği dönemindeki en önemli faaliyetlerinden biri kamu arazilerini satmasıdır. Bu düzenleme ile halk kendi tarım arazilerinin sahibi olmuştur. Ayrıca elde edilen gelirlerle devletin kalkınma faaliyetleri için gerekli malî kaynakları da elde etme imkanı bulmuşlardır Midhat Paşa, tarım sektörünü

geliştirmek amacıyla çok sayıda nitelikli ziraat mühendisini istihdam etmiş ve bu mühendislerin gözetiminde sulama projeleri geliştirmiştir (Casım Muhammet Hasan, 1975, s. 45). Bağdat'ta göreve gelmeden önce tarım sektörüne fayda sağlayan sulama projelerinin ihmal edilmesi, ilkbaharda su baskınlarına, yaz mevsiminde ise su sıkıntısına neden oluyordu. Paşa'nın sulama alanındaki reformları, ülkedeki sulama projelerinin yeniden inşası yoluyla tarımsal üretimi genişletme araçlarını içeriyordu:

Mühendisler aracılığıyla Fırat Nehri'nin suyunun Hint Nehri'ne akmasını engellemeye çalışması. (Fakat bu teşebbüs, Şati Hala'da yaşayan aşiretlerde endişeye ve hoşnutsuzluğa neden olmuştur)

Bağdat ilindeki tarım arazilerinin su baskını nedeniyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması ve göletlerin rehabilitasyonu.

Tarımsal üretimi artırmak amacıyla çiftçileri kendi topraklarına yerleşmeye teşvik etmeyi amaçlayan sulama projeleri aracılığıyla nehirlerden tarım arazilerine su sağlanması.

Midhat Paşa projeleri ile tarım sektörünü daha da geliştirmek için Dicle Nehri boyunca Akrakuf bölgelerinde, toprakları yeniden canlandırmak amacıyla Dicle ve Fırat nehirlerini birbirine bağlamaya çalışmıştır (Muhammed Asfur Süleyman, 1989, s.111-113)

Midhat Paşa, çiftçilerin ihmal ettiği mahsulleri iyileştirmek ve ülkede iklimin etkisiyle hurmanın en iyi verimi vermesi beklendiği için çiftçilere ve devlet hazinesine iyi bir gelir sağlayabilecek hurma gibi bazı tarım ürünlerini vergiden muaf tutmaya karar vermiştir (Usame Abdülmecid el-Ani, 2020, s. 286). Bu durum tarımsal alanda üretimin artmasını sağlamıştır. Meyve ve sebze yetiştiriciliğinde Bağdat ilinde 60'tan fazla hurma çeşidi bulunduğu için en ön plana çıkan faaliyet hurma ekimi olmuştur (Usame Abdülmecid el-Ani, 2020, s. 288).

4.1.2. Vergi ve Gümrük Sisteminde Yenilikler

Tarih boyunca birçok devlette olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun ana gelir kaynağı da yönetimi altındaki bölgelerden toplanan vergilerdi. 1831-1872 yılları arasında Irak'ta vergi politikası, Osmanlı valilerinin keyfi uygulamalarına bağlı olarak değişkenlik gösteriyordu. Bu politika, Osmanlı hazinesinin malî durumuna göre belirleniyor ve dolayısıyla valilerinin görev süreleri boyunca

hazineye ne kadar vergi gönderdikleri ile ilişkilendiriliyordu. Fakat bu hususta, devletin kanunlarından ziyade valilerin kişisel isteklerinin daha ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, Bağdat vilayetinin ekonomisini olumsuz etkiliyor, özellikle tarım ve sulama sektörlerinde aksaklıklara yol açıyordu. Midhat Paşa'nın yönetimi devralmasıyla birlikte, bu keyfi vergi uygulamalarına son verilmesi için çaba gösterilmiştir. Paşa'nın öncülüğünde Osmanlı kanun ve yönetmeliklerine uygun olarak vergi politikasının yeniden düzenlenmesi, adil bir şekilde uygulanması, vatandaşların ağır vergi yükünden kurtarılması ve ekonominin canlanması için reformlar yapılmıştır. Bu reformlar, Bağdat'ın ekonomik kalkınmasına olumlu katkılar sağlamış ve tarım ile sulama sektörlerinin gelişimi için uygun bir zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Midhat Paşa'nın valilik yılları, Bağdat'ın ekonomik açıdan daha sağlam bir zemine oturmasını sağlayan önemli bir dönem olarak kabul edilmektedir (Hasan Ğanım Abıd Redın, 2022, s. 345-346; Söğütlü, 2010, s. 105). Midhat Paşa, Irak'ın malî yönetimin ve vergilerin nasıl toplanacağına ilişkin çeşitli kanunlar çıkarmıştır. (Nofel Afendi Nıaaametulla, 1301, s. 490). Bağdat'taki idarî ve malî kurumlar çeşitli şekillerde vergi ve harçlar toplamışlardır (Cemil Musa el-Necar, 1971, s. 268).

Midhat Paşa, Bağdat valiliği döneminde tüm engellere rağmen modern ve ekonomik açıdan gelişmiş bir toplumun alt yapısını inşa etmek için önemli adımlar atmıştır. Özellikle, vilayetin ekonomik açıdan canlanmasında etken olan vergi reformu tedbirlerini devletin kanun ve yönetmeliklerine uygun bir şekilde modernize etmiş, yenilikçi çabalarıyla adil ve sürdürülebilir bir vergi sistemi oluşturmayı hedeflemiştir. Bu reformların, ekonomik kalkınmayı teşvik etmek ve şehrin üretim potansiyelini artırmak için oldukça önemli olduğu belirtmek gerekir. Vergi reformu ile vergi politikalarını yeniden düzenlenmesinin yanı sıra vergi toplama süreçleri daha şeffaf ve etkin bir hâle getirilerek bu alanda adaletsiz uygulamaların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu reform ile Bağdat, ekonomik alanda kayda değer bir gelişmeye tanık olmuştur. Adil vergi politikaları ve modern vergi toplama yöntemleri, yerel ekonomiyi güçlendirmiş ve yatırımları teşvik etmiştir (Söğütlü, 2010, s.105).

Vergi türleri arasında aşar vergisi, haraç vergisi yer almaktaydı. Bir diğer vergi türü de cizye vergisiydi. Askerlik hizmeti vergisi olarak bilinen bu vergi gayrimüslim vatandaşların Osmanlı İmparatorluğu'nda askerlik hizmeti vermekten muaf tutulmaları karşılığında ödemeleri gereken bir vergiydi. Gayrimüslimlerden alınan bu vergi, devlet tarafından çeşitli bölgelerde uygulanmış ve askerî harcamaların karşılanmasına katkı sağlamıştır (Nofel Afendi Nıaaametulla, 1301, s.

20).

Kaynaklarda, Bağdat ve çevresinde hurma yetiştirildiği ve bundan ancak çiftçilerden çeşitli miktarlarda vergiler alındığına dair bilgiler bulunmaktadır. Ancak, vergilerin çiftçilerden, hasat zamanından önce alındığı belirtilmektedir. Bu tür vergilendirme uygulaması, tarım arazisi sahiplerinin yanı sıra çiftçilerin Muhhaminlerle birçok adaletsizlik ve sorunla karşı karşıya kalmasına, aynı zamanda çiftçilerin elde edebilecekleri gelirlerin miktarını önceden tahmin edememelerine ve vergi ödeyebilmek için gereken kaynakları bulmalarında zorluklar yaşamalarına neden oluyordu. Üstelik, tahmin edilen vergi miktarlarının gelirleri aşması durumunda çiftçilerin malî sıkıntılarla karşı karşıya kalması yaygın bir hâle gelmiştir. Bu vergilendirme sistemi, tarım arazisi sahiplerinin ve çiftçilerin zor ekonomik koşullarla mücadele etmelerine neden oluyor ve gelirlerini artırmak için çaba göstermelerini engelliyordu. Ayrıca, tarımsal üretimi ve ekonomik kalkınmayı olumsuz etkilemesinin yanı sıra bölgedeki sosyal dengesizlikleri derinleştiriyordu. Dolayısıyla bu uygulama, Bağdat ve çevresinde tarım sektörünün gelişimini engelleyen ve çiftçilerin yaşamını zorlaştıran önemli bir sorun olarak ortaya çıkıyordu. Vergi ve harçların tahminen tahsil edilmesi halkın yanı sıra devlet hazinesine de zarar vermiştir. Midhat Paşa, bu vergi toplama yönteminin benimsenmesi konusunu bizzat araştırmış, insanların sermayesinin ve devlet parasının tahmin ile değerlendirme arasında olduğunu bulmuştur (Yusuf Kemal Hatate, s.170).

Midhat Paşa, Bağdat'a gelince tahmin yönteminin zararlarını azaltmak veya ortadan kaldırmak amacıyla tarım ürünlerinden vergi toplama konusunda yeni bir uygulama başlatmış ve bu sistemi yeniden düzenlemeye karar vermiştir. Ancak bu kez yıllık üretime beş yıl için belirlenen bir oran uygulanarak vergi oranı değiştirilmiş ve verginin miktarı, ürünün fiyatındaki artış veya azalışa göre belirlenmiştir (Zevra Gazetesi: Aded.13, 1.cemaziyelahir.1286, 8 Eylül.1869, s.23). Midhat Paşa, çiftçilerin ve tarım arazisi sahiplerinin adaletli bir vergilendirme sistemine tabi tutulmalarını sağlamak için aşiret liderleriyle müzakere etmiş ve sonunda vergi politikasını yeniden yapılandırmaya karar vermiştir. Elde edilen ürün miktarı üzerinden vergi toplanması kararı, çiftçilerin gerçek gelir seviyelerine dayanarak daha adil bir vergilendirme sağlamayı amaçlıyordu. Bu yaklaşım, çiftçilerin malî durumlarını daha doğru bir şekilde yansıtacak ve vergi ödemelerini tahmin edilebilir hâle getirecekti. Ayrıca, çiftçilerin ürünlerini hasat ettikten sonra vergilerini ödemelerine olanak tanıyarak malî açıdan daha sürdürülebilir bir model sunuyordu. Midhat Paşa'nın öncülüğündeki bu gelişme, çiftçilerin ve tarım arazisi

sahiplerinin malî yüklerini hafifletmek ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için önemli bir adımdı. Aynı zamanda, aşiret liderleriyle yapılan müzakereler ve karar alma süreci, toplumsal uzlaşmayı sağlamak ve vergi politikalarının uygulanmasında halkın katılımını güçlendirmek için önemli bir rol oynamıştır (Yusuf Kemal Hatate, 1913, s.171).

Midhat Paşa, tarım ürünlerine ilişkin vergi sistemini inceledikten sonra, Bağdat ve Basra vilayetlerinde hurma ürünlerine ilişkin tahmini vergilerin kaldırılmasına ve tarım arazilerinin vergi oranını belirleyen yeni bir sistemin uygulanmasına karar vermiştir (Kocahanoğlu, 1997, s.99-100). Gümrük vergileri ve diğer vergilere dair düzenlemeler onun reformlarının bir parçasıydı. Bağdat vilayetinde halktan tahsil edilen bazı vergiler kaldırılmış ve bu durum, Bağdat ve diğer Irak şehirlerindeki ekonomik durumun iyileşmesine engel olmuştur (Şarıl Esavi, 1990, s. 187).

Gümrük ücretleri, gümrük vergilerine eşdeğerdir. Bu tür vergiler, ticarî mallara uygulanan parasal değerden oluşur. Bu tür gümrük vergisi ve bu mallar yasa ve yönetmeliklere göre sınırı geçtiğinde de tahsil edilirdi. Ancak bu tür vergi ve harçlar (Vemiz Cemal Nezmi, 1986, s. 40-42). Bağdat vilayetinde Midhat Paşa'nın hükümdarlığından önce de mevcuttu. Çünkü onlar dış ticareti engelleyen gümrük vergileri uyguluyorlardı. İthalat vergileri her yıl %1 oranında azaltılıyordu ve ithalat vergileri ticari mallardan %8 oranında alınıyordu (Lonkrik, 1968, s. 367-385).

Malî daireler haricinde diğer dairelerin tahsil ettiği ücretler arasında sağlık dairesinden kesilen bir ücret de bulunmaktaydı. Bağdat vilayetine bağlı bölgelerdeki sağlık ocaklarında kişi başına tahsil edilen ücret 10 dirhemdi. Irak vilayetinin diğer bölgelerinden getirilip şehirlere gömülmek üzere oraya götürülenler içinse daha farklı bir ücretlendirme yapılıyordu. Bu durum çoğunlukla İran'da vefat edenler için geçerliydi ve bunların naaşları, Bağdat ve Kerbela'ya defnedilmek üzere Irak'a getiriliyordu. Sağlık ocaklarındaki bazı rutin işlemler için ise kişi başına 50 kuruş ücret talep edilmekteydi. Bu ücretlendirme sisteminde, sağlık hizmetlerinden yararlanan kişilerin malî durumu da göz önünde bulundurulmuş ve sağlık hizmetlerinin finansmanını sağlamak amaçlanmıştır. Ancak, bu ücretlerin belirlenmesi ve toplanması, bazen adaletsizlik ve ekonomik zorluklara neden olmuştur, Genel olarak, sağlık hizmetlerine erişim için tahsil edilen ücretlerde, Bağdat ve çevresindeki sağlık sistemine finansal kaynak sağlama amacı gözetilmiştir. Ancak, bu ücretlerin adaletli bir şekilde belirlenmesi ve toplanması, toplumun tüm kesimlerinin sağlık hizmetlerinden eşit bir şekilde yararlanmasını

sağlamak için dikkatlice ele alınması gereken bir konuydu (Cemil Musa el-Necar,1991, s. 375).

Bağdat vilayetinin malî sisteminde, tahsil edilen diğer bir ücret türü de köprülerin altından geçen gemilerden alınan ücretlerdi. Bu ücretlerin miktarı gemi başına 20 kuruştı (Hüsin Muhammet el-Kahvani, 1985, s. 106). Bahsi geçen vergi ve ücretler Bağdat vilayetindeki vatandaşlar için bir endişe kaynağıydı ve bu vergiler muhasebe vergisi dahil olmak üzere çeşitli vergilerdi (Abdulrazak el-Hasani, 1984, s. 150-151). Vergiye (el-urku) gelince, bu tür vergi yerleşik aşiret ailelerine uygulanırdı, miktarı da 50 kuruştı. Hayvancılık vergisi ise koyun, inek ve sahipleri ve diğer evcil hayvan türleri de dahil olmak üzere her türlü hayvan için devlet tarafından yıllık olarak alınan bir vergiydi (Cemil Musa el-Necar,1991, s.380).

Midhat Paşa, çiftçilere destek amacıyla kendilerine verilen ve yeniden ağaçlandırılan bu arazilere vergi muafiyeti getirmiştir. Bunun yanı sıra hurma yetiştiricilerine mahsul üzerinden 1/10 oranında vergi indirimini yapılması, ürünün üretiminin gelişmesine olumlu etki yapmıştır. Bu kararın bir diğer nedeni ise ekim tarihlerinin maliyetinin buğday ve arpa gibi diğer tarım ürünlerine göre ekim, sulama ve izleme açısından çok daha yüksek olmasıydı (Abdulaziz Sülayıman el-Nevar, 1968, s. 377-379).

Bağdat vilayetinin ekonomik açıdan çöküşüne neden olan aşiret reisleri ve şeyhler tarafından toplanan bu vergiler başta olmak üzere yürürlükteki yasa ve yönetmelikler dışında toplanan diğer vergilerin varlığından da bahsetmek mümkündür. Midhat Paşa, ülkenin malî sisteminde reform amacıyla bazı yerel vergi ve düzenlemeleri kaldırmaya çalışmıştır. Bunlar, kısaca aşağıdaki gibi ana hatlarıyla açıklanabilir:

Vergi hesaplaması (el-İhtisab): Vergiler arasında, pazarlarda satılmak üzere şehirlere giren ürünler için şehir kapılarında uygulanan gümrük vergileri de bulunmaktaydı. Bu vergiler, ticaretin düzenlenmesi ve şehir gelirlerinin artırılması amacıyla toplanıyordu.

El-talıbiye vergisi: Gün boyunca çalışan karavanlardan tahsis edilmekteydi.

Hımıs el-hıtıb vergisi: Osmanlı İmparatorluğu'nda odun, kömür gibi yakıtlara uygulanan ve %20 oranında alınan vergi.

Rusya el-Bakar vergisi: Bu da çiftçilerin tarım arazilerini sulayan sürücülere belediye yetkilileri tarafından uygulanan başka bir vergi türüdür. Ayrıca su çarkı adı verilen tarım arazilerine uygulanan vergi gibi başka vergiler de bulunmaktaydı.

Yerli tarımsal üretimi artırmak amacıyla patates ürünlerinden üretim bölgesine göre değişen oransal vergiler ve lahana tohumları (Zevra Gazetesi: Aded.38, 5 zilhacce 1286, s.75), çiftçilerin üretimlerini optimize etmelerini ve yerel ihtiyaçları karşılamalarını teşvik etmek amacıyla ülkeye ithal edilen pirinç tohumları gümrük vergisinden muaf tutulmuştur (Abbas Azavi el- Mehami, s.199).

Midhat Paşa, Bağdat'a geldiğinde, devlet vergileri iki şekilde topluyordu: güven ve uyum, yani devlet bakanlıklarının bazı vergileri doğrudan ödemesi. Bu yöntem, vergi mükellefleri ve devlet memurları arasında, genellikle vergi ve harçların değerini aşan ve idarî ve malî yolsuzluğun ortaya çıkmasına neden olan tahminler de dahil olmak üzere bazı sorunlara neden olmuştur (Ahmed Refik el-zeraa, 1914, s.419). Bu dönemde Irak toprakları, köylüler arasında paylaştırılıyor ve devletin belirlediği vergiler organize bir şekilde toplanıyordu. Bazı vergilerin miktarları, arazinin yüz ölçümüne göre (1./2, 1/3, 1/5) olarak belirleniyordu. Bu nedenle Midhat Paşa, imarın konut arazilerini aşiretler arasında dağıtması ve tarım arazilerinden vergi tahsilat oranını düzenlemesi nedeniyle bu konuyu dikkatle ele almıştır (BOA. İ. MMS:1531).

Arazi Kanunnâmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm eski vergi toplama yöntemlerinin kaldırılması yönündeki kamu politikasının bir parçasıydı. Yürürlüğe girmesine kadar bazı bölgelerde vergiler eski usulde şeyhler ve aşiret reisleri tarafından toplanıyordu. Çeşitli vergileri kaldırdıktan ve tüm tarım ürünlerine el koyduktan sonra atlar ve çiftlik hayvanları üzerinden alınan vergileri de kaldıran Midhat Paşa, ülke ekonomisi için vergi toplama yönteminde bir reform gerçekleştirebilmiştir (Abdulaziz Süleyman el-Nevar, 1968, s.178).

Vergi reformunun bir diğer amacı da devlet hazinesi için azami gelir toplamak ve devletin ekonomik sektörünü geliştirmek için tüm verimli tarım arazilerini vergilendirmektir. Örneğin 1871 yılına kadar kadastroya tahsis edilen arazilerin toplam değeri 785,7 civarındaydı. Midhat Paşa, bu gelirleri vergiler açısından yeniden düzenlemeyi amaçlamıştır. Tarım sektöründeki reformlar, vergi sisteminde ve Irak'ın yeniden inşasına yönelik olumlu bir girişim olmasının yanı sıra ve Osmanlı İmparatorluğu'nda tarım alanındaki ilk reform girişim olarak değerlendirilebilir (Selman, 1869-1872, s.101-105).

4.1.3. Ticaretin Gelişmesi

Irak'ın ekonomik olarak büyümesinde, özellikle Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra yeni bir olgu ortaya çıkmıştır. Bu, durum Irak'tan Avrupa'ya ve özellikle İngiltere'ye yapılan ihracatın dış ve iç faktörlere bağlı olarak ortaya çıkması ve gelişmesidir. Dış faktörler, modern ulaşım araçlarının kullanılmaya başlanmasıyla birlikte Osmanlı ticaret politikası, şeyhlerin ve aşiretlerin ekonomik iktidar sistemine tabi kılınmasıyla ilgiliydi. Ayrıca Irak vilayetlerinin birleştirilmesi, idarî ve ekonomik reformlar gibi iç faktörlerin bir sonucu olarak ihracat üzerindeki gümrük vergilerinin azaltılmasıyla ilişkiliydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle Midhat Paşa döneminde toprak ve bakanlık alanında izlediği politika, sistemin (tapu) icadı sonucunda kamu mülkiyetinden özel mülkiyete dönüşümü, düşük ticari fiyatlarla en büyük sermayeyi toprak yatırım sektörüne aktarmıştır (Usame Abdülmecid el-Ani, 2020, s.289). Fakat refahın sağlanması yalnızca buna bağlı değildi. Çünkü ülkede, ürünlerin taşınması ve depolanması, halkın geçimini sağlaması gerekiyordu. Tarım ürünlerinin taşınması konusu arazi meselesinden sonra ikinci sırada geliyordu (Yusuf Kemal Hatate, s.166).

Süveyş Kanalı'nın kurulmasıyla Basra'da ticaret gelişmiş ve Kızıldeniz üzerinden gerçekleşen gemi seferleri ve ticarî faaliyetler, Irak'ın siyasî ve ekonomik faaliyetlerine de etki etmiştir. (Yusuf Kemal Hatate,1913, s.165) Bu rota, İngiliz mallarının, özellikle de yün ve pamuğun ithalatı üzerinde büyük bir etkiye sahipti. Çünkü bu ticaretten elde edilen kârın çoğu dışarıya gidiyordu. Bu durum, fiyatlar ve gümrük vergileri açısından yerel sanayi ve ticaret için şiddetli bir rekabet ortamının oluşmasına neden olmuştur (Hanna Betato, 1990, s.276).

Yabancı sermaye girişiyle ilgili olarak Midhat Paşa'nın ticarî sektöre ilişkin vizyonu, planlanan reformu gerçekleştirmek için ticaretin kapılarını dünyaya açmak şeklindeydi. Paşa'nın, Bağdat'ta ticareti geliştirme amacı kapsamında mülkiyetin güvence altına alınması ve dış dünyayla ulaşım araçlarının sağlanması gerekiyordu (Usame Abdülmecid el-Ani, 2020, s.290).

Midhat Paşa'nın özelde Bağdat vilayetinde ve genel olarak Irak'ta yaptığı reformlar ticaretin gelişmesine zemin hazırlamış ve bu durum, Basra Körfezi limanlarında ticarî şirketlerin sayısında artışa neden olmuştur. Avrupa ülkeleri ve Hindistan pazarlarında Irak mallarına olan ilginin ve ticarî gemi trafiğinin artması, Irak gıda ve tarım ekipmanları ile İsviçre Kanalı'na olan talebin artması, Irak ticarî

sektöründe bu tür ticaretin yapılmasını kolaylaştırmıştır. Irak ticareti, aynı zamanda uluslararası ticaret açısından da ülke ile dış dünya arasında bir köprü haline gelmiştir.

Uluslararası çıkarlara baktığımızda, İngilizlerin Irak ve bölgedeki ticari çıkarlarının artmasının, ticaret açısından Irak'taki duruma daha fazla dikkat edilmesini sağladığını görüyoruz, İngiltere'nin Irak'a yönelik politikası kendi siyasi çıkarlarına hizmet edemeyecek kadar açık fikirliydi ve bu sonraki yıllarda da böyle oldu (Muhammed Asfur Selman, 1989, s.126-127).

Midhat Paşa döneminde ticaret sektörü önemli bir gelişme göstermiştir. Onun döneminde bu sektöre gösterilen ilgi ve yapılan reformların bu durumun oluşmasında önemli bir etkisi olmuştur. Örneğin, ihracatı yapılan ve vergilendirilen malların değeri, daha önce 80.000 ila 90.000 Sterlin iken, 1869 ve 1871 yılları arasında 1.200 Sterline yükselmiştir (Abbas Azavi el-Mehami, s.77).

Tarımsal üretimi artıran reformlar sonucunda yerel gelirler dolmuş ve ihtiyaç fazlası yerel ürünler ticaret yoluyla ihraç edilmiştir. Hurma ve arpa gibi tarımsal ürünlerin ihracatı, hayvan derilerini içeren hayvansal ürünlerin ihracatı ve malzeme ithalatı. Bunlar arasında giysiler, hurma kutuları, şeker ve diğer çeşitli madenler yer almaktadır (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.63).

Ticaretin gelişmesinin bir diğer nedeni, Bağdat'ta yeni pazarlar açılması ve ithalatının artması sonucunda nüfusun çeşitli günlük tüketim mallarına olan talebin ve yaşam standartlarının artması olmuştur. Emtianın yanı sıra, Bağdat ve Basra bölgelerinde hurma üretiminin artması ve bu alanda ticaretin yetkililerin denetimi altında olması, piyasadaki fiyat ve işlemleri düzenlemek amacıyla tüccarların sıklıkla denetlenmesi, tarımsal üretimin artmasının nedenleri olarak gösterilebilir (Abbas Azavi el-mehami, 1959, s.92).

Vali Midhat Paşa döneminde, Bağdat vilayetinde yapılan reformlar ve ticaretin yükselişinden sonra, Irak'tan ihraç edilen bu malların ihracatı ticaret hareketine buğday, arpa, hurma, deri ve canlı hayvan gibi hayvansal ürünleri de dahil etmiştir. Böylece, 1864-1871 yılları arasında hurma ticareti bu ticaretin %48'ini, buğday üretimi %6'sını, arpa %7'sini, canlı hayvan ise %2'sini oluşturmuştur. Ancak hurma üretimi ticaret hareketindeki en büyük ihracat ürünü olmuş, özellikle Basra vilayetindeki tarlalardan gelen hurmalar 40 000 ile 50 000 ton arasındaydı. (Muhammed Asfur Selman, 1989, s.128-132). Koyun ve hayvan derisi gibi ürünler, genel olarak Irak'tan İstanbul, Avrupa ve Amerika'ya ihraç

edilmekteydi. Hayvan yünleri de Londra ve New York'a ihraç ediliyordu ve bu ticarete canlı hayvanlar da dahildi. Musul'dan Suriye'ye koyun ve deve, Anadolu'ya ise sığır, gönderiliyordu. Böylece Irak limanları tüm bölgenin ticaret merkezi haline gelmiştir. Irak'ın İran ile olan pazarları geniş bir sınıra sahipti. İki ülke arasında ithalat ihracat işlemleri yapılmıyordu. 1869-1872 yılları arasında başta Bağdat'ta olmak üzere Midhat Paşa'nın yaptığı reformlar sonucunda ticaret hareketi artmış ve genişlemiştir (Muhammed Asfur Selman, 1989, s.128-132). Ancak Midhat Paşa'dan önce bu tür ticaret, İran parasının Osmanlı parası üzerindeki hakimiyeti nedeniyle Bağdat vilayetindeki Osmanlı parasının zayıflığını etkilemiş, bu da kar ve kazançlar üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. İran parasıyla gerçek değerinden daha fazla işlem yapılması sonucunda, Bağdat vilayetindeki ticarî adaletsizliğin ortadan kalkması ve Osmanlı parasının değerinin artması, Midhat Paşa'nın İran Şahı ile yaptığı anlaşmanın sonuçları olarak değerlendirilebilir (Yusuf Kemal Hatate, s.170).

İngiltere, Irak ticaretinin % 90 gibi büyük bir kısmını kontrol eden Linge Şirketi aracılığıyla ülkeyle olan ticaretini genişletmiştir. Bu ticaret türünde en büyük payı Fransa ve Avusturya'dan ithal edilen ipek, kumaş ve yün ile genel olarak Avrupa ülkelerinden ithal edilen demir hammaddeleri oluşturmuyordu. Başta Almanya olmak üzere Irak toplumunun ihtiyaç duyduğu birçok ihtiyaç malzemesi başka ülkelerden ithal edilmiştir Süveyş Kanalı'nın açılması Doğu ile Batı arasındaki deniz ticaretini de canlandırmış ve bunun etkileri 1869 ile 1913 yılları arasında Basra Körfezi'ndeki deniz ticaretine de yansımıştır (Muhammed Asfur Selman, 1989, s.132).

Irak'ın ithal ettiği malların değeri ortalama 3.264 £ (Pound) civarındaydı. Kara ticaretine gelince, Irak ile komşu ülkeler arasında aktif bir ticaret hareketinin olduğunu görüyoruz, 1864-1869 döneminde İran'a yapılan ihracatın gelirleri ortalama 5500 Sterlin idi. 1878'de İran'dan yapılan ithalatın değeri 103.000 İngiliz Sterli'nine ulaştı. 1908 yılında Anadolu'dan yapılan ithalatın ortalama değeri 43.000 liraya, Basra Körfezi'nden yapılan ithalatın değeri 27.000 liraya, Anadolu'ya yapılan ihracatın toplam değeri ise 54.000 liraya erişti (Şarıl Esavi, 1990, s.211-212).

Bazı Irak şehirlerinden diğer ülkelere ihracat faaliyetinin başlamasına katkıda bulunan çeşitli dış ve iç faktörler vardı. Avrupalıların da yer aldığı en önemli dış faktörler arasında yolların ve ulaşım araçlarının gelişmesi ve ulaşımın nispeten düşük maliyeti de yer almaktaydı. Osmanlı hükümeti ihracata uygulanan gümrük vergilerinin miktarını azaltan bazı yasalar çıkarmıştır. İç faktörlere gelince, bunların en önemlileri aşiret şeyhlerinin ve soylularının hükümet otoritesine tabi kılınmasıydı.

1869'da Irak vilayetlerinin Bağdat cephesi etrafında birleştirilmesi, Osmanlı vilayet sisteminin 1870'den itibaren uygulanması, hükümet tarafından gerçekleştirilen idarî ve ekonomik reformların yanı sıra, Midhat Paşa döneminde çıkarılan, aşiretlerin özel yerlere yerleşmesine olanak tanıyan arazi kadastro sistemidir. Bu sistem, yerleşik aşiretlerin birçok üyesinin tarımla uğraşmasına olanak sağlamış ve bazı tarım ürünlerinin üretiminin artmasına yol açmıştır. Tüccarlar, artı ürünleri yurt dışına ihraç ederek ticarî faaliyetlerin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır (Muhammed Selman Hesan, 1965, s.87-88).

Irak'ın 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı ekonomik gelişmeler, başta sosyal olmak üzere hayatın çeşitli alanlarında belirgin etkiler bırakmıştır. Bu dönemden itibaren Irak toplumunun yavaş yavaş küresel kapitalist piyasalarla bütünleşmeye başladığını söylemek mümkündür. Bu durum, toplumun gelişmesini ve ekonomik açıdan ilerlemesini sağlamıştır. Özellikle de mübadele hareketinin aktif hale gelmesinden sonra Avrupa ile dünyanın farklı bölgeleri arasındaki ticarî ilişkilerin gelişmesine ortam hazırlamıştır. (Kemal Mezher Ahmet, 1988, s.22).

Irak'ın ihracatının toplam değeri 1864-1871 yılları arasında yıllık 150.000 kuruş iken 1913 yılında yaklaşık 2.900.000 kuruşa çıktığı için, dış ticaret düzeyine ilişkin istatistikler bize bu sektörde kaydedilen ilerlemeyi göstermektedir. Bu, yarım yüzyılda neredeyse yirmi kat artış yaşandığı anlamına gelmektedir. İthal malların değeri de aynı dönemde yıllık 290.000 kuruş'den, (3.500.000) Kurş'an'a kadar yarım yüzyılda yaklaşık 12 kat artarak 3.500.000 crore'ye çıkmıştır. İhracattaki bu artışa ithalattaki artış da eşlik etmiştir. 1864 yılında 290.000 Pound arasında artmıştır. 1871'den 3.467.500'e Yarım yüzyıl boyunca aynı şekilde ihracattaki bu artışa ithalat da eşlik etmiş, ithal edilen malların toplam değeri 1864-1871 arasındaki dönemde yıllık 290.000 liradan 1913'te 3.467.500 liraya çıkmıştır (Muhammed Selman Hesan, 1965, s.201).

19. yüzyılın sonlarında Irak mallarının diğer Orta Doğu ülkelerine ihracat işlemleri Avrupa'ya kıyasla azalmıştır. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önceki dönemde, Basra Körfezi üzerinden Basra'ya gelen ve Irak üzerinden Kızıldeniz limanlarına nakledilen mallar dışında, ülkenin diğer Orta Doğu ülkeleriyle ticaretinde yerli ürünlerin oldukça önemli bir yere sahip olduğunu da belirtmek gerekir. İran'dan, Irak toprakları üzerinden yapılan ticaret, ticaretin toplam değerinin büyük bir kısmını oluşturmuyordu. Bunların çoğu tütün ve İran halılarından oluşuyordu (Muhammed Selman Hesan, 1965, s.90-91). On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı olan 1870'lerin sonu ve 1880'lerin başında Irak'taki ticaret

açıkça aktifti ve 1884-1881 yılları arasında ithalat yüzde 64'lük bir paya sahipti. İhracat, Midhat Paşa'nın Irak'ı yönettiği dönemdeki reformlarının bir sonucu olarak daha önceki bazı dönemlerde hafif bir düşüş göstermesine rağmen yüzde 22 oranında artmıştır (Şarıl Esavi, 1990, s.210).

Irak'ta burjuvazinin büyümesinin dış faktörlerle bağlantılı olduğu öne sürülmektedir. Bunlardan en bariz olanı Irak'ın ticaret yoluyla küresel kapitalist pazara entegrasyonu olmuştur. Bu entegrasyon sürecinin etkileri, özellikle Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Irak'ın ileri kapitalist ülkelerle başlayan ticarî ilişkilerini geliştirmiştir. Ayrıca bu gelişim tarımsal ve hayvansal ürünlerin ithalatına da yansımıştır. Yaşanan değişim süreci, üretim sürecini modernleştirme ihtiyacını da etkilemiştir. 19. yüzyılın sonlarında üretim, ithalat ve ihracatta modern makine ve aletler kullanılmaya başlanmıştır (Kemal Mezher Ahmet, 1988, s.22).

4.1.4. Sanayi Sektöründe Reform

Irak, çeşitli el sanatlarıyla dikkat çekmekteydi. Bunlar arasında marangozluk, demircilik, giyim, sabun yapımı, bitkisel yağ üretimi, halı yapımı, bakır işçiliği ve sıvacılık gibi geleneksel el sanatları bulunmaktaydı. Bu zengin el sanatları geleneği, Irak'ın kültürel ve ekonomik çeşitliliğinin bir yansıması olup yerel ekonomiye katkı sağlamaktaydı (Şerif MuhammedAbdulrehman, 1993, s.12).

Osmanlı İmparatorluğu, vilayetlerinde sanayi sektörünü her zaman geliştirmiştir. Sanayi sektörü, ülkedeki ekonomik ve mali kalkınmanın önemli bir temeli olarak kabul edilir ve aynı zamanda Irak'ta modern bir sanayi durumu yaratmak için kilit bir alandır. Irak, bölge coğrafyasında geniş bir alanı kapladığı için eski çağlardan beri sanayinin ortaya çıkması için uygun bir yer olmuştur. Bu yüzden Midhat Paşa, tarım sektörünün önemine dair gerekli bir çalışma programı içerisinde sanayinin de teşvik edilmesi ve geliştirilmesi fikrini formüle etmiştir. Bu amaçla, Bağdat'ta gençlere zanâat alanında eğitim vermek, onların profesyonelleşmesini ve vasıflı işçi haline gelmelerini sağlamak için bir zanâat okulu kurma kararı almıştır. Midhat Paşa'nın, un ve tekstil fabrikaları ve birçok sanayi kurumu ile Bağdat'ta gençlere iş olanakları sağlaması, sanayi ve özellikle el sanatları alanında iş ortamı yaratmak istemesi (Abbas Azavi el-mehami, s.207-208). Irak'ta sektörünün gelişimine katkı sağlamıştır (Abdulrezak el-hilali, 1959, s.167).

Midhat Paşa, sanayi sektörü ile ilgili fikirlerinin başarıya ulaşması için Bağdat ve diğer şehirlerdeki iş adamlarından ve gönüllülerden bağışlar toplayarak çok sayıda

ihtiyaç sahibi (fakir, yetim vd.) öğrencilerin eğitim masraflarını karşılamaya çalışmıştır. Bağdat'ta ve özellikle yoksul bölgelerde çeşitli sanayi okulları açmaya karar vermiştir. Bu okullarda öğrencilere demircilik, dikiş, ayakkabıcılık ve diğer el sanatları öğretilmekte, bunların masrafları endüstri barınma olanaklarıyla birlikte devlet tarafından karşılanmaktaydı (Zevra Gazetesi: Aded.4, 26 Rebiülevvel.1286, s.5). Midhat Paşa tarafından büyük önem verilen bu okullar, sanayi sektörünün gelişmesi ve ekonomik koşulların iyileşmesi açısından büyük etki yaratmıştır. Fakat Midhat Paşa'dan sonra onun reformları ve çalışmalarının sürdürülmediğini belirtmek gerekir (Zevra Gazetesi: Aded.269, 27 cemadilevvel.1289, s.538).

Midhat Paşa, demir, bakır ve kömür gibi madenlerin tetkik ve arama sürecine de büyük önem vermiştir. Valiliği döneminde devlet mühendisleri bu konuda görevlendirilmiş fakat olumlu sonuçlar alınamamıştır. Irak'ın bazı bölgelerinde petrol yataklarının olması ve bu tür yakıtlara olan talebin yüksek olması üzerine Midhat Paşa, aydınlatma için kullanılmak üzere Mandali kasabasında bulunan doğal yağdaki maddeleri filtreleyip rafine edecek bir makine ithal etmiştir. Midhat Paşa'nın petrol çıkarmaya olan ilgisi bir hayaldi, ancak bu sektördeki projeleri, getirdiği ekipman yok edilene kadar hızla ihmal edildi. (Muhammed Asfur Selman, 1989, s. 104-106).

Irak'taki madenlerin türleri ve bulunabilirliği konusunda teknik yetersizlikler söz konusuydu. Ancak Osmanlı hükümetinin bu sektöre ilgisizliği de mevcuttu. Midhat Paşa ile birlikte, özellikle enerji kaynakları gerektiren deniz taşımacılığı gelişmiştir. Sanayi sektörü için özel bir teknik uzmanlık komitesi maden araştırmalarına başlamıştır. Hanekin ve Mandali'de yaklaşık beş ton kömür çıkarılmıştır. Fakat Midhat Paşa'nın Bağdat vilayetindeki görev süresi, ülkede petrol ve maden endüstrisinin gelişmesi sürecinde sona ermiştir (Muhammed Asfur Selman, 1989, s. 146).

Midhat Paşa, çeşitli sektörlerdeki ekonomik büyümeyi sürdürmek amacıyla, demir ve marangozluk fabrikalarının rehabilitasyonu da dahil olmak üzere sanayi sektöründe bir dizi reform yapma yoluna başvurmuştur (Abbas Azavi el-mehami, s.207-222). Tesis edilen fabrikalarda, silah ve askerî teçhizat tamiri yapılarak Osmanlı ordusuna hizmet sağlanmıştır.

Midhat Paşa'nın sanayi sektöründeki en önemli çalışmalarından biri de, o dönemde nüfusu 150.000 civarında olan Bağdat halkının un ihtiyacını karşılamak üzere modern bir tahıl değirmenini tesis etmesidir. Valilik döneminden önce un yapımı zor olup eski yöntemler kullanıldığı için Midhat Paşa, modern bir un üretme

makinesi temin etmeye karar vermiştir. 1870 yılında Fransız şirketinden modern bir un değirmeni talep ederek 2 bin lira bedel karşılığında anlaşma sağlamıştır. Ancak Fransa'da yaşanan savaş nedeniyle makinenin Bağdat'a geliş süreci gecikmiştir (Ali el-Vardy, s.243-244). Paşa, Bağdat'ta pirinç tedariki için de ayrıca bir pirinç kabuğu fabrikası kurmuştur. Un değirmenleri, tekstil ve diğer alanlardaki ihtiyaçlar için de bir dizi endüstriyel ekipmanın ithal edilmesini önermiştir (Casım Muhammed Hasan, 1975, s.46). Gemi sanayii alanında Midhat Paşa Basra'da bir gemi tamir fabrikası kurmak istemiştir. Bu hususta da ekonomide canlanma ve iyileşmeyi hedeflemiştir (Şayif el-Zekın Hüseyin, 2016, s.26).

Midhat Paşa, yerel ekonomiyi güçlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca vatandaşların yaşamsal ihtiyaçlarını yerel olanaklarla karşılamaya yönelmiştir. Temel ürünleri ithal etmek yerine, günlük 300 metre yün ve 400 metre pamuklu kumaşın üretildiği dokuma fabrikası kurulmasına karar vermiştir (Ali el-Vardy, s.270-271). İmal edilen ürün miktarının yanı sıra Bağdat'taki fabrikaların kumaşlarının da yüksek kaliteli olması, bahsi geçen hem ucuzluk hem de kalite açısından Avrupa kumaşlarıyla rekabet edebilir hale getirmiştir. Üretilen ürünler, sadece yurtiçine değil devletin ticarî hareketine dahil olduğu yabancı ülkelere de ihraç edilmiştir (Muhammed Asfur Selman, 1989, s.141). Abakhana olarak adlandırılan askerî giyim fabrikaları, Midhat Paşa'nın yerel endüstrileri geliştirmeye yönelik girişimlerden bir diğeridir (Abdülkerim Alaf, s.23). Dericilik ise eski aletlerin kullanılmasına rağmen Irak'ın en önemli ikinci endüstrisi olarak kabul edilmiştir (Muhammed Asfur Selman, 1989, s.143). Midhat Paşa döneminde Irak'ta ticaretin önemli ölçüde genişlediğini belirtmek mümkündür. Bu durum aynı zamanda kentsel sınırların genişlemesini, yeni şehir ve kasabaların da oluşumunu etkilemiştir. Buna örnek olarak, ticaret açısından önemli olan Nasıriye ve Rumadiye şehirlerinin kurulması gösterilebilir. (Abdülrezak el-Hesani, 1956, s.165).

Irak'ın ilk dönemlerinde ulusal sermaye, işçi sınıfının oluşumunda sınırlı bir rol oynamıştır. Bu durumun birçok faktöre bağlı olduğu düşünülebilir. En önemli nedenlerden birinin ise yerli üretimin gelişmesini engelleyen kültürel zorluklar olduğu öne sürülebilir. Ayrıca, zaten düşük bir seviyede olan ulusal sermayenin sanayi üretimine yönlendirilmesini engelleme çabaları da işçi sınıfının büyümesini zorlaştıran bir etken olmuştur. Bununla birlikte, sermayenin, sanayide kullanımının faydalarını anlayamayan aşiret liderlerinin elinde yoğunlaşması da işçi sınıfının büyümesini olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde sermaye, daha çok ihracat ve taşımacılık gibi alanlarda birikmiş ve belki de işçi sınıfının büyümesinin en önemli kaynaklarından biri haline gelmiştir. Irak şehirlerinde kumaş, halı ve çadır

dokumacılığı gibi el sanatları, tuğla üretim merkezleri ve gemi ve tekne yapımı gibi küçük sivil kurumlar ortaya çıkmıştır. Bu kurumlar, işçi sınıfının oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. İşçi sınıfının desteklenmesinde önemli rol oynayan valiler arasında Namık Paşa ve Midhat Paşa gibi isimler öne çıkmaktadır. Her ikisi de işçi sınıfının büyümesine katkıda bulunarak ulusal ekonominin gelişmesine destek olmuşlardır (Kemal Mezher Ahmet, 1981, S.15-26).

4.1.5. Ulaşım ve Ticaret Yollarına Önem Verilmesi

4.1.5.1. Nakliye

Midhat Paşa'nın valiliği döneminde, Irak'ta kara ve deniz yolları da dahil olmak üzere hem yurt içi hem de yurt dışı ticaret için birçok güzergâh bulunuyordu. Nakliye sektörünün reformu, Midhat Paşa'nın Irak'taki gündeminin kilit noktalarından biriydi. Bağdat'ın ekonomik açıdan toparlanması ve güçlenmesi açısından taşıdığı önem nedeniyle bu sektörde yapılacak olan reformlar, ticaretin de gelişmesine katkı sağlayacaktı. Midhat Paşa'nın bu alandaki çabalarını kara taşımacılığı ve deniz taşımacılığı olmak üzere iki yönlü olarak değerlendirmek mümkündür (Ayman Ramazan İsmail, 2017, s.89).

Irak'ın ticarî ve ekonomik açıdan gelişmesi için ulaşım yollarının genişletilmesi ve Bağdat'ın dış dünya ile iletişiminin sağlanması gerekiyordu. Coğrafi konumunun da etkisiyle ülkede hem su hem de kara yolları kullanılabilirdi, Midhat Paşa, ülkenin ekonomik açıdan kolaylıklar sağlaması amacıyla ulaşım araçlarına ve ticaretin gelişmesine önem vermiştir. Üretilen malların satışı ve Bağdat'a malzeme temini, yolların kullanılmasını ve ulaşım araçlarının varlığını gerektirdiği için ulaşım işlerine odaklanmıştır (Abdülkerim Alaf, s.18).

Medeniyetin kalbi olan Dicle, Fırat ve Diyala nehirleri, Irak'ın yabancı denizlere ve limanlara açılan tek gölü olan Basra Körfezi'ne ulaşmaktadır (Yusuf Rızık Allah Ğanime, 1932, s.160). Coğrafi konumu nedeniyle Bağdat, aynı zamanda bir ticaret merkezi olduğu için Irak'ın kalbi olarak kabul edilmektedir. İran'da üretilen mallar, Musul-Basra arasındaki yollardan Bağdat pazarlarına taşınıyordu. Bağdat-Basra arasındaki bu ulaşım araçları nakliyeyle sınırlıydı (Abdülkerim Alaf, s.20). Süveyş Kanalı'nın açılması, Irak ekonomisinin küresel sermaye piyasalarıyla ticarî bağlantılarının kurulmasına yardımcı olarak, ülkenin ekonomik ve kültürel kalkınması için yeni olanaklar yaratmıştır. Fakat bu durum Irak'ta, yabancı sermayenin etkilerinin de artmasına yol açmıştır. Her ne kadar yabancı etkisi görülmeye başlansa da sürecin olumlu yönleri de vardı. Irak küresel hammadde

pazarını finansa dönüştürmeye başlamıştı ve bu süreç onu hem ekonomik hem de siyasi olarak kısıtlamıştı (Kütlof, 1975, s.18).

Süveys Körfezi üzerinden gerçekleşen ticarî faaliyetlerin etkileri ile pazarlara deniz yoluyla ulaşımın maliyeti azalmıştır. Mallara ulaşmak ve bunları Irak pazarlarına ulaştırmak için daha kısa rotalar gerekli hâle gelmiştir (İbrahim Halil Ahmet, s.310).

Fırat Nehri ve Basra Körfezi, coğrafi konumu nedeniyle Irak vilayetlerini dış dünyaya bağlamanın bir yolu ve kapısıydı (BOA. İ. MMS: 1581). Öte yandan kara ulaşım yollarının tehdit altında olması nedeniyle bazı Arap aşiretlerinin ticaret için oluşturduğu engeller ve çöl çetelerinin varlığı nedeniyle ticaret kervanları çoğu zaman tehlikelerle karşı karşıya kalıyordu. Bu nedenle Midhat Paşa, hacıların, tüccarların ve tarım ürünlerinin güvenli bir şekilde gidecekleri yere ulaştırılması için deniz taşımacılığına önem vermiştir (Zevra Gazetesi: Aded.10, 9 Cemziyelevvel 1286, s.17).

Su yollarının genişletilmesi Midhat Paşa için önemli bir görevdi. Bunun için paşa, hükümet gemilerinin nehirlerdeki işlerini yeniden düzenlemeye karar vermiştir. Nehir yönetimi olarak bilinen Irak'ta Dicle ve Fırat nehirleri, bu gemiler, (Amman-Osmanlı) Gemicilik Otoritesi adı verilen özel devlet kurumlarının komuta ve denetimi altında ticarî bir proje olarak taşınıyordu (Said Ali Ğalib, 1985, s.235). Midhat Paşa, Bağdat valiliği görevinden önce bölgede kurulmuş olan Osmanlı-Umman Şirketi'nin idaresinden sorumluydu. Bu nedenle buraya yetkin bir idareci tayin etmiş ve vapur sayısını artırmaya çalışmıştır (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.430-432). Projeleri ile ülke ekonomisini geliştirmeyi amaçlamış ve özellikle Fırat Nehri'nin izole edilmiş bölgelerinde ulaştırma sektöründe ilerlemenin meydana gelmesini sağlamıştır (Said Ali Ğalib, 1985, s. 265). Başta Bağdat'ı Irak'ın diğer bölgelerine bağlayan Fırat Nehri olmak üzere nehir koridorları da temizlenmeye başlanmış (Abbas Azavi el-mehami, s.199), bölge halkı da nehrin su yollarının temizlenmesi ve onarılması çalışmalarına katılmıştır (Zevra Gazetesi: Aded. 64, 1 Cemaziyelevvel 1287, s.126).

Su Ulaşım Yolları

Nehirlerde kayaların varlığı ve özellikle Fırat Nehri'nin akışını engelleyen doğal engeller deniz taşımacılığı açısından sorunlara neden oluyordu. Bu alandaki uzmanlara danışarak Hitit bölgesindeki Fırat Nehri'ni ve oradan da kaldırılmasının

zor olmayacağına inandığı Anna'yı ziyaret ederek çaba harcamıştır. Ardından Midhat Paşa'nın tavsiyesi üzerine Şakir Bey nehrin derinliklerini araştırmak üzere bir dizi uzman göndermiştir (Yusuf Kamal Hatate, s.167).

Dar boğazlar ve geriye dönüşler nedeniyle ulaşım sektöründe sıkıntılar yaşanıyordu. Ancak Midhat Paşa'nın gelişiyle beraber, ulaşım araçlarına daha fazla önem verilmeye başlanmış, fabrikaların ve limanların gelişimi desteklenmiştir. Bu dönemde ülke dışına, özellikle de Avrupa ile ticaret yapma amacıyla birçok gemi sefere çıkmıştır. Midhat Paşa'nın denizcilik sektöründeki reform çabaları dikkat çekici ve kayda değerdir. Bu çabalar, Bağdat gemilerinin canlanmasına önemli katkı sağlamıştır. Deniz ticareti daha organize bir şekilde yürütölmeye başlanmış ve gemilerin verimliliği arttırılmıştır. Bu sayede, Bağdat, denizcilik alanında da önemli bir seviyeye ulaşmıştır (BOA, A.MD, MV, 716 - Zevra Gazetesi: sayı.18, 6 Raceb 1287, s.36).

Midhat Paşa'nın öncülüğündeki reformlar, sadece deniz ticaretinin gelişimini hızlandırmakla kalmamış, aynı zamanda yerli endüstrinin ve iş gücünün gelişmesine de katkı sağlamıştır. Avrupa mallarına olan bağımlılığı azaltmak için fabrikaların ve gemi ekipman sahalarının kurulması bu alanda büyük bir adımdı. Böylece, arızalanan gemilerin onarımı için gerekli yedek parçaların yurt içinde temin edilmesi kolaylaşmış ve bunlar, Avrupa'dan gelen ekipmanlar beklemeden yerel olarak üretilmeye başlanmıştır. Bu durum, Bağdat'ı yurtdışından yedek parça teminine olan bağımlılıktan kurtarmıştır. Yerli üretim ayrıca, gemi taşımacılığı sektöründe güvenilirliği artırmış, işletme maliyetlerini düşürmüş ve yerli endüstrinin yanı sıra iş gücünün gelişimine de katkı sağlayarak ekonomik bağımsızlık olgusuna katkı sağlamıştır. Midhat Paşa'nın reform çabalarıyla birlikte, Bağdat gemileri artık sadece taşıma araçları değil, aynı zamanda yerli endüstrinin ve denizcilik yeteneklerinin birer sembolü haline gelmiştir. Bu gelişmeler, Bağdat'ın ekonomik ve teknolojik olarak daha güçlü bir seviyeye ulaşmasını sağlamıştır (Zevra Gazetesi: Aded. 85, 16. Receb .1287, s.170).

Fırat Nehri üzerinden Suriye'ye ve Halep'e ulaşım sağlamayı amaçlayan Midhat Paşa'nın Bağdat ile dış dünya arasındaki iletişimi kolaylaştırmak için yeni yollar açma çabaları ve Dicle ve Fırat nehirleriyle ilgili ulaşım çalışmaları başarılı olmuştur. Bu kapsamda, genel olarak Irak ekonomisinin bir bütün olarak toparlanmasında önemli bir faktör olan ticaret yollarını Akdeniz'e doğru genişletmek hedeflenmiştir (Kocahanoğlu, 1997, s.88-89).

Irak için ticaret sektörü önem teşkil etmekteydi. Bunun bilincinde olan Midhat Paşa, su taşımacılığı için bir takım gemiler satın almaya başladı. Ayrıca sektördeki uzmanlar paşa tarafından görevlendirildi. Böylelikle denizcilerin bağlantı kurması kolaylaşıp coğrafi rotaları belirlemeleri konusunda destek sağlanmış oldu. Ticaret yolları 1870 yılında Midhat Paşa tarafından mühendislerle anlatılmıştır (BOA. İ.DH. 42864; Bu çalışmalara ek olarak antik Kenan Kanalı genişletilip, onarılıp Sakliya bölgesine bağlamak amaçlanmıştır. Böylelikle Dicle ile Fırat arasında su yolu bağlantısı kurma çalışmaları başlamıştır (Abdulvehab el-kaisi, 1961, s.9). Ülkedeki ticarî faaliyetlere doğrudan etki eden Basra, İstanbul ve Londra arasındaki buharlı gemi hattı, genel olarak Irak nehirlerindeki nakliye projelerinin genişletilmesini sağlamıştır (Müfit el-Zeyidi, 2009, s.205).

Midhat Paşa, Bağdat Vilayeti'ni geri kalmışlık durumundan kurtarmak için ilerlemenin yollarını arayan açık fikirli bir kişiliğe sahipti. William Faulk isimli Amerikalı kaşif, 1874 yılında Bağdat'a yaptığı ziyaret sırasında Midhat Paşa'nın bu dönemde Dicle Nehri üzerine bir asma köprü yapmayı düşündüğünü belirtmektedir. Paşanın asma köprü yapma düşüncesi mevcut olan köprünün su seviyesinin yükselme riski nedeniyle kış mevsiminde zorunlu olarak kaldırılmasından kaynaklanmış olabilir (Ulfiye, 2007, s.175).

Kara Ulaşım Yolları

Her iki güzergah da istihdam kaynağı olduğundan kara taşımacılığı nehir yoluyla su taşımacılığından farklı değildir. Kara kervanları geleneksel olarak eşek, at ve develerden oluşur ve konvoy gruplarına kervan adı verilirdi. Bu kervanlar genellikle eşya taşımacılığında kullanılırdı. Bazen hayvanların da kullanıldığı faytonlar nedeniyle (Bağdat ile Kerbela arasındaki ticaret 12 gün sürmekteydi) bu işlemler uzun zaman alırdı. (Abdülkerim Alaf, 1960, s.22).

Midhat Paşa'nın çalışmaları, ülkenin ekonomik durumunu geliştirmek için sadece su taşımacılığı alanındaki yenilik çabalarıyla sınırlı kalmamıştır. Özellikle, demiryolu başta olmak üzere kara yolu projelerine de önem vermiştir. Bölgenin stratejik konumunu güçlendiren, Musul ile Roma Denizi arasındaki kara yolu üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmış, onun öncülüğünde, demiryolu ve kara yolu projeleriyle Bağdat vilayetinin ticaret potansiyeli arttırılmıştır. Bu projeler, hem iç ticareti hem de uluslararası ticareti desteklemiştir. Yeni yolların açılmasıyla birlikte, ticaretin canlanması ve ekonomik büyümenin ivme kazanması sağlanmıştır, Midhat Paşa'nın çabaları, vilayetin ekonomik ve ticarî potansiyelini arttırmakla kalmamış,

aynı zamanda bölgenin alt yapısını modernize ederek geleceğe yönelik bir temel oluşturmuştur. Başka bir ifadeyle, Bağdat'ın ekonomik açıdan daha güçlü ve rekabetçi bir konuma ulaşmasına katkı sağlamıştır (Yusuf Kemal Hatate, s.167).

Midhat Paşa'nın karayolu taşımacılığı alanındaki reformları arasında, yeterli yol ve ulaşım imkanlarının bulunmaması nedeniyle Suriye kıyıları ile Fırat Nehri arasında bir demiryolu inşa ederek Akdeniz ile Hint Okyanuslarını birbirine bağlamak da yer alıyordu. Bağdat Vilayeti'nde ulaştırma sektörünün çöküşü üzerine (Söğütü, 2010, s105), Midhat Paşa, bu alanda ticaret yollarını korumak ve bu yollarda seyahat eden kervanların güvenliğini sağlamak için başka önlemler de almıştır. Bu önlemler arasında yollar üzerinde nöbetçi karakollarının inşası vardı. Örneğin Rumadiye, Ana ve El Kaim'de çok sayıda kontrol noktası kurulmuş ve bu noktalar polis kuvvetleriyle donatılmıştır. Paşa ayrıca Süleymaniye'yi Kerkük'e, Kerkük'ü de Musul ve Bağdat'a bağlayan yolların onarımı için öncelikle Süleymaniye'ye bir işçi grubu göndermiştir (1869). Aynı zamanda Bağdat'ın yollarının ve ulaşım imkanlarının geliştirilmesiyle de ilgilenen Midhat Paşa'nın.Bağdat-Kazımiye tramvay projesi en önemli iç ulaşım projelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bağdat'ın modernleştirilmesi ve Irak ile İran şehirlerinden gelen ziyaretçilerin Kazımiye'deki kutsal türbeleri ziyaret etmelerine hizmet etme amacı kapsamında, (Bağdat'tan Kazımiye'ye) ulaşımın iyileştirilmesi ve ilkel ulaşım araçlarından kurtulma ihtiyacının varlığı söz konusu olmuştur (Lemiye Abduaziz Mustafa, 2003, s.209-210). Bu nedenle Midhat Paşa, yeni kara yolları açtırmasının yanı sıra taş döşeli ticarî yol (Al-Balanciya) veya (Bulanca) da dahil olmak üzere birçok caddeyi asfaltlama işlemine önem vermiştir. Kazımiye tramvayının yapımı, Şii Müslümanlar için kutsal olan İmam Musa Kazım türbesine erişimi kolaylaştırmıştır. (Abdulkerim Alaf, 1999, s.18).

Midhat Paşa, Irak'ın diğer şehirleri ve İran gibi diğer ülkelerden gelen turistlerin Kербela bölgesine seyahatlerini nasıl kolaylaştırabilecekleri konusunda çalışmalara başlamış, bu bağlamda yerel bir şirket kurmaya ve Bağdat-Kербela demiryolunu inşa etmeye karar vermiştir (BOA. İ.MMS: 1581-1).

Kazımiye Tramvayı

Kazımiye kasabası Bağdat merkezine bir buçuk saat uzaklıkta bulunmaktaydı. Kasaba halkı, ticaret ve zanaatla meşgul olduklarından her gün Bağdat'a hayvanlar üzerinde seyahat etmek zorunda kalıyorlardı. Midhat Paşa valiliğinin ikinci yılında ulaşımı kolaylaştırmak için Kazımiye tramvayının inşası sürecini başlatmıştır.

Midhat Paşa, projenin ekonomik faydalarını daha net bir şekilde görmek için Bağdat'ın merkezine seyahat edenlerin ortalama sayısını belirlemeye karar vermiştir. Bu, projenin etkilerini değerlendirmek ve gelecekteki stratejileri belirlemek için önemli bir adım olmuştur. Bölgede ticaretin ve ekonominin durumunu belirlemek için kullanılabilecek kritik veriler sağlamıştır. Bu sayede, ticaretin ve seyahatin yoğun olduğu bölgeler tespit edilerek altyapı çalışmaları ve ticarî faaliyetler için daha iyi planlar yapılabilmektedir. Paşa'nın bu kararı, ekonomik kalkınma ve ticaretin daha sağlam bir temele oturtulması için atılan önemli adımlardan biri olmuştur. Bağdat'ın merkezine seyahat edenlerin sayısının belirlenmesi, projenin başarısını ölçmek ve gelecekteki ekonomik büyümeyi desteklemek için hayati bir veri kaynağı sağlamıştır. Bu sayede, ekonomik faydalar daha açık bir şekilde ortaya konarak gelecek stratejiler belirlenebilmiştir. Tramvay hattının yapılması için plan hazırlanmıştır. 7kilometre uzunluğundaki proje Fransız bir firmaya verilmiştir. Yapılan sözleşmede projenin bir yılda tamamlanması kararlaştırılmıştır. öngörülmüştür (Yusuf Kemal Hatate, s.169).

Projenin önemi, Midhat Paşa'yı her türlü çabayı göstermeye yöneltmiştir. Çünkü özellikle kara yoluyla ulaşım sektöründeki faaliyetleri, Kazımiye başta olmak üzere Bağdat'ı çevre bölgelere bağlayacak tramvayların kurulmasını da içeriyordu. Bu projeyi gerçekleştirmek için büyük bir bütçe gerekiyor ve bu maliyet devlet hazinesini zorluyordu. Bunun için Midhat Paşa, projenin özel sektör ortakları aracılığıyla yürütülmesi gerektiğini düşünmüştür. Böylece bölge zenginlerinin yardımıyla proje yürütülecek ve bu projede ortak hisse satışı yapılacaktı. 1871'de başlatılan bu projenin temel amacının, Bağdat eyaleti hazinesinin üzerindeki malî yükü azaltmak olduğunu söylemek mümkündür (Şarıl Esavi, 1990, s.272-273).

Projenin tamamlanması için tahsis edilen bütçe 86 bin lira idi (Ali el-Vardy, s.237) Gerekli malzemelerin birçoğu İngiltere'den ithal edilmiştir. Projenin tamamlanması Bağdat-Kazımiye arasında ulaşımın iyileşmesine önemli etki yapmıştır. Yeni ulaşım yolu, iki bölge arasındaki yolculuk süresini 1,5 saatten 1 saate indirmiş ve Irak ulaşım sektörünün öncü merkezi haline gelmiştir (Lemiye Abduaziz Mustafa, 2003, s.209-210).

4.1.5.2. Teslimat

Midhat Paşa'nın çabaları ve reformları, Irak'ın farklı bölgelerinde posta ve telgraf ofislerinin kurulmasını sağlamıştır. Ayrıca Türkiye, İran körfez ve Hindistan'daki ana telgraf ağlarına bağlantı sağlanmasında Paşa'nın büyük etkisi

olmuştur. (Aşref Muhammed Abdulrehman, 1993, s.9).

Telgraf

Osmanlı yönetimi taşranın başkente bağlanmasının gerekliliğini fark etmiştir. Bu, haberlerin, bilgilerin ve mesajların hızlı ve acil bir şekilde iletilmesi için bir araç kullanılarak yapılır. Bu, mesajların kullanımdan kısa süre sonra iletilmesini sağlayan, telgraf adı verilen özel bir cihazın sağlanmasıyla gerçekleştirilmiştir (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.4306). Bağdat'ın telgraf hatlarının İstanbul'a bağlanmasıyla şehir ve kasabalarda telgraf hatları arasındaki mesafenin genişletilmesi (Zevra Gazetesi: Aded. 129, 4. Muharrem .1288, s.58).

Midhat Paşa telgraf hatlarına büyük önem vermiştir. Valiliği döneminde kasabalar da dahil olmak üzere Irak'ın henüz bu kamu hizmetini almayan birçok bölgesinde telgraf hatları kurulmuştur (BOA. İ. HD: 41857). Irak'ın merkezi sayılan Bağdat'ın coğrafi bölge, açısından stratejik önemi ve şehrin büyüklüğü nedeniyle vilayetteki telgraf merkezleri için on iki telgraf ekipmanının kurulması kararlaştırılmıştır (BOA. İ. HD: 43610). Fakat telgraf hatları ile ilgili en büyük sorun hatların güvenliğinin temin edilememesinden kaynaklanmıştır. Çünkü Bedevi kabileleri hükümete isyan hâlinde bulundukları zaman Bağdat ve Basra arasındaki bölgeler ile Divaniye arasındaki telgraf hatlarını tahrip ediyorlardı. Bu durum iletişimde kesintilere neden oluyordu.

Midhat Paşa, Bağdat ve Basra şehirlerinin öneminden dolayı, Avrupa ile Hindistan arasındaki iletişimi kolaylaştırmak amacıyla şehirler arasında yeni bir telgraf hattı kurma konusunda çaba göstermiştir. Fakat hükümeti bunun için ikna edememiştir. Bu hattın kurulmasındaki asıl amaç, ordunun Hindistan-Bağdat hattına başka bir rota açmasını kolaylaştırmaktı. Paşa ayrıca Bağdat ile Halep arasında Fırat Nehri üzerinden bir telgraf hattı daha inşa etmişse de İstanbul'da merkezi otoriteler Midhat Paşa'nın bölgedeki reform projelerini bir kez daha engellemişlerdir (BOA.A.MKT.UM:1102/57).

Posta Ofisi

Bağdat'ta ilk posta ofisi 1868 yılında kurulmuştur. Midhat Paşa'dan önceki dönemde bu kurum Osmanlı İmparatorluğu'na ait olmayıp İngiliz hükümetine bağlı Hint-İngiliz Şirketi tarafından tesis edilmiştir. Nehirler üzerinde bulunan tüm bu şehirleri ve mektup alışverişini sürdüren kutsal türbeleri kapsayan fon ve hizmetlerin

kurulmasında bir bölünme vardı (Usame Abdülmecid el-Ani, 2020, s.277). Midhat Paşa gerekli bir kamu hizmeti olarak posta sektörüne de önem vermiş ve valiliği döneminde vilayette bu hizmete yönelik müesseseler kurmuştur (Navfil Niametullah, s.369).1871'de Bağdat vilayetinde bir posta dairesinin açılmasıyla posta sistemi yeniden düzenlenmiştir. Posta hizmetleri daha önce, Bağdat ile Şam arasında haftalık olarak çalışan ve Bağdat ile İstanbul arasında devam eden çöl postası ve deve postasıyla sınırlıydı, Bu hizmet, Bağdat ve İstanbul arasında bulunanlar hariç 42 şehre sağlanmıştı (Abdülkerim Alaf, 1999, s.156). Daha önce yalnızca Bağdat'ta bulunan posta departmanları diğer eyaletlerde de açılmış, böylece hizmet ve iletişimin genişlemesi nedeniyle süreç Irak'ın diğer bölgelerini de kapsamaya başlamıştır (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.439-440).

Midhat Paşa'nın 1869-1872 yılları arasında Irak'ta ve özellikle Bağdat vilayetinde gerçekleştirdiği tüm projelere bakacak olursak, Bağdat vilayetindeki bayındırlık ve ıslahat maliyetinin şu anda altı milyon poundun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir ki bu çok yüksek bir rakamdır. Midhat Paşa'nın politikalarına yönelik hem merkez hem de taşra yönetimindeki mesai arkadaşları eleştirel yaklaşmışlardır. Bu durum paşanın çalışmalarını hızlı bir şekilde yaptığı ve hayata geçirdiği bazı projelerin kapsamlı bir eylem planı olmadan hayata geçirilmesinden kaynaklanmıştır. (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.159). Ayrıca Midhat Paşa'nın bazı muhalifleri, onun çalışmalarının genel olarak pozisyonlarındaki fırsatları etkileyen Avrupa kültür ve medeniyetine çığınca bağlılığın bir sonucu olarak yorumlamışlardır (Ali el Vardy, s.236) Ancak bazı müellifler, Midhat Paşa tarafından Irak'ta yapılan reformlara yönelik eleştirilere tamamen karşı çıkmışlardır. Genel olarak Irak'ın ekonomik ilerlemesinin Midhat Paşa'nın yaptığı reformların bir sonucu olduğunu belirtmişlerdir. Bu reform projeleri günümüze kadar etkisini göstermiş ve adını duyurmuştur.

Midhat Paşa döneminde Irak'ta ekonomik faaliyetler, 1870'li yıllardan itibaren devletlerin teşkilatına ilişkin kanunun yürürlüğe girmesi ve bizzat Paşa tarafından çeşitli reformlar kapsamında yürütülen çalışmaların ardından gelişmeye başlamıştır. Dış ticaretin genişlemesi, üretimde önemli değişikliklere yol açan Arazi Kanunnâmesi hükümlerinin yanı sıra, deniz taşımacılığının gelişmesini sağlayarak Avrupa ile iletişimi kolaylaştırmış ve böylece Irak pazarları, Avrupalıların talebine açılmaya başlamıştır (Muhammed Asfur Selman, 1989, s.100).

4.2. MİDHAT PAŞA'NIN BAĞDAT VİLAYETİNDEKİ FAALİYETLERİ

4.2.1. İdarî Reformlar

Midhat Paşa, Tuna Nehri'nin kıyısından Dicle Nehri'nin kıyılarına taşındıktan sonra, Bağdat vilayetinde en üst düzeyde reformların gerçekleştirilmesi için çaba göstermiştir. Midhat Paşa, Bağdat vilayetinde azami reformların gerçekleştirilmesi için çalışmış ve bu hususta birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır (Kalaci, 1958, s.1).

“İdari Reformlar” başlıklı bu bölümde, yönetim sisteminin ana yönlerini incelemek amacıyla idarî reform süreci ele alınacaktır. Daha geniş anlamda, stratejilerin ve hedeflerin oluşturulmasının gerekliliği, reform planlarının ve organizasyonel yapıların oluşturulması, sistemlerin ve çalışma yöntemlerinin geliştirilmesi, daha sonra ise yetkin yöneticilerin seçilmesi ve atanması gibi gelişmelerden bahsedilecektir. Her ne kadar bahsi geçen dönemde Irak'taki idarî sorunlar karmaşık bir durumda olsa da ve bunların çözümü kolay olmasa da bu, reformlardan vazgeçilmesi gerektiği anlamına gelmemektedir. Öncelikle her bakanlık, kurum ve hatta tüm kamu kurumları için net bir genel strateji ve hedeflere sahip olmak zorunlu hâle gelmiştir. Bu strateji doğal olup öncelikle planlanması ve idarî reformların önce kamu kurumları daha sonra ise halk açısından detaylı ve pratik bir şekilde hayata geçirilmesi gerekmiştir (Şıbir, 2016, s.11-13).

Midhat Paşa, Irak'ta göreve başladığı ilk andan itibaren keskin bir akıl ve yüksek bir aydınlanma kültürüyle bölgede büyük bir reform seferberliği yürütmüştür. Bağdat'taki üç yıllık görevi süresince büyüklüğünü ve sadakatini gösteren kültürel projelere imza atmıştır (Abdülkerim el-Allaf, 1960, s.13). Midhat Paşa'nın Bağdat vilayetindeki reformlarının birçoğunun idarî sistemi iyileştirmeye yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Yolsuzluğu ortadan kaldırmak için Tanzimat dönemi kanunlarına ve Avrupa ülkelerinin tarzına uygun olarak devlet kurumları oluşturmuştur (Cemil Musa el-Necar, 1971, s. 155).

Irak'ın bazı bölgelerinde idarî yolsuzluklar ortaya çıkmış ve bu durum, Osmanlı yetkilileri arasında endişe yaratmıştır. Bu durumu çözmek için Midhat Paşa, Osmanlı Devleti'nin 1864 yılında çıkardığı Vilayet Nizamnâmesini Irak'ta uygulama kararı almıştır. Bu nizamnâmenin temel amacı, Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki geniş bölgelerin idarî açıdan düzenlenmesi ve yönetilmesi olduğunu belirtmek gerekir. Midhat Paşa devlet yönetiminde bir seçim sistemi kurmuştur. Bu, bölgenin idarî sisteminin yeniden düzenlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca devlet yönetimi için bir seçim süreci başlatmıştır, Bağdat vilayetinde ilk idarî reform Midhat Paşa döneminde uygulanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun süre diğer

eyaletlerde uygulandıktan sonra idarî konseyler ve belediyeler kurularak eyaletler için yeni bir sistem benimsenmiştir. Midhat Paşa da Irak'ta diğer kurumların yanı sıra idarî kurumlar da kurmaya çalışmıştır (Sayıd Abdulrazak el- Heseni, 2008, s. 41).

Yeni kanuna göre vatandaşlar, şehrin iç işlerinin idaresi sürecine katılmış ve bu kanunun Midhat Paşa tarafından çıkarılması Bağdat'ın idarî teşkilatı üzerinde büyük etki yaratmıştır (Süleymani İman, 2019, s.28).

Midhat Paşa'nın genel olarak Irak'ta ve özel olarak Bağdat'ta gerçekleştirdiği reformlar farklı alanları kapsamıştır. İdarî açıdan, 1864 yılında Sultan Abdülaziz döneminde devletin teşkilatlanması ve nasıl kurulacağına dair kanun çıkarılmıştır (Muhammed Asfer Selman, 1989, s.187-188). Bu, Irak'taki kaosu ve idarî sorunların ortadan kaldırılmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca Irak'ın tamamına hükmedebilmiş ve Irak'ın tamamında birliği empoze edebilmiştir. Öte yandan halkı devlet yönetimine katmıştır. Ayrıca alt yönetimleri devlet merkezlerine ve merkezi otoriteye bağlamayı da başarmıştır (Muhammed Asfer Selman, 2014, s. 138).

4.2.2. Vilayet Yönetmeliği Kanunu

Vilayet Yönetmeliği Kanunu üç ana bölüme ayrılmıştır bunlar (Abdulaziz Süleyman el-Nevar, 1968, s.356).

a. İdari Bölümler ve Görevliler

Bu daire, idarî organın ve uzmanlaşmış çalışanları içeren yeni idari yapının oluşturulmasında gerekli ve önemli bir adım olmuştur. Midhat Paşa, devlet kanunlarına göre birkaç yeni çalışan eklemiştir.

b. Yerel Meclis

Danıştay adı verilen, başkan ile halkın seçtiği üyelerin bulunduğu geniş bir konseyden oluşmuştur. Eyaletteki vatandaşların sorunlarını tartışmak ve çözüm bulmak için aylık toplantılar düzenleyen bu konseyin eyaletlerdeki görevleri ana hatlarıyla şunlardır:

Tarımsal ve ticari yöntemler hakkında araştırma yapmak.

Vali tarafından devlete ilişkin olarak yapılan aşağıdaki önerileri

değerlendirmek.

Irak'ın korunması ve kamu kurumlarının reforme edilmesini sağlamak.

İlçe vergilerinde değişiklikler yapmak.

Devlet çalışanlarına yönelik iddiaları takip edip, araştırmak ve ardından bu konularda tam açıklama yapmak. (Muhemet Süheil el-Tekuş, 2015, s.98-99).

c. Yargı Yetkisi

Devletin hukuku, yürütme ve yargının birbirinden ayrılması ilkesine dayanıyordu. Eyaletteki en önemli yargı organı olan Temyiz Mahkemesi, para ve mallarla ilgili hukuki davalara bakmakla sorumluydu. Ceza davaları, idari olarak Yargıtay şu üyelerden oluşmaktaydı: Başkan, Üçü Müslüman, diğer üçü ise Hristiyanlardan seçilen altı üye ve adli işlerle ilgilenmek üzere padişah tarafından atanan özel bir komiser (Muhemet Süheil el-Tekuş, s.100).

Vilayetlerin teşkilatına dair kanun, Osmanlı Devleti'nin vilayetleri denetleme ve yönetme politikası kapsamında çıkarılmıştır. Bu yasa Fransız devlet idare sisteminden türetilmiştir (Leyla Sabağ, 1989, s.303). Kanunun amacı padişahın yetkilerini Osmanlı İmparatorluğu'nun vilayetleri arasında bölmektir. Belediye meclislerinin bazı üyelerinin yanı sıra belediye başkanlarından da oluşurlardı. Böylece devlet sistemleri yetkililer tarafından modern bir şekilde yönetilirdi (Abdulaziz Süleyman el-Nevar, 1968, s.356). Irak vilayetlerinin her birinde 1864 Osmanlı Devlet Teşkilatı Kanunu hükümlerinin uygulanmasının birkaç ana hedefi vardı:

Osmanlı makamları ve çeşitli idarî organlarla iş birliği içinde ülke işlerinin yönetimine halkın katılımı sürecini düzenlemek.

Daha iyi hizmet verebilmek amacıyla Bağdat, Basra ve Musul vilayetlerinin birbirine bağlanması ve merkezî hükümete bağlanması için çalışmaların yapılmasını sağlamak.

Irak üzerindeki merkezî otoritenin güçlendirilmesini temin etmek.

Vilayet içinde idarî açıdan yeni bir yapılanma oluşturmak.

İdarî kaosu ortadan kaldırıp durumu kontrol altına almak ve ülkede birliği sağlamak (Münire Heyişer, s.44).

4.2.2.1. Vilayetlerin Teşkilatlanması

İdarî olarak Irak'ta, 8 Kasım 1864 tarihli Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi uygulanmıştır. Buna göre Irak, iki vilayete bölünmüştür: Bağdat ve Musul. Ülke sancaklara, sancaklar ilçelere, ilçeler de köylere bölünmüş olup ilçe ve köylerin yönetim kurulları muhtarlar tarafından idare edilmiştir (Muhammed Asfur Selman, 2014, s.137).

Irak, üç vilayet (Bağdat, Basra ve Musul) temelinde örgütlenmiş ve ülkede ilk modern yönetimin temelleri atılmıştır. Yeni idarî tedbirler, merkezi Bağdat vilayetinde bulunan ve tüm ülkenin işlerini denetleyecek merkezî bir yönetim oluşturulması için yeterli olmuştur (İnas Saadi Abdullah, 2014, s.443).

Midhat Paşa, Irak'a tayin olduğu ilk günden itibaren hükümet, Bağdat'taki idarî sistemin yeniden yapılandırılmasına yönelik çabalarını yoğunlaştırmıştır (Bin İsa Yahya Neyaayime, 2018, s.34). Paşa, Bağdat vilayetinde yaptığı ilk reformlar kapsamında Osmanlı Devleti'nin 1864 yılında çıkardığı ve bugün Irak'ta hâlen kullanılan vilayet teşkilatı sistemini uygulamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin idarî taksimi süreci yeni bir aşamaya girse de bu kanunun Irak'ta uygulanması, Midhat Paşa'nın gelişine kadar ertelenmiştir. Irak eyaletlerinin idaresindeki reform, 1869 yılının sonlarında Genel Eyaletler Sistemi Yasası'nın yürürlüğe girmesine kadar yasa temelinde düzenlenmiştir. Bu yasa, birincil idarenin örgütlenmesine ve sancaklardaki iş bölümünde herhangi bir temel değişiklik getirmemiştir (Muhammed Asfur Selman, 1989, s.102).

Midhat Paşa idarî reformlarına Bağdat'ın adını eyalet olarak değiştirerek şehri, karar alma ve Irak genelinde Osmanlı gücünün merkezi hâline getirerek başlamıştır. Bu durum, merkezî otorite ile tam bir idarî kontrol etkisi yaratmıştır (Aşref Muhammed Abdulrahman, 1993, s.35). Midhat Paşa döneminde Bağdat'ta Devlet Sistemi Kanunu uygulanmış, idarî yapı, modern ve farklı idarî birimlere bölünecek bir şekilde düzenlenmiştir. Sancak, ilçe ve köyler eyaletlere bağlıydı. Midhat Paşa, Teşkil-i Vilayet Nizamnâmesi'ne göre vilayetleri illere, vilayetleri ilçelere, ilçeleri ilçelere ve daha sonra köylere ayırmıştır. İdarî binalara ve çalışanlara da ihtiyaç duyan bu idarî birimlerin her birinin başında bulunacak olan bir idarî

komite kurmuştur. Midhat Paşa bir dizi emir binası kurmaya çalışmış ve gerekli personellerin bu binalarda istihdam edilmesini sağlamıştır. Kadastro ofisleri, sivil ofisler, eyaletlerdeki belediye ofisleri, eğitim konseyleri oluşturulmuştur. Nehirlerin İdari Düzenleme Dairesi, Devlet Adalet Dairelerinin organizasyonu, Vilayet Yürütme Kurulu'nun çalışmalarını düzenlemiştir (Ali Vardy, 2005, s.252). Midhat Paşa, ülkenin yönetimini düzenlemek için 1864 tarihli Osmanlı Şehir İdaresi Kanunu'na dayanmıştır.

Yeni idarî taksimat, kaza olan tüm idarî merkezlerin eyaletlerdeki en yüksek merkeze bağlanması şeklindeydi. Böylece Irak'ın tamamı birbirine bağlanmış oldu (İnas Saadi Abdullah, s.443). Bu durum, Bağdat'ı üç vilayet olan Bağdat, Basra ve Musul'dan oluşan tüm Irak topraklarının merkezi haline getiren Midhat Paşa'nın zamanına kadar uzanmaktadır. Merkezi Bağdat'ta bulunan bu idarî merkez, tüm Irak topraklarını denetlemek ve yönetmekten sorumluydu.

Midhat Paşa devlet işlerini yürütmek üzere valiler, amirler ve bir dizi çalışandan oluşan eyalet konseyleri kurmaya karar vermiştir (İnas Saadi Abdullah, s.444). Devlet kurumlarında rüşvet alan, hatta idari ceza alan üst düzey yetkilileri görevden alarak idarî yolsuzluklarla mücadele etmiştir (Ali Vardy, 2005, s.252). Bu durum, Irak için oldukça önemli bir gelişme olmuştur. Irak'ta idarî sistemin modern bir şekilde düzenlenmesi konusunda yapılan farklı ve kapsamlı çalışmalarla başarı elde edilmiştir. İdarî yapıların organizasyonu Midhat Paşa tarafından yürütülmüştür (Sayar Camil Kevkeb, 1999, s. 104).

Midhat Paşa, 1869 yılında Irak'taki eyaletlerin yeniden düzenlenmesi konusunda aynı nizamnameye dayalı yeni bir idarî sistem kurmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Irak, iki ana vilayete bölünmüştür: Bağdat ve Musul (Muhammed Süheil el-Tekuş, s.98, Muhammed Asfur Selman,2014, s.137). Bağdat vilayeti aynı zamanda Basra vilayetini de kapsıyor; Musul vilayeti ise Musul ve Şehrizer vilayetlerinden oluşuyordu (Abdulaaziz Süleyman el-Nevar, 1968, s.357-358). Bazı kaynaklarda ise Irak'ın Bağdat, Basra ve Musul olmak üzere üç vilayete bölündüğü belirtilmektedir (Abbas Azavi el-Muhami, 2014, s. 167). Midhat Paşa'dan önce Irak dört vilayete (Bağdat, Basra, Musul ve Şehrizer)'a bölünmüştür.

Yeni vilayetlere bölünme aşaması, Midhat Paşa'nın kurduğu kabul edilen yeni yönetimin oluşumunda gerekli bir adım olmuştur. İdare sistemi Osmanlı Devleti için en önemli reform konusu olduğundan paşa, idari reformları mümkün olduğu kadar çabuk tamamlamaya çalışmıştır. İdarî birimlerin kurulmasıyla birlikte devletin

belirlediği yeni kanunlara göre memurların sayısının artırılmasına çaba gösterilmiştir (Abdulaaziz Süleyman el-Nevar, s.356). Osmanlı hukuku, vatandaşların siyasi sürece katılmasını, ülke yetkililerini ve işlerini izlemesini ve sorumluları soruşturmasını öngörmüştür (Abbas Azavi el-Muhami, b, 1955, s.227). Devletin Yeniden Yapılanması Kanunu'nun hükümlerinden bazıları şunlardır:

Madde 1-Her bakanlığın kamu idaresi belirli bir idari organa devredilir.

Madde 2-Merkezî idarenin bulunduğu sancakların bulunduğu her kaza ve tek idarî idarenin bulunduğu sancaklara bölünmesi, tugayın başkanı olan sivil mahalle ise karargâh olacaktır.

Madde 3-Bütün sancaklar, her biri tek bir kazaya sahip olan birden fazla kazaya bölünmüştür.

Madde 4- Her ilçe köylere bölünmüştür ve her köyde aşağıdaki maddelerde açıklanan noktaya göre bir belediye yönetimi vardır. Bazı köylerin birleşmesinden ayrılan daha küçük ilçeler, yerine göre ileride ilçe olamayacağı için başka bir ilçe yönetilir ve alanlar değişir.

Madde 5-Kasabalar ve limanlar dışında her elli ev bir mahalle sayılır ve her mahalle bir köy tarafından yönetilir (Sahillioğlu, 2000, s.501).

Bu maddelerin uygulanması sonucunda, vilayetlerin idaresi, ilçelere ve köylere bölünmüş ve birkaç farklı bölüme ayrılmıştır (Lonkrik, 1968, s.255). Bu sistem vilayetlere, her biri bir yönetici tarafından yönetilen birkaç bölgeye bölünmüş yeni bir düzen kazandırmıştır. İlçe, ilçe yöneticisi tarafından yönetilmekte olup, idarî olarak çok sayıda köy, ilçelerin yapısını oluşturmaktadır (Cemil Musa el-Necar, 1971, s.9). Irak'ta vilayetler, aşağıda yer alan idarî birimlere ayrılmıştır:

Bağdat Vilayeti

Bağdat Sancağı (İlçeler: Horasan, Hanekin, Kazemiya, Samarra, Delim, Anah)

El-Hille Sancağı (İlçeler: Hindiye, Samave, Divaniye, Necef, Şamiye)

Kerbela Sancağı

Basra Sancağı (İlçeler: Basra, Müntefik, Amare, Kuveyt, Necid) (Abdulaaziz Süleyman el-Nevar, s. 357-358).

Musul Vilayeti

Musul Sancağı (İlçeler: Musul, el-Ammariye, Zaho, Dıhok, Aakra, Sincar)

Kerkük Sancağı (İlçeler: Ravandiz, Erbil, Kifri, Koysancak, Ranya)

Süleymaniye Sancağı (İlçeler: Anber, Baziyan, Karadağ, Şehrizer, Merge, Caf) (Subhi Kahtan, Muhemmed Ali, 2002, s.54).

Midhat Paşa'nın 1869'dan sonra Irak'taki yönetimine bakacak olursak, 1864 tarihli vilayetlerin teşkilatına ilişkin kanuna dayanılarak Bağdat vilayeti birkaç kazaya, bunlar da daha küçük idari birimlere bölünmüştür: Bağdat, Musul, Basra, Şehrizer, Süleymaniye,

Dalim, Kerbela, Divaniye, Ammar ve Müntefik'tir (Zevra Gazetesi: Aded.2, 12 Rabi 'ul- Evvel. 1286, s. 3). İl, ilçe, kasaba ve köylerin bölünmesi, devlet teşkilatı açısından son derece önemliydi. Bu nedenle Bağdat vilayeti, ilçelerin ilişkileri ve yakınlığına göre bahsi geçen ilçe ve kasabaya bölünmüştür (Zevra Gazetesi, Aded. 12, 23 Cemaziyelevel. 1286(31. Ağustos. 1869), s.24). Bu bölünmede Musul ve Basra, Sincar idarî olarak Bağdat vilayetinin bir parçasıydı. Bağdat vilayetin başkenti olduğu için burayı Midhat Paşa denetliyordu (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.58-60).

Midhat Paşa, idarî birimlerin kurulmasından sonra her birimde, çalışanlar ve amirlerden oluşan ve devletin idarî koşullarını denetleyen yürütme konseylerinin oluşturulmasına büyük önem vermiştir. Bu noktada temel amacın hükümetin vatandaşlara yönelik çalışma kapasitesini ve halkın kamu hizmeti sürecine katılımını düzenlemek olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle vatandaşların topluma en iyi şekilde hizmet edebilmeleri için çeşitli makam ve idarî birimlerin iş birliği ile ülke işlerinin yönetimine katılmaları amaçlanmıştır (Abdulaaziz Süleyman el-Nevar, s.356).

4.2.3. Midhat Paşa'nın Valiliği Döneminde (1869 – 1872) Bağdat'ın İdari Yapısı

Midhat Paşa döneminde Bağdat'ın idari yapısı; Horasan, Aziziye, Mendeli, Küt, Halis, Rumadi, Samara, Anah, Kazımiye ve Hanekin İlçeleri ile Şehreban Bahkuba, Badre, Rummasdi Hit Saklaviye Kabise, Dli Abbas, Tıkrit semtesis, Kaıyım Hadise Cıbba Valüs ve Saadiye Benkre Semtlerinden oluşmaktadır (Abdulaazim Abbas el-Nesar: Belediyat el-Irak fî Ahıd el-Osmani 1534-1918, Tabaa.1. mektebe el-Hayideriye, s.208).

Midhat Paşa'nın reformlarının ve daha ziyade kamu hizmeti olarak değerlendirilebilecek çalışmalarının daha iyi anlaşılması açısından- kurmuş olduğu en önemli devlet daireleri şunlardır:

Kadastro Kayıt Ofisi (Tapu Dairesi veya Tapu Ofisi) Mevcut gayrimenkul kaydı.

Nüfus Dairesi

Mevcut Sivil İşler Dairesi

Genel Meslek Dairesi

Devlet Belediye İdari Büroları

Bilgi Konseyi

Osmanlı Devletinin nehirler ve göller ile ilgili düzenlemeleri olarak bilinen nehir yönetimi bölümünün düzenlenmesi.

Devlet mahkemelerinin yeniden düzenlenmesi ve devlet yürütme kurulunun görevlerini devletin yüksek çıkarlarına uygun olarak yerine getirmesi gerektiğini vurgulayarak yeniden düzenlenmesi.

İdarî birimlerde 1864 eyalet sistemindeki bu düzenlemeye göre yönetim kurullarının oluşturulması (Ali el-Vardy, 1971, s.88).

Midhat Paşa döneminde özelde Bağdat vilayetinde ve genel olarak Irak'ta idarî makamların yeniden düzenlenmesi sonrasında, vilayetlerin yeniden düzenlenmesi kanununa göre idarî birimler vilayetlere bölünmüştür. Bağdat'ta ve diğer eyaletlerdeki devlet merkezlerinde görevli yöneticiler ve vazifeleri şu

şekildedir:

4.2.3.1. Vali

Bağdat vilayetinde devlet idaresindeki en yüksek ve en önemli idari ve siyasi makamdır. Vali, aynı zamanda yabancı konsoloslar ve aşiret reisleriyle ilişkilerde Osmanlı padişahını temsil etmektedir (Muhammed Anis, 1981, s. 219). İdari işleri, valinin görev yaptığı sancak merkezinde yürütülmektedir. Ülkede en geniş siyasî ve askerî yetkiye sahip olup devletin emirlerini yerine getirmekle yükümlüdür (Vecihe Kevserani, 1988, s.89). Devletin tüm sivil, malî ve güvenlik departmanlarını denetlemektedir. Eyalet yürütme konseyi başkanlığının ve polis teşkilatını denetlemesinin yanı sıra, alınan kararlar eyalet mahkemeleri tarafından da uygulanmıştır (Aşref Muhammed Abdulrehman, 1993, s.44).

Midhat Paşa'nın görev süresi boyunca vali, şehrin idarî organın başıydı. Valilik ve askerî mareşallik görevlerini ana valilik makamında birleştiren Midhat Paşa'nın yetkileri arasında iktidar gücü, malî yetkilerin yanı sıra geçerli yasa ve düzenlemelerle ilgili konular da yer almaktaydı. Merkezî hükümetin emir ve kararlarının, devletin sivil ve askerî yönlerine tüm yetenekleriyle hizmet etmesinde, şehrin idarî birim başkanına (vali) yardımcı olan bir grup memur yardımıyla uygulanmaktaydı (Abdülaziz Süleyman el-Nevar, 1968, s. 358).

4.2.3.2. Vali Yardımcısı

Vali yardımcısının da aralarında bulunduğu çok sayıda üst düzey devlet yetkilisi, valinin başkanlığında, idarî meclisler ve ilçeler bünyesinde görev yapmışlardır (Nevfil Afandi, Nıametullah Nevfil, 1301H, s. 660). En önemli idarî pozisyonlardan biri sayılan vali yardımcısı, valinin iş ve görevleri çerçevesinde olmak kaydıyla, idarî, askerî ve malî açıdan onun tarafından kendisine verilen emir ve görevleri yerine getirmekle yükümlü idi (Şayyf el-zekın el- Hüseyin, 2016, s. 22). Diğer görevleri arasında, resmî yazışmalar ve devletin içişlerine ilişkin bilgiler konusunda gerekli tedbirlerin alınmasının yanı sıra resmî makamlara mektup gönderilmesi de yer almaktaydı (Cemil Musa el-Necar, 1991, s. 191).

4.2.3.3. Defterdar

Devlet hazinesinin finansmanı ve gelir tahsilatından sorumlu olan, devlet maliye departmanındaki en üst düzey memur olup merkezî hükümet tarafından atanmaktaydı. Eyalet konseyinin de daimî üyesi olan defterdarın görevleri arasında

eyaletteki malî ihlalleri valiye bildirmek de yer alıyordu (Aşref Muhammed Abdulrehman, 1993, s.55).

Defterdarın esas görevi devletin mali işleriyle uğraşmak olup bu hususta doğrudan sorumludur. Ülke yönetiminde de aktif rol oynamış, devletin malî ve muhasebe işleriyle tamamen ilgilenen tek makam olan Maliye Nezareti'ne bağlı olarak görev yapmıştır (Cemil Musa el-Necar, 1991, s. 191). Irak'ta defterdarlık görevi üç idarî seviyeye ayrılmıştır:

Bağdat Defterdarlığı

İdarî açıdan en yetkili makamdır. Malî konularda tüm Irak üzerinde yetkiye sahip olan en yüksek malî yönetici pozisyonudur. Görev süresi boyunca Bağdat defterdarının aylık maaşı 6.000 kuruştur.

Basra Defterdarlığı

İdarî açıdan Bağdat Defterdarlığı'ndan sonra ikinci sırada yer alıyordu. Defterdar, malî işlerden sorumlu olup aylık 5.000 kuruş maaş alıyordu.

Musul Defterdarlığı

İdarî rütbenin üçüncü kademesinde olması dolayısıyla aynı idari sorumluluklara sahip olmasına rağmen maaşı Bağdat ve Basra'daki mevkidaşlarından daha düşüktü (4.000 kuruş) (Çanım Muhammed Ali, 1989, s.50).

Defterdar ofisi Eyaletler Yasası'nın VII. Maddesinde belirtilen valinin resmi yetkisi altında faaliyet göstermekteydi. "Görevleri devletin mali ve muhasebe işlerini yönetmektir, devletin defterinin adresi altında maliye memuruna havale edilir ve devletin tüm mali çıkarlarının referansıdır."

4.2.3.4. Mektupçu

Devlet Yürütme Kurulu'nun daimi üyesidir, Devlet Yazı İşleri Dairesi Başkanı'dır. Görevleri arasında devlet matbaasını denetlemek ve takvim olarak bilinen yıllık devlet raporunu yayınlamak ve zayıf hükümet fonksiyonlarında değiştirilen resmi makaleleri incelemek ve gözden geçirmek yer almaktaydı (Muhammed Asfur Selman, 1989, s.80). Aynı zamanda eyaletler ile resmi devlet

kurumları arasındaki yazışmaların hazırlanmasının yanı sıra resmi ve gizli hükümet belgelerinin korunmasından da sorumluydu (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.194; Şayıf el-zekın el- Hüseyin, 2016, s.22).

4.2.3.5. Dış İlişkiler Direktörü

İstanbul'daki merkezi hükümet tarafından atanan ve Hariciye Nezareti (Dışişleri Bakanlığı) tarafından aday gösterilen üst düzey bir devlet görevlisidir (Aşref Muhammed Abdulrehman, 1993, s. 56). Sınırlı idarî yetkilere sahiptir. Devlet tarafından akredite edilen yabancı konsoloslara ilgilenmekle yükümlüdür. Bu ülkelerin konsolosluk çalışanları, valinin emriyle atandığı gibi, dışişleri uzman müdürü ve valinin uluslararası anlaşmalar konusunda özel danışmanı da atanırdı. (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.195-196). Eyaletlerin daha küçük idarî birimlerinin yönetim tarzı, eyaletlerin merkezi idarî organlarının yönetim tarzından farklıydı. Şehir merkezleri dışındaki idarî teşkilatların sistemi şu şekildeydi:

a- Sancak

Bölgedeki en yüksek idarî ofislerdir ve valiler tarafından maliyeden sorumlu muhasebeci, yazı işleri müdürü, mutemet ve tugay subaylarının komutanı gibi diğer bazı devlet çalışanlarının yardımıyla yönetilirler.

b- Bölge

İlçe merkezi valinin merkezidir ve ilçe idarî organı bir malî müdür, bir soruşturma memuru, müdürler ve resmi dairelerin diğer çalışanlarından oluşur (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.220).

c- İlçe

İlçe yönetim kurulu, ilçe işlerinden sorumlu olan ilçe müdürü ile bir ilçe katibi, memurlar ve resmi devlet dairelerinden oluşur.

d- Köy

Osmanlı idarî sistemindeki en küçük idarî birimdir. İlki köy muhtarı olarak adlandırılan iki yarı resmi çalışandan oluşur. Muhtar, ilçenin talimatlarını köylülere ileten en genç idarî yetkilidir. Köylerde meydana gelen tarımla ilgili tüm

gelişmelerden ilçeyi haberdar eder ve muhtarın atanması köylüler tarafından yarı resmi seçimle gerçekleştirilir (Nemir Taha Yasin, 1984, s. 83-84).

4.2.4. Midhat Paşa'ya Irak'ta, Osmanlı Hükümeti Tarafından Verilen İdari Yetkiler ve Yükümlülükler

Merkezi hükümet tarafından çıkarılan emir, kanun ve yönetmelikleri uygulamak.

Sivil ve askeri otoriteyi denetlemek.

Bağdat İl İdare Kurulu'nun başkanlığı sorumluluğu (Aymen Ramazan İsmail, 2017, s.44).

İlçeler de dahil olmak üzere genel olarak polis kurumlarının denetimi.

Suçlular ve hükümlüler hakkında Divân-ı Ahkâmı Adliye (Yargıtay) tarafından verilen kararları uygulamak.

Valinin, devlet dairesi başkan ve çalışanlarının idarî faaliyetlerini izlemek, ihmalkâr davranan çalışan ve yöneticileri cezalandırılmak ve görevden alınmaları için gerekli tedbirleri almak.

Devletin malî politikaları ile vergi ve diğer gelirlerin tahsilini denetlemek.

Eğitim, bayındırlık, ticaret, tarım, sanayi ve sağlık gibi alanlarda iyileştirme için çalışmak.

Harcama ve gelirler bakımından devlet bütçesine uygunluğu sağlamak.

Acil ve özel durumlarda padişahın onayına başvurmaksızın yürütme hakkına sahip olmak (Nemir Taha Yasin, 1984, s.80).

Geniş bir yelpazeye sahip olan bu yetkilerin verilmesiyle birlikte, Irak'ın bölgelerindeki reformlardan sonra, Midhat Paşa idarî alanda eyalet sisteminin reformunu takip etti ve bunun sonucunda devletin adı eyalet olarak değiştirildi. Eyalet vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar nahiyelere ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun son padişahına kadar devam eden vilayetin hiyerarşik

yapısında en küçük idari birim olan köylere bölünmüştür (Cemil Musa el-Necar, 1991, s. 151).

4.2.5. İdari Birimler Konseyi

1869-1872 yılları arasında Midhat Paşa'nın yönetiminde Irak, idarî konseylerin gücünün artmasına tanık olmuştur. Özellikle Midhat Paşa'nın, devlet işlerinin devlet görevlileri tarafından yürütülmesi konusunda vatandaşlarına güveni olduğundan bahsetmek mümkündür.

Paşa, kamuoyu özgürlüğüne özel önem vermiş, bu nedenle eyaletlerde halkın temsili ve üyeliği ile birçok idarî konsey ve küçük idarî birim kurarak konsey üyelerine makul rütbe ve maaşlar sağlamıştır (Bakır Amin el-Verd, 1984, s.57). Çünkü Midhat Paşa'dan önce Irak'ta, vatandaşların kendi bölgelerinin siyasî ve idarî süreçlerine katılmalarına izin verilmiyordu. Midhat Paşa, kendi görüşünü tüm halka empoze etmesinin yanı sıra Bağdat vilayetinde ülke yönetiminde görevli yetkililer ve danışmanlarla istişare sürecini başlatmıştır (Abdülaziz Süleyman el-Nevar, 1968, s.405). Eyaletleri idarî birimlere ayırdıktan sonra, bu idarî birimleri yönetmek için her eyalet, kaza ve nahiye için idarî konseyler oluşturulmasına karar vermiştir. Bu konseylerin her biri belirli sayıda üyeden oluşuyordu ve köyler, muhtarlar tarafından yönetiliyordu (Muhammed Asfur Selman, 2014, s.137).

4.2.5.1. İdari Meclisler

Yeni eyalet yasa tasarısının metni, bu kurumu idarî, adlî ve malî bir kurumun yanı sıra tarım, sanayi, inşaat da dahil olmak üzere eyaletteki yaşamın çeşitli yönlerini izlemek ve araştırmak için çalışan bir ofise dönüştürmektir (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.191).

Eyalet yürütme konseyinde doğal ve seçilmiş üyeler bulunmaktaydı. Doğal üyeler yargıçlar, maliye müdürleri ve devletin yazışma direktörlerinden oluşuyordu. Seçilen üyeler ise ayırma komitesi olarak bilinen özel bir komite tarafından seçiliyordu. Bu komite dört ile altı üyeden oluşuyordu. Olağan toplantılarını meclisin idarî biriminin başkanlığında yılda dört kez yapmışlardır. Görevleri arasında devletin gelir ve giderlerini denetlemek, vergileri takip etmek ve hizmet projelerini takip etmenin yanı sıra vatandaşların çalışanlara yönelik şikayetlerin araştırılması da yer alıyordu (Bin İsa Yahya Nasime, 2018, s. 38). Komite, hizmet projeleri ve binaları ile bunların onarımı ve belediyelerin görevlerine de özen göstermiştir (Muhammed Asfur Selman, 1989, s.70-80). Bu konsey sistemi eyaletin farklı bölgelerine

bölünmüştür. Bu nedenle üyeleri seçim süreciyle idari olarak atanan ilçe meclisi, ilçe meclisi ve köy meclisi gibi her ilçede bulunuyordu (Abdülaziz Süleyman el-Nevar, 1968, s. 305).

Yerel meclislerin yanı sıra, her eyalet merkezinde, seçilmiş üyelerinin yılda bir kez olağan toplantılarını yaptığı eyalet genel kurullar da bulunmaktaydı (Selim Fars, s.64). Bu genel kurulların seçilmiş üyelerinin sayısı 4 ile 9 arasındaydı. Bunlar arasında eyaletlerdeki farklı dini mezhepleri temsil eden üyeler de yer almaktaydı. Sancakların Yürütme Konseyine Vekil, Sayman ve Sekreterin yardımıyla Mutasarrıflar başkanlık eder halkın seçtiği diğer dört üyesiyle birlikte İdarî sistemin kurulması, her eyalette yargı konseyleri, ilçe meclisleri ve köy meclislerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Abdülaziz Süleyman el-Nevar, 1968, s.305). Bu yürütme konseylerinin işlevleri farklılık göstermiştir. Bunlar arasında devletin satış ve sözleşmelerinin denetimi, kamu gelir ve harcamalarının denetimi, vergilerin belirlenmesinin yanı sıra tarım, ticaret ve sağlık alanlarındaki faaliyetlerin izlenmesi de yer almıştır (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.179-183, 201).

4.2.5.2. Kaza Yönetim Üyeleri

Her kazada, Müslüman nüfus arasından seçilen üç üyenin yanı sıra gayrimüslimlerden oluşan üç üye ve daha fazla sayıda adlî memurdan oluşan mevcut bir yönetim organı vardı (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.179-183).

4.2.5.3. Nahiye Yönetim Üyeleri

Bu kurul seçilmiş dört üyeden oluşuyordu. Üyeler, görev süreleri boyunca, toplantı süresi bir haftayı aşmamak kaydıyla yılda dört kez nahiye merkezlerinde resmi toplantılar yapıyorlardı. Bu toplantılarda ilçelerin sorunları ve halkın talep ve şikâyetleri ele alınmıştır. Uzmanlık alanları arasında yerel sistemler üzerine eğitimler yer alıyor (Abdülaziz Süleyman el-Nevar, 1968, s. 263). Nahiye de ayrıca eyalet yasa ve yönetmeliklerini yayınlayan ve halkı devletin aldığı kararlar hakkında bilgilendiren bir müdür de vardı. Eyalet merkezlerine nüfus, ölüm ve doğum bilgileri gönderiyordu; bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun Irak'taki idarî yapılar zinciri olan ilçenin, ilçelerin nüfusu ile daha geniş ilçeler arasında bir faktör olduğu anlamına geliyordu (Abbas Azavi, 2014, s. 261).

4.2.5.4. Köy Yönetim Kurulu

Köy meclislerinin sayısının, Müslüman imamlar hariç, on ikiden fazla ve

üçten az olmaması gerekiyordu. Muhtarların her birinin görev süresi bir yıldır ve uzun süre muhtarlık görevlerine devam edebilirlerdi. Temel görevlerinin köylerde devlet işleriyle ilgilenmek ve halkın kamu çıkarlarını gözetmek olduğunu belirtmek gerekir (Abdülaziz Süleyman el-Nevar, 1968, s.392).

4.2.6. Belediyeler ve Belediye Meclisleri

4.2.6.1. Belediyeler

Belediyeler, modern kurumlar olarak nitelendirilebilir. Osmanlı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda, Avrupa ülkelerindeki modeller benimsenmiştir (Vecihe Kevserani, 1988, s. 99). Irak'ta belediye kurumları, 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi hükümlerine uygun olarak kamu hizmetlerinin sağlanması amacıyla ilk olarak 1868 yılında kurulmuştur (Abdülazim Abbas el-Nesar, 2005, s.112). Midhat Paşa da ülkede, Bağdat ve diğer büyük şehirlerde belediyeler ve ofisler kurmuş (Abdulkarim Mahmut Garayibe, 1960, s. 206), Bağdat belediyesi için özel bir bina inşa ettirmiştir (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.256).

Osmanlı kanunları her vilayette belediyelerin kurulmasına dair esasları belirlemiştir. Belediyenin idarî yapısı belediye başkanı, bir yardımcı, altı asil üye, teknik üyeler, sayman ve seçilmiş üyelerden oluşuyordu. Belediye meclisi, tüm binalar, kanalizasyon, su dağıtımı, yollar, ulaşım, dekorasyon, temizlik, sağlık ve hizmet projeleri için yapılan harcamaları denetlemekle sorumluydu. Kanunları ihlal edenlere belediye meclisi tarafından para cezası verilmekteydi (Bin İsa bin Yahya Nasime, 2018, s.39).

Midhat Paşa, 18. yüzyılın başlarından itibaren Irak'ta var olan Bab al-Arab konumunu korumuş, Arap aşiretleri ile valiler arasında aracılık yapmıştır. Onun valilik dönemindeki ilk belediye 1869 yılında Musul'da kurulmuş ve burada belediye başkanı, belediye meclisine başkanlık etmiştir (Bin İsa bin Yahya Nasime, 2018, s. 39). Belediyenin üye sayısı 6-12 arasında değişmekteydi. Üyeleri dört yılda bir seçiliyordu. Aday olduğu eyalette ikamet etmek ve kamu hizmeti yapmış olmak, üye seçilmenin gerekli koşulları arasında yer alıyordu (Midhat Paşa, 1913, s.4).

Midhat Paşa döneminde Bağdat vilayetinde belediyenin en önemli görevlerinden biri, halka kamu ve sağlık hizmetlerinin sağlanması olmuştur. Ayrıca cami ve kilise gibi dinî mekanlarla ilgili işlere de önem verilmiş ve bu hizmetlerin, genel olarak vatandaşların yardımlarıyla sağlanması mümkün olmuştur (Nevfal Nematullah, 1301, s.430).

Belediyeler, başta gıda ürünleri olmak üzere günlük ihtiyaç maddelerinin yanı sıra diğer mal ve malzemelerin fiyatlarını belirleme yetkisine sahip olmuştur (Muhammed Asfur Selman, 2014, s.138). Su temini için belediyeler, nehirlerden şehir merkezine gelen kar ve içme suyunu büyük depolar aracılığıyla hanelere ulaştırmış, su trompetlerinin temin edilmesi yoluyla şehir sakinlerine bu hizmeti sağlamıştır (Ali Zarif el-Aezami, 1926, s. 240). Ayrıca kanalizasyon faaliyetlerine de önem verilmiştir. Bir müteahhit tarafından aydınlatma girişimlerinde bulunularak şehrin sokaklarına gaz lambaları yerleştirilmiştir. Ancak bu hizmet, yalnızca zengin ve üst sınıfın meskûn olduğu mahallelerle sınırlı kalmıştır (Abdulrazak el-Haseni, 1984, s.158).

Belediyelerin şehir merkezindeki temel görevinin temizlik olduğu fikrinde olan Midhat Paşa, Bağdat'ta bu konudaki hizmetleri bizzat izlemiştir. Belediye temizlikçilerinin sayısında yetersizlik olduğunu ve şehri temizlemeyi taahhüt edenlerin görevlerini yerine getirmediklerini tespit etmiştir. Bu hususla ilgili olarak yeni düzenlemeler, 17 Ramazan 1858 tarihli Sokak Düzenlemeleri Yasası uyarınca yapılmıştır (Abdulaazim Abbas el-Nesar, 2005, s.113).

Bağdat'ın doğusunda, Rusafa bölgesinde bulunan Bağdat Belediyesi, 1877 tarihli Belediyeler Yasası'nın yürürlüğe girmesine kadar faaliyet göstermeye devam etmiştir. Iraklı belediye başkanları da ilk belediyeden belediye başkanları olarak atanmıştır (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.263). Bu idarî bölünmeler, Irak'taki Midhat Paşa dönemindeki reform çabalarının temelini oluşturan köklü değişiklikleri temsil etmektedir (Sayar Camil Kevkeb, 1999, s.167).

Bağdat vilayetindeki belediyelerin idarî sınırları, vilayetin batı kıyısında yer alan Karkh gibi nehir ve su kaynaklarının kıyılarına doğru daha da genişletilmiştir (Abdulrazak el-Haseni, 1984, s.159). Organize şekilde yapılan idarî bölünmeler, iş imkanlarının artması ve çalışanların atanmasında verimliliğin gözetilmesi, Irak'taki reform çabalarını şekillendiren sistem ve pratik yapılarda köklü değişikliklere tanık olmuştur. Midhat Paşa ıslahatları yaparken buna vurgu yapmış, bu hareketlerin ardından çeşitli alanlarda ıslahatlara yönelmiştir (Şayif el-Zekın el-Hüseyin, 2016, s.24).

Belediyeler, şehir merkezi reform çabalarını şekillendiren sistemlerde ve pratik yapılarda köklü değişikliklere tanık olmuştur. Midhat Paşa, bu yeniliklerden sonra, diğer alanlarda da reformlara yönelmiştir (Şayif el-zekin el-Hüseyin, 2016, s.

24). Bu yenilikler, Sultan'ın verdiği geniş yetkiler ve Midhat Paşa'nın Irak'ın yönetimindeki beceri ve liyakati sayesinde gerçekleşmiş, böylece 19. yüzyılda Irak halkının siyasî yaşamında yeni bir dönem başlamıştır (İhlam Tekrür, 2015, s. 49).

4.2.6.2. Belediye Meclisleri

Midhat Paşa, halka ve şehir sakinlerine daha fazla hizmet sunmak için belediye meclisleri kurmayı planlamıştır (Abdulrazak el-Haseni, 1984, s.158). Bu kurumların kuruluşu, idarî konseyleri kuran 1839 Heli Şerif Hapishanesi Yasası'na dayanıyordu (Abdulkerim Mahmut Ğarayıbe, 1960, s.206). Diğer konseylerle birlikte belediye konseyi de belediye işlerinin yönetilmesinde rol oynamıştır. Bu konsey, seçilmiş üyelerden oluşuyordu. Üye sayısı 6-12 arasındaydı ve konsey başkanı da bu üyeler arasından seçiliyordu (Aşref Muhammed Abdulrehman, 1993, s.56).

Belediye seçimleri süreci söz konusu olduğunda bazı hususların üzerinde durmak gerekir. Belediye meclis üyelerini seçme ve aday gösterme hakkının toprak sahiplerine ve zenginlere verilmiş ve aday olma hakkının sınırlandırılmış olması, devletten birçok kişinin seçim sürecinde dışlanması anlamına gelmektedir (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.259). Bu durum, konsey üyelerinin birçoğunun üyelikleri sırasında kendileri açısından çıkarlar elde etmelerini sağlamış, diğer partilerin dikkate alınmamasına ve kentlerin yararına olan herhangi bir gelişmenin yaşanmamasına neden olmuştur.

4.2.7. Şehir ve Kasabaların İnşası ve Hizmet Projeleri

Midhat Paşa, Irak'ı modern ve gelişmiş şehirler trendine sokmaya çalışmıştır. Bu yüzden medeniyetin tüm yönlerine dikkat etmiştir. Yönetim ve inşaat açısından öncü olan birçok yeni şehir inşa etmiştir. Midhat Paşa 1870'ten 1872'ye kadar hem Rumadiya'yı hem de Nasiriye'yi tesis etmiştir.

Belediyelerin temel görevleri arasında; suyun evlere ulaştırılmasını denetlemek, su borularının döşenmesini ve şehrin ana caddelerinin inşası yoluyla mahallelere ve evlere temiz su sağlamak yer almaktaydı (Zevra Gazetesi: Aded. 145, 30 sefer. H.1288, s. 289). Belediyeler, kentlerdeki hizmetleri genişletmek için eylemlerini Avrupalı tarzda planlamışlardır. Alt yapı üst yapı çalışmalarının yanı sıra belediye çalışanları modern sağlık çalışanları gibi hastalıkların yayılmasını önlemede de rol oynamıştır (Abdulaazim Abbas el-Nesar, 2005, s.117).

Al-Najibiya Parkı, ismini aldığı Necip Paşa'nın, Dicle Nehri'nin sol kıyısında

yer alan mülkünde ve bahçesinde inşa edilmiştir. Bağdat halkına hizmet etmek için inşa edilen parkın yapımını kendisi denetlemiştir. Bağdat'taki halk, günlerini Bağdat dışında Dicle Nehri kıyısındaki bahçelerde geçirmesine rağmen parklar hakkında bilgi sahibi değildi (Abdulkerim Allaf, 1960, s.21). Parkın ortasına güzel bir saray inşa edilmiş, ismi Bastan al-Mala olarak adlandırılmıştır (Zevra Gazetesi: Aded 180, 4. Receb H.1288, s.360).

Midhat Paşa, Bağdat'ı bir ticaret ve turizm merkezi hâline getirmeye çalışmış, bu nedenle vilayet merkezinde büyük bir konak inşa ettirmiştir. Yine Suriye yolu üzerindeki el-Kaim, el-Fahama ve Saqlawa civarında da konaklar kurarak ziyaretçilerin rahat bir şekilde konaklamasını sağlamaya çalışmıştır (Zevra Gazetesi: Aded 180, 4. Receb H.1288, s.360). Midhat Paşa döneminde Bağdat vilayetinde hareketlilik yaratan refah ortamı, hükümetin, zenginleri şehrin dış mahallelerinde evler ve oteller inşa etmeye teşvik etmesine ortam hazırlamıştır (Muhammed Asfür Selman, 2014, s. 137). Ancak hizmet projeleri yavaş bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bunun nedeni 19. yüzyılda Irak toplumunun %85'nin aşiretlerden oluşmasıdır. Bu durum, idarî projelerin ve Irak'ın idarî ve ekonomik açıdan ilerlemesi sürecinin yavaşlamasının ana nedeni olmuştur (Seed Hamada el-Nizam, 1938, s.16).

Şehir ve kasabaların inşası Midhat Paşa'nın bir başka göreviydi. Nasırıye şehri idarî olarak Müntefik'in yetkisi altındaydı ve şeyhler tarafından aşiret gelenekleri ile yönetiliyordu. Bu durum, sorunlara ve keyfi uygulamalara neden oluyordu (Zevra Gazetesi, Aded.11, Cemazilevel. 1286, s.20).

İnsanların birçoğunun çadırlarda ve göçebe olarak yaşadığı Müntefik bölgeleri hizmetlerinin olmadığı ıssız bir köy gibiydi (Yusuf Kemal Hatata, s.172). Ancak Midhat Paşa bölgeyi ziyaret ederek daha önce Müntefik Şeyhi'nin komutası altında olan Müntefik, Vahsa ve Necd bölgelerini, özellikle de Basra Körfezi kıyılarında idarî yapıyı yeniden düzenlemeye karar vermiş ve Müntefik'in eski düzenin devam etmesini uygun görmemiştir. Bu nedenle Müntefik üç bölgeye taksim edilmiştir. Müntefik'in başına Şeyh Nasır, Hindiye bölgesine de onun yardımcısı olarak Abdurrahman Bey tayin edilmiştir. Bölgeyi korumak için çok sayıda asker sevk edilmiştir (BOA.BEO.849/55). Midhat Paşa göreve geldikten dört ay sonra politikalarını başarıyla uygulamaya başlamıştır.

İdare, bir mutasarrıf, bir yardımcı, bir kadı, bir muhasebeci ve Midhat Paşa'nın bölgenin idaresini yönetmek üzere atadığı bir dizi çalışan tarafından yönetiliyordu. Tüm bunların eyalet sistemi uygulandıktan sonra gerçekleştiğini

belirtmek gerekir (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.139).

Ramadi gibi küçük kasabaların yükselişi, Suriye'de Halep yolu üzerinde bulunması nedeniyle Kral Midhat dönemine kadar uzanıyor. Şehrin inşasıyla birlikte Midhat bölgenin yönetimini değiştirmiştir. Şeyhlikten Şeyh Nasır el-Sa'dun sorumlu olmuş ve bir süre bu görevde kalmıştır. Midhat Paşa gelişleyle şeyhliği gerçek bir yönetime dönüştürmüştür (Zevra Gazetesi, Aded.50, 7 Rebiülevvel, 1287, s.99). Şeyh Nasır'ın kardeşi, şeyhliğin gücünü zayıflatacağına inandığı bu duruma karşı çıksa da reformları uygulamaya istekli olmuştur (Abdülrezzak el-Hassani,1958, s.165).

Midhat Paşa, şehrin temelini inşa ederken, sular altında kalması riskine rağmen, tüm projelerin şehir merkezinde gerçekleştirilmesini düşünmüştür. Bu nedenle şehir planlaması 1869 yılında Al-Masiu Jules Telli adlı Belçikalı bir mühendis tarafından yapılmış ve hükümet konağının temeli atılmıştır. Sancak için bir merkez, savunma ve sığınma için de bir kale hâline gelen bu şehir, güç kullanılmadan kabile gücünün merkezinde kurulmuştur. Müntefik'in ve bölgenin emirliğinin kaldırılması ve kabile yasaları ve yönetimi yerine idari aygıtın benimsenmesi sürecinin başlangıcı olmuştur (Abbas Aazavi el Mühami, s.194-195). Böylece, Nasıriye, Müntefik Sancağı yönetim merkezi olmuş ve Nasır Paşa, el-Saadun sancağın yönetimine tayin edilmiştir. Nasıriye, mühendislik açısından Irak'ın en yenilikçi şehri hâline gelene kadar gelişmeye ve genişlemeye devam etmiştir (Abdülrezzak el-Hassani,1958, s.165).

Midhat Paşa, idarî-siyasî kaosların yaşandığı Basra Körfezi bölgelerini 1871'de ziyaret etmiş, Ahsa ve Necd bölgelerindeki idarî işlerin organizasyonunu denetlemiştir. Askeri seferden sonra bu, bölgeler halkın ve Osmanlı devletinin kontrolüne geri getirilmiştir. Bu yüzden Sancak Ahsa adı altında Bağdat vilayetine bağlı yeni bir sancak olarak kurulmuştur (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.139-140).

4.2.8. Arazi Yönetimi Reformu

1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnâmesi, Irak'ta resmî olarak uygulanamamıştır. Bunun nedeni, bölgedeki idarî yolsuzlukların varlığı nedeniyle uygulamanın çiftçilere refah sağlayamaması olmuştur (Ömer Abdülaziz Ömer, 1985, s.395). Midhat Paşa'dan önce Irak'ta tarım arazilerinin tasarrufu doğrudan merkezi hükümetin inisiyatifi altındaydı. Araziler tarımsal amaçlı kullanım için çiftçiler ile aşiret reislerine veriliyor ve devlet yıllık olarak ürünlerden vergi alıyordu (Midhat

Paşa, s.163). Bunun olumsuz idarî ve ekonomik etkileri olmuştur. Çünkü bu arazi yönetimi şekli, çiftçiler ve arazi sahipleri arasında hiçbir zaman güçlü bir ilişkinin oluşmasını sağlamamıştır (Aşref Muhammed Abdulrehman, 1993, s.6). Aksine çiftçiler, aşiret reislerinin adaletsizliklerinden şikâyet etmişlerdir. Çoğu zaman geçimlerini sağlayamayan çiftçilerin gelir düzeyleri olumsuz etkilenmiş, bu durum farklı sorunlara, çatışmalara ve kaosa neden olmuştur. (Midhat Paşa, s.164).

Tarım arazileri meselesi, Midhat Paşa'nın Bağdat'ta karşılaştığı en önemli sorunlar arasında yer almıştır. Paşa, bunun için köklü bir çözüm düşünmüş ve ülkede Arazi Kanunnâmesi'nin hükümlerini uygulamaya karar vermiştir (Abbas Aazavi el-Mühami, 1955, s.245). Bunun yanı sıra Bağdat'ta arazi yönetim sisteminin birçok soruna neden olduğunu görerek Sultan Abdülaziz'i, toprakların soylulara, şeyhlere, aşiret reislerine ve önde gelen diğer zengin şahsiyetlere satılması konusunda ikna edebilmiştir. (Ali Zarif el- Aazemi, 1926, s.243).

Midhat Paşa'nın yenilik çalışmalarındaki temel amaçlarından biri askerî yükümlülükleri ve feodalizmi ortadan kaldırıp köylülerin koşullarını iyileştirmek olmuştur. Önceki dönemlerde bunların gerçekleşmesi mümkün olmamıştı (Ömer Abdülaziz Ömer, 1985, s.395). Osmanlı Devleti topraklarının hak sahiplerine dağıtımı ve bunu düzenlemenin bir koşulu olan, üretimi artırmak için, sahipleri adına tapu sicil daireleri kurmuş, aynı zamanda arazi ve tarım ürünlerinden alınan vergilerin miktarını belirlemiştir (Muhammed Asfür Selman, 2014, s.138). Arazi Kanunnâmesi'ne göre arazi türleri aşağıda belirtilen şekilde belirlenmiştir:

Arazi-i Miriye Kamu Arazisi: Doğrudan devlete ait olan arazi.

Mülk Arazisi: Şahsî ve tamamı özel mülkiyet olan araziler.

Arazi-i Mevkufe: Vakfedilmiş araziler.

Arazi-i Metruke: Kamu yararına kullanılan bir arazi türü.

Arazi-i Mevat Ölü Toprak: Tarıma elverişli olmadığından bu türe ölü toprak adı verilmektedir. Kanunnâme hükümlerine göre devlete ait olan bu araziler, bedelsiz olarak kendilerine verilecek olan alıcılar ve kullanıcıların malı olacaktı (Munteşagılı, 1987, s.66; Abbas Aazavi el-Mühami, s.245).

Midhat Paşa, tarımın ülkenin kalkınmasının temeli olduğu düşüncesi ile

nezaretlere ait arazilerin yeniden düzenlenmesine büyük önem vermiştir. Fakat aşiret sorunu da ortadan kaldırılamamıştır. Paşa, bu sorunu halletmenin merkezi otoritenin ve feodal beylerin görevi olduğu fikrindeydi. Aşiretleri, liderlerinin topraklarına yerleşmeye ve satmaya zorluyor, böylece bazı idari kontroller elde ediyordu (Müfid el-Zübeydi, 2009, s.205).

Aşiretlerin arazi üzerindeki kontrolü sorununun varlığından da bahsetmek gerekir. Bu araziler esasında devletin mülkiyetindeydi. Fakat aşiret üyeleri arazinin sahipleri olarak kendilerini görüyorlar ve başkalarının arazi üzerinde çalışmasına izin vermiyordu (Abduvehab el-Kaysi, 1961, s.9). Bu sorunlar, toprak reformunun bir sonucu olarak Midhat Paşa'nın karşısında bulunmaktaydı. Bazı aşiret şeyhleri toprakların birçoğunun kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı. Bu nedenle Midhat Paşa, toprakları vatandaşlara taksitle satmıştır. Bu durum onlara topraklar üzerinde tam mülkiyet hakkı elde edememelerine rağmen tasarruf hakkı vermiştir.

Aşiretler ve bedeviler, Irak nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturdukları için ilerleme ve reformların önünde önemli bir engel teşkil etmişlerdir. Yarı kapalı bir yapı içinde olan aşiretler, birbirleriyle sürekli çatışma halinde olup devletle de mücadele içindeydiler (Aşref Muhammed Abdulrehman, 1993, s. 6). Midhat Paşa, Irak'ta sahip oldukları ve idari sistemi bozmada etkin rol oynayan aşiretlerin ülkenin yönetimindeki muhafazakâr konum ve etkileri ile üyeleri üzerindeki mutlak kontrollerini sınırlandırarak onların güçlerini kırmaya çalışmıştır (Lonkrik, 1968, s.367; Azra Samvel Saon, 1910, s. 55-56). Genel olarak, aşiretleri siyasi koşullar çerçevesinde ve barışçıl yöntemlerle kontrol etmeye, yeniden devletin kanun ve düzenlemelerine itaat etmelerini sağlamaya gayret etmiştir. Bu amaçlarla ikna edebildiği ilk büyük ve güçlü aşiret El-Müntefik olmuştur. 1875'te padişah, adı geçen aşiretin reisini sıcak bir şekilde karşılamış ve ona rütbe vermiştir.

Midhat Paşa'nın Irak'taki aşiret sorunlarına yönelik politikası bakanlık ihtiyatından kaynaklanıyordu. Hedeflerine ulaşana kadar aşiret liderleriyle görüşmeye devam etti. Irak'taki idarî sistemi yenilemek için, bir dizi şehir ve hükümet kurumunun kendi bölgelerinde kurulmasına ilişkin anlaşmaya varmaya ve toprak mülkiyetini çözmeye çalışıyordu (İnas Saadi Abdullah, 2014, s.442-443). Bu tür bir reform, devrimden ve Iraklı aşiretler ile hükümet arasındaki protesto ve çatışmalardan sonra ülkedeki idarî kaosu ortadan kaldırmak Midhat Paşa için önemli bir siyasî ve idarî mesele olmuştur. Paşa, nezaretlerin toprak idaresinin halka ve devlete ne kadar zarar verdiğini fark eden ilk Osmanlı devlet adamı olarak kabul edilebilir. Ülkede sadece idare ile ilgili olmayıp barış ve güvenlik açısından da

sorunlara yol açması durumuna karşı Midhat Paşa, toprak sistemi meselesinin çözülmesinin hükümet ile aşiretler arasındaki ilişkiyi belirlemede çok önemli bir adım olduğuna inanıyordu (Vemiz Cemal Ömer Nezmi, 1986, s.49).

Irak topraklarının Osmanlılar tarafından işgal edilmesiyle birlikte bu toprakların emirlik arazi sistemine dayalı askeri bölge haline geldiğini de belirtmekte fayda var (Cemil Musa el-Necar, 1991, s.408), Bu nedenle Irak topraklarının çoğu bu arazi yönetim sisteminin bir parçası haline geldi ancak sınır dışı edildiğini kanıtlayacak yasal belgelere sahip olan ve Ush Ashriya toprakları sahiplerinin elinde kaldı (Bin Issa Yahya Nasima, 2018, s.43).

Midhat Paşa, arazi yönetimi sorunlarını çözmeye çalışmış, bu amaçla aşiretleri yerleşmeye ve tarımsal ihtiyaçları karşılamaya teşvik etmiştir. Çiftçilere toprak dağıtımını uygulamasını getirmiştir (Abdulaazim Abbas el-Nesar, 2005, s.113.) Paşa, aşiret sorunlarına yönelik olarak da bilinçli bir politika izlemiş ve bazı aşiret liderlerini yeni toprak sistemini benimsemeye ikna etmeyi başarmıştır. Bahsi geçen liderleri toprağa bağlayıp ve yerleşik hayata geçirip tarıma yönelmelerini teşvik ederek toprak mülkiyeti sorununu çözmeye çalışmıştır. Aşiretler de toprakları üzerinde yerleşim yerleri ve devlet kurumlarının kurulmasını kabul etmişlerdir. Midhat Paşa, büyük miktarda devlet arazisini taksitle ödeme seçeneği de sunarak eski sahiplerine satma uygulamasını başlatmıştır. Osmanlı toprak kanununun temel noktalarını esas almış, Irak'ın sosyal koşullarına göre birçok yenilik yapılmıştır (İnas Saadi Abdullah, 2014, s.442).

Toprak mülkiyetinin idaresini düzenlemek için araziye kadastro ofisi aracılığıyla satmıştır. Sonra, paranın ilk taksitini alıp, onlara arazinin kadastro verilmıştır. Böylece Irak'taki arazinin çoğu kadastro arazisi haline gelmiştir. (Lonkrik, 1968, s.311). Midhat Paşa tarafından Irak'ta uygulanan arazi kadastro sistemi, göçebe aşiretlerin iskân edilmesinin doğrudan bir nedeniydi. Bu sistem ile idarî alanda devlet otoritesinin empoze edilmesi amaçlanmıştır (Bakır Amin el-Verd, s.245). Büyük hanelerin ve tarım arazilerinin varlığının bir sonucu olarak, Midhat Paşa bu taşınmaz malların yönetimini yeniden düzenlemek amacıyla Bağdat'ta ilk emlak kayıt birimi kurmuştur. Paşa'nın çalışmaları Orta Fırat ve Basra bölgeleriyle sınırlıydı. Fakat eksikliklere rağmen Irak'ta gayrimenkul mülkiyetinin düzenlenmesi için ilk ciddi adım olan bu çalışmaların, ülkenin kalkınması açısından geniş kapsamlı bir etkisi olmuştur (İnas Saadi Abdullah, 2014, s.443).

Midhat Paşa'nın faaliyetleri sonucunda göçebeler, tarım arazilerine

yerleşmeye başlamışlardır. Bu durum, yerleşik hayat sürenlerin sayıca artmasına ve göçebe nüfusun ise azalmasına neden olmuştur. Toplumda toprağı işlemek ve üretimi artırmak isteyen çiftçi sınıfı de ortaya çıkmıştır (Muhammed Asfür Selman, 2014, s.138). Fakat devlet, toprak dağıtma ve satma yoluyla, daha önce siyasi kargaşa ortamının oluşmasına neden olan aşiretleri idarî olarak kontrol edebilmiştir. Özellikle şeyhleri toprağı bağlayarak kontrol altında tutmanın (Lonkrik, 1968, s.368) yanı sıra, yargının yürütmeden ayrılması için de çaba gösterilmiştir (Ahmet Zekariya Şelik, 2002, s.211).

4.2.9. Sorunlarla Başa Çıkma

Midhat Paşa'nın reformları bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Paşa, idaresine karşı silahlı devrimin patlak vermesine kadar reformlara engel olan muhafazakârlarla mücadele etmeye karar vermiştir. Bağdat halkı, vilayette Osmanlı yasa ve yönetmeliklerinin uygulanmasını protesto etme amacıyla harekete geçmiş (1871), bu yüzden Midhat Paşa, muhalif aşiret liderlerini çağırması ve hükümet meydanında toplayarak onlara hitaben şu sözleri söylemiştir: "Bu devrimin sizin tarafınızdan planlandığından ve sizin kayıtsızlığınızın bir ürünü olduğundan eminim. Bu yüzden size iki saat içinde bu kaosu sona erdirmenizi emrediyorum. Aksi takdirde bu şehri ve içindeki her şeyi yakacağım. İstanbul beni idam etse veya silahla öldürse bile her şeyi yok edeceğim." Aşiret liderleri, kendileri için tehlike arz eden kaosu sona erdirmeye çalışmışlardır. Böylece Midhat Paşa tarafından kontrol altına alınmışlardır (Azra Samvel Sason, 1910, s.55-56).

Midhat Paşa, ülkedeki siyasi huzursuzluğu ortadan kaldırmak için gerçekleştirilen reformlara rağmen birçok idarî sorunla karşılaşmıştır. Özellikle de halk üzerinde baskı ve yolsuzluk yapıp konumlarını kendi çıkarları için kullanan üst düzey görevlilerin yanı sıra, belediye başkanı, Revandiz valisi, Ana bölge müdürü ve hâkimi de dahil olmak üzere birçok yönetici ve görevli Midhat Paşa tarafından sorgulanmıştır (Abbas Aazayi el Mühami, 1955, s.177). Paşa yolsuzluğı karşı güçlü ve kararlı bir şekilde mücadele etmiş, sorumluları ülkenin idarî mevkilerinden uzaklaştırmış ve cezalandırmıştır (Ali el-Vardy, 2005, s.252).

Midhat Paşa, devlet yönetiminde reform yapmıştır. Devlet memurlarının, önde gelen şahsiyetlerin rütbesinde olmamasını emretmiştir. Yolsuzluğı ortadan kaldırmak için memurların maaşlarını artırmaya çalışsa da başarılı olamamıştır (Kadri Kalaci, 1958, s.14). Reform ve yolsuzlukla mücadele kampanyasını başlatmıştır. Bunu Bağdat vilayetinin resmî yayın organı olan Zevra Gazetesi

aracılığıyla ilan etmiştir. Halka ve memurlara duyurmak amacıyla, tüm memurları ve rütbelileri, rüşvet ve her türlü hediye alımdan kaçınmaları konusunda uyarmıştır. Yolsuzluğa adı karışanlar hakkında soruşturma açılması hususunda karar almıştır (Zevra Gazetesi: Aded.35, 14 Zilkade. 1286. H , s. 69-70). Yeni sisteme uymayan ve yolsuzluk yapmaya devam edenleri, Midhat Paşa tarafından yapılan reform yarasını ihlal etmekle ve suç işlemekle itham edilmişlerdir. Ayrıca rütbelerinin sökülmesi ve bölgesel idari sistemden çıkarılmaları emredilmiştir. Yolsuzlukla mücadele için geniş kapsamlı yürütülen faaliyetler çerçevesinde mahkemeye ıkarılan Revandiz valisi ve Anaw bölgesi hâkimi hakkında soruşturma başlatılmıştır (Ali el-Vardy, cilt 2, 2005, 255). Kostandil Valisi Hafız Ağa ve Kerbela'da görevli olan İsmail Paşa da görevlerinde yolsuzluk yaptıkları suçlamasıyla yargılanmışlardır (BOA. İ.DH. 101710).

Diya Paşa'nın Musul Valiliği'nden azledilmesi ve yerine eski Bağdat Belediye Başkanı Assaf Efendi'nin getirilmesi kararının ardından Midhat, yolsuzluğa karıştıkları gerekçesiyle yolsuzluk yapan yetkililerin görevden alınmasına ve rütbe ve pozisyonlarının değiştirilmesine devam etti. Sancak, Şehrezur ve Irak'ın geri kalanında bu değişiklikler ve hesap verebilirlik Midhat Paşa'nın gözetiminde devam etti (BOA. İ.DH:42198)

Bağdat valiliği sürecinde Midhat Paşa, Irak halkının çıkarları doğrultusunda yenilikler içeren Osmanlı kanunlarını uygulamaya çalışmış ve bu reformların gerçekleştirilmesi aşamasında Iraklıların rolünü vurgulamıştır. Paşa'nın yolsuzluğa karışanlara karşı politikası, yetkililere yardımcı olmak, halka hizmet sunma konusunda sorumluluk üstlenmek, görevlerinde ihmalkarlık gösterenleri bu davranışlarında sorumlu tutmak şeklinde açıklanabilir (Abdulaazim Abbas el-Nesar, 2005, s.106). Yolsuzluk yapanlar ve görevlerini ihmal edenler cezalandırılırken görevlerine bağlı ve aktif olanlar, gösterdikleri başarılardan dolayı teşvik edilmiş ve övülmüştür. Bağdat vilayetinde görev yaptıkları bir yıl boyunca iyi hizmet veren yirmi bir memur yakından takip edilmiş, bunlardan bir kısmına onur madalyaları ve farklı rütbeler verilmiştir. (BOA. İ.DH.43358/7.9).

Midhat Paşa döneminde genel olarak, halk üzerinde baskı kuran rüşvetçi memurlardan hesap sorulmuş, işlerinde sadık ve alışkan olan görevliler ise maddi ve manevi olarak ödüllendirilmiştir. (Nimir Taha Yasin, 1984, s.81). Görevinden azledilen memurların yerine Midhat Paşa, sınırlı bir zeka seviyesine sahip olan ve modernizasyon projesinde çalışırken Avrupa kıyafetleri giydikleri için efendi olarak bilinen bir grup çalışanı getirmiştir. (Lonkrik, 1957, s. 163). Devlet kurumlarında

resmî dil Türkçe olduğu için Iraklılar da Türkçe öğrenmek için çaba göstermişlerdir. Çünkü devlet dairelerinde istihdam edilmeleri için Türkçe bilmeleri zorunluydu ve başka seçenekleri bulunmuyordu (Lonkrik, 1962, s.316).

Midhat Paşa, Bağdat vilayetinin idarî aygıtında reformlara ve hizmete duyulan ihtiyaç nedeniyle resmî kurumların işlerini yürütmek için yetenekli çalışanlara güvenmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle Türkiye'den kendi kişiliğine ve fikirlerine yakınlık duyduğu kişileri Irak'a getirme yoluna başvurmuştur. Yolsuzluk ve rüşveti ortadan kaldırmaya çalışan şehrin valisi ile birlikte çalışmaya başlamıştır (Muhemmed Asfür Selman, 1989, s.80).

Midhat Paşa, idarî kurumların üyelerinin kendisine duyduğu güveni güçlendirmek konusunda ısrarcı olmuş ve politikası, genel olarak başta halk ve memurlar arasındaki eşitlik olmak üzere, reform kanun ve kurallarına dayanmıştır (Nemir Taha Yasin, 1984, s.82). İdarî ve adlî gücü hükümet yetkililerinin elinde toplamak, hükümet ile tebaasının çıkarları arasında hüküm verme konusunda dürüst bir yönelim sağlamaya çalışmıştır. Yeniden yapılanma projelerine halkın da katılımını sağlamak için çalışan Midhat Paşa (Abdülvehab el-Keysi, 1961, s.9) döneminde memurlara icraatlarına göre ödül veya cezalar verilmiştir (Nimir Taha Yasin, 1984, s. 81). Irak'ın reform yasalarının ve düzenlemelerinin çoğunun hem askeri hem de sivil iktidar yetkilerini elinde bulunduran Midhat Paşa döneminde uygulandığı ve onun, reformlar yapmaya devam ettiği kaynaklarda yer alan bilgilerden anlaşılmaktadır (Aşref Muhemmed Abdulrehman, 1993, s.35). Başka bir ifadeyle, Osmanlı hakimiyeti döneminde Bağdat'ta en fazla idarî reform, aşiretlerin neden olduğu isyanların üstesinden gelen, Irak şehirlerine ve özellikle Bağdat'a huzuru yeniden getiren ve şehirde modern bir idarî sistem kurup resmî kurumlarındaki yolsuzluk ve idarî yozlaşmanın üstesinden gelen Midhat Paşa döneminde gerçekleştirilmiştir (Abdülhemd el-Arkut, 2020, s.23-24). Her alanında reformlar yapmak için çalışan Midhat Paşa'nın (Ali Zarif el-Aazemi 1926, s.239) reformları, genellikle kendisinden önce Bağdat'ı yöneten valilerin dönemlerindeki geleneksel idarî anlayışın aksine kendi çabaları, gücü, cesareti ve kişiliğinin bir sonucuydu (Azra Samvel Sason, 1910, s.37). Görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirme konusunda sadık ve güvenilir bir devlet adamı olan Midhat Paşa'nın Bağdat valiliği yılları, Osmanlı döneminde ülkede bir dönüm noktası olmuş ve paşa, şehirde görev yapan en başarılı Osmanlı valisi olarak nitelendirilmiştir (Bakır Amin el-Verd, 1984, s.185).

4.3. MİDHAT PAŞA'NIN SİYASİ FAALİYETLERİ

4.3.1. Midhat Paşa'nın Görevleri

Midhat Paşa, 1834'te henüz 12 yaşında iken Osmanlı Devleti'nin mülkî dairesi olan Divân-ı Hümâyûn'da kâtip olarak çalışmaya başladı (Çelik, 2008, s.41). 1840'ta Sadâret Mektûbî Kalemi'ne nakledilen paşa, 1842'de Şam Tahrirat Kâtibi Muavinliği görevine getirilerek Suriye'ye yerleşmiş ve buradaki görev sürecinde başarılı olmuştur (BOA. İ.DH. 3245). Sonrasında Konya ve Kastamonu gibi vilayetlerde küçük memuriyet görevlerinde bulunmuştur (Kocahanoğlu, 1997, s.15).

Midhat Paşa'nın 1843-1844 yılları arasında Şam'a taşınmasının nedeni maddi sıkıntılardan kaynaklanmıştır. Şam Kurtuluş Cephesi'nde editör yardımcısı olarak da çalışan paşa ve ailesi makul bir maaş alıyordu (Çakıroğlu, 1999, s.207), 1843'te Haceganlık, daha sonra ise rabia ve salise rütbelerine yükselmiştir (Gökbilgin 1979, s.270-280)

Daha sonra Osmanlı hazine dairelerinde çalışan Midhat Paşa, imparatorluğun farklı vilayetlerinde müfettiş olarak görev yapmıştır (Berkes, 1959, s.124). Bir yıl sonra Faik Efendi, görevinden Seyyid'deki defterdarlığa nakledildiğinde, Midhat Paşa da onunla birlikte Seyyid'in yanına nakledilmiştir. (BOA. A.MKT:7.91). Midhat Paşa, bir süre Faik Efendi'nin yanında çalıştıktan sonra 1845 yılının Temmuz ayında İstanbul'a dönmüştür (BOA. İ.DH:5110). Daha sonra Bekir Sami Paşa'nın divan kâtibi olan paşa Ekim 1845'te onunla birlikte Konya'ya, ardından 1847'de Kastamonu'ya giderek kâtip olarak çalışmaya başlamıştır (Koç, 2018, s.3). Bekir Sami Paşa'nın 1848'de Kastamonu valiliği görevinden alınmasının ardından İstanbul'a dönmüştür (BOA. A.MKT:155-30). Bekir Sami Paşa'nın Selanik valiliğine atanmasından kısa bir süre sonra Midhat Paşa, yine onun yanında valilik kâtibi olarak görevine devam etmiştir ancak bu süreç uzun sürmemiştir. Bekir Sami Paşa'nın ölümü üzerine İstanbul'a dönmüştür (BOA. A. DVN:41-20).

Midhat Paşa, 1849'da İstanbul'a döndükten sonra Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye mazbata odasında kâtip olarak çalışmıştır. (Koç, 2018, s.82). Görev sürecinde devletin yolsuzluklardan kurtarılması, devlet kurumlarının ıslahı ve yeniden düzenlenmesine yönelik çalışmalar yapmıştır (Kadri Kalaci,1947, s.10).

Midhat Paşa'nın başarılı görev ve hizmetleri, devlet adamlarının, özellikle de 1852'de kendisini vilayet meclisi başkanlığına atayan Reşit Paşa'nın dikkatini

çekmiştir (Ahmed Amin, 2007, s.27). 1854 yılında Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa tarafından Rumeli'deki ayaklanmayı bastırmak gibi kendisine zor bir görev verilen Midhat Paşa, Bulgaristan ve diğer bölgelerde barışın sağlanması hususunda başarılı olmuştur. 1855 yılında Bursa'da meydana gelen, büyük mal ve can kaybına yol açan deprem nedeniyle Sultan Abdülaziz tarafından adı geçen şehre gönderilmiştir. Burada Midhat Paşa'nın görevi, yardımların dağıtılması ve düzenin sağlanmasının yanı sıra, padişaha ve kurumlarına bir raporla bilgi vererek bunu adil ve şeffaf bir şekilde yürütmek olmuştur (Korkmaz, 1979, s.18-23).

Midhat Paşa, depremzedelere her türlü yardımı yaparak halkı, deprem nedeniyle boşaltılan bölgelere geri dönmeye teşvik etmiş, yıkılan bölgelerin yeniden canlandırılması için hasar gören binaların onarılmasına karar vermiştir (BOA. İ.MV:14251). 1858 yılında Reşid Paşa'nın vefatından sonra Midhat Paşa'nın siyasi faaliyetlerinde birçok sorun ve hayal kırıklığı yaşaması, onun bir süre siyasi işlerden uzaklaşmasına neden olmuştur (Kocahanoğlu, 1997, s.12).

Reşid Paşa'nın yerine Sadrazam olarak Emin Ali Paşa'nın atanmasının ardından kendisine altı ay izin verilen Mithat Paşa (BOA. İ.DH: 26187), Avrupa ülkelerinin idarî sistemlerini öğrenmek için Avrupa'ya gittiğinde 36 yaşındaydı (Zeydan, 2012, s.381). 1859'da Avrupa'dan döndükten sonra Kuleli[1] olayında suçlananları yargılamak üzere Yüksek Yargı Konseyi'nin başkatipliğine atandı (Pakalın, 2015, s.21).

Rusya'nın Osmanlı Devleti hakkında ileri sürdüğü, Rumeli bölgesindeki Hristiyanların ötekileştirildiği ve temel hizmetlerin sağlanamadığı yönündeki şikâyetler sonucunda Avrupa ülkeleri, bu konuda araştırma yapmak üzere bir komisyon oluşturmuşlardır. Haziran 1860'ta Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa da yine aynı amaçla İstanbul'dan Rumeli'ye, Niş çevresine doğru yola çıkmıştır (Köksal, 2007, s.56-59). Sadrazam Kıbrıslı Muhammed Emin'in bölgedeki sorunları incelemesi üzerine Midhat Paşa'yı, Niş Valisi olarak atamıştır. Paşa daha önce de ayaklanmaları bastırmak ve bölgeyi idarî açıdan yeniden düzenlemek için görevlendirilmiştir (Başoda, 2022, s.2).

Midhat Paşa'nın 23 Ekim 1861'de Niş valiliği makamına yükselmesi sonucunda kendisine şeref madalyası verilmiş ve Mecidî rütbesine yükseltilmiştir (BOA. İ.DH: 32247). Midhat Paşa'nın görevindeki başarısı, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa başta olmak üzere muhaliflerinin ve Avrupalı yetkililerin dikkatini çekmiştir. Faaliyetleri tüm ülkede konuşulan Midhat Paşa, Avrupa

lkelerinin nerisi zerine Ali Paşa ve Fuad Paşa tarafından İstanbul'a davet edilmiştir (Çetinsaya, 1986, s. 8). Midhat Paşa, taşra idarî sistemindeki yenilik çalışmalarına katılmak amacıyla geçici olarak İstanbul'a gitmiştir (13 Temmuz 1864) (BOA. A. MKT.UM: 788/93).

Hükümet Balkanlar zerinde (Ruşuk, Silistre, Vidin ve Niş) daha fazla kontrol sahibi olmak, adil yönetim ve yeni vilayet sisteminin uygulanmasını hedeflemekteydi. Bunun için söz konusu bölgelerin güçlü bir merkezî idari sisteme bağlanması, halkın haklarını koruyacak bir polis gücü ve organize bir hukuk gücünün kurulması amaçlanmaktaydı. Bu da esas olarak vilayetlerde açılan meclisler aracılığıyla gerçekleştirilecekti (BOA. İ.MMS: 1245, lef5). Bu nedenlerden dolayı Vidin ve Niş bölgelerinin tek vilayet altında birleştirilmesine karar verildi.

Midhat Paşa, 1864 yılının kasım ayında Tuna valisi olarak göreve başlamıştır. Günümüz Bulgaristan'ının büyük bir kısmını kapsayan görev sahasında önemli reformlar ve gelişmelere öncülük etmiştir. nü Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerine yayılan Midhat Paşa, bölgede üretim, maliye, ekonomî ve yönetim alanlarında birçok reform gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında, Mart 1865'te Tuna'daki vilayet sisteminin idaresinin yürütülmesi de bulunmaktadır (Pakalın, 2015, s.26). Midhat Paşa, Tuna vilayetinde üç buçuk yıl görev yapmıştır. Müslümanlarla gayrimüslimler arasında iyi bir idari düzen sağlayan paa, Osmanlı tarihinde bu bölgeye en çok hizmet eden devlet adamı olmuştur (Kılıç, 2010, s.109). Midhat Paşa'nın Tuna'da yaptığı tüm bu hizmetlere rağmen Ruslar ve Bulgarlar, onun Tuna valiliği görevinden alınmasına karşı çıkmışlardır. Midhat Paşa'ya üç kez suikast girişiminde bulunmalarına rağmen planlarını gerçekleştirememişlerdir (Kocahanoğlu, 1997, s.58).

Midhat Paşa Yüksek Valiler Şurası incelemesindeki bilgisinden yararlanmak üzere Aralık 1867'de İstanbul'a çağrılmıştır (BOA. A. MKT.UM: 959/76). 1868 yılında Tuna valiliği görevinden alınarak İstanbul'da Şûrâ-yı Devlet'in (Danıştay) başına getirilmesi, Ruslar ve Bulgarlar için Osmanlı yönetimine karşı Balkanlarda yaygın bir ayaklanma başlatmak için altın bir fırsat olmuştur. (Korkmaz, 2019, s.198-199). İsyancı grupların yükselişinden ve bölgedeki durumdan rahatsız olan Sultan Abdülaziz, Midhat Paşa'nın huzurunda acil bir toplantı yapılmasına karar vermiştir. Padişah, bu ayaklanmaların bastırılması ve yok edilmesi yönünde karar alıp bu görevi Midhat Paşa'ya vermiştir (Temmuz 1868) (Yusuf Kemal Bek, 1913, s.157). Midhat Paşa, ayrıca birkaç yıldır Balkanlar ve Tuna vilâyetindeki görevi ve sorumluluğu nedeniyle bölgeye aşınaydı. Padişahın hazırlıkları ve desteği sonrasında

paşa, yirmi gün içinde bölgede yeniden huzur ve güveni sağlamayı başarmıştır (Korkmaz, 2019, s.201-209). Bu dönemde aynı zamanda Mehmed Fuad Paşa'nın yerine şurâ başkanlığına atanmıştır (BOA. İ.MTZ: 40308).

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin feshedilmesi ve yerine Şûrâ-yı Devlet ve Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kurulmasından sonra Midhat Paşa, üye ve personel alımı gibi konularda çalışarak etkin bir rol oynamıştır (BOA. A.MKT. UM: 404-37). Mart 1868'de Şûrâ-yı Devlet Başkanı olması, Midhat Paşa'nın bürokratik kariyerinin üçüncü aşaması olarak değerlendirilebilir. Kanun tasarılarının hazırlanmasından ve tartışılmasından sorumlu olan paşa, adı geçen kurumun başkanı olarak kısa görev süresi boyunca metrik sistem, vatandaşlık, madenler, fon ve endüstri gibi konularla ilgili çalışmalar yapmıştır. Merkezde ilk defa böyle yüksek bir makamda yer alan Midhat Paşa, kısa sürede hem kişisel olarak hem de Şûrâ-yı Devleti (Danıştay) ilgilendiren konular hakkında Sadrazam Ali Paşa ile anlaşmazlığa düşmüştür (Güler, 2016, s. 79-87).

Midhat Paşa devlet işleriyle ilgili görüşlerini genellikle açık sözlü bir şekilde dile getirmiştir. Paşa işlerinde net tavır sergiler, devlet işleriyle ilgili görüşlerini dile getirir, özel görüşmelerinde politikacılar tarafından övülürdü. Her zaman Midhat Paşa'nın sadrazam olması gerektiği ifade edilirdi. Midhat Paşa'yı destekleyen bu görüşler Ali Fuad Paşa'ya bildirilmiştir. Bu durum Midhat Paşa ile Ali Fuad Paşa arasında siyasî bir çatışmaya yol açmış ve sorunlar meclis toplantılarına kadar uzanmıştır (Pakalın,1940, s.208).

Midhat Paşa, İstanbul'da 11 ay kaldıktan sonra 1869 yılında Bağdat valiliğine tayin edilmiştir (Özgüldür, 1994, s.314). Sadrazam Ali Paşa'nın 1871 yılında vefatından sonra Tanzimat'a muhalif olan yeni sadrazam Mahmud Nedim Paşa ile anlaşmazlığa düşmüştür. Midhat Paşa'nın gözden düşürülmeye çalışılmasında dış etkenlerden olan İngiltere'nin büyük payı vardı. 31 Temmuz 1872'de paşa Bağdat valiliğinden istifa ederek İstanbul'a dönmüştür. Bundan sonra bir yıl boyunca hiçbir siyasi görevi olmayan paşa sadece kendi hayatıyla meşgul olmuştur. Mahmud Nedim Paşa onu Sivas'a vali olarak tayin etmek istemesine rağmen Midhat Paşa bunu kabul etmemiştir. Daha sonra ise Edirne valiliği görevini kabul etmek zorunda kalmıştır (Pakalın, 2015, s.35-37). Fakat bu görevine henüz başlamadan önce Mahmud Nedim Paşa'nın başarısız politikaları nedeniyle Sultan Abdülaziz, Temmuz 1872'de Midhat Paşa'yı sadrazam olarak atamıştır (BOA. İ.DUH:190/36). Padişahın fermanı üzerine Midhat Paşa, derhal yeni bir kabine kurma ve bakanların atanması işleriyle meşgul olmuştur. (BOA. İ. DH:45654). Midhat Paşa'nın sadrazamlığa atanmasının, bu görevi

hak ettiğine inanan İngiliz siyasetçiler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (BOA. HR. SYS:1935/2). Ancak Midhat Paşa'nın bu sadrazamlığı sadece 80 gün sürmüş ve 19 Kasım 1872'de görevinden azledilmiştir. Paşanın görevinden alınmasının temel nedeni saraydaki diğer devlet adamlarıyla yaşadığı anlaşmazlıklardan kaynaklanmıştır. (BOA. İ.DUIT:190/37). Midhat Paşa, azlinden sonra beş ay boyunca siyasi faaliyetlerden uzak kalmıştır. Mevcut yaşında ülkenin siyasi işlerine katılmaktan hoşlanmıyordu (Kocahanoğlu, 1997, s.149). Mart 1873'te Ahmed Esad Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Adliye nâzırı olarak tayin edilmiştir (BOA. İ.DH:46249).

Midhat Paşa, Osmanlı kurumlarının yönetme yolundaki tutumunun etkisiyle devlet işlerinin yürütülmesinde köklü değişiklikler yapmak istiyordu (Kocahanoğlu, 1997, s.323-324). Bunun üzerine Sultan Abdülaziz, Midhat Paşa'nın tekliflerine karşı çıkmış ve bu durum, paşanın görevinden azledilmesine neden olmuştur (21 Eylül 1873) (Kocahanoğlu, 1997, s.150). Midhat Paşa görevden alındıktan kısa bir süre sonra Ekim 1873'te Selanik valiliğine atanmıştır. Bu görevde, Sultan Abdülaziz'e bağlılığını anlatmaya çalışan Midhat Paşa için bir ceza olarak değerlendirilebilir. Fakat bu kez de yeni görevini kabul etmek zorunda kalmıştır (Pakalın, 2015, s.47-48). Midhat Paşa, saray görevlileri ve hükümet yetkilileri arasında Selanik'in nasıl yönetileceği konusunda yaşanan anlaşmazlıklar ve daha sonra Şubat 1874'te valilik görevinden alınmasının ardından siyasi işlerden bir müddet daha uzak kalmıştır (BOA, İ.DH:47329).

1875 yılında Midhat Paşa, yalnızca üç ay süreli olarak ikinci kez adliye nâzirliğine atanmış ve bu süre zarfında mahkemelerde bazı reformlar yapma imkânı bulmuştur. İdari olarak mahkemeleri Adliye Nezareti'ne bağlı Adli Daire olmak üzere iki daireye ayırmıştır. Devletin diğer bölgelerinde faaliyet gösteren ilk derece mahkemeleri daireleri ve başsavcılık ilk kez Şûrâ-yı Devlet'in (Danıştay) yetkisi altında kurulmuş, böylece ilk derece mahkemeleri Midhat Paşa'nın teklifiyle kaldırılmıştır (BOA. İ.DH: 49645).

1874'te, Sultan Abdülaziz'in hükümdarlığı döneminde (1861-1876) devlet borçlarının önemli ölçüde artması üzerine, saltanatı ıslah etmek için "Ulu Lider" başlıklı önemli bir rapor hazırlandı. Midhat Paşa liderliğindeki reformcu siyasetçiler 1874-1875 yıllarında, bireysel baskının gücünün sınırlandırılması, meşrutiyet yönetiminin kurulması ve padişahın görevden alınması konusunda istişarede bulunularak devletin içinde bulunduğu krizden kurtarılması çağrısında bulundular.

30 Mayıs 1876'da Midhat Paşa liderliğindeki reformcular, Sultan V. Murad'ı yeni Osmanlı padişahı olarak tahta çıkardılar. Ancak V. Murad, psikolojik sorunları ve Midhat Paşa'nın II. Abdülhamid'den Meşrutiyet hükümlerini uygulayıp destekleyeceğine dair söz alması üzerine bu göreve layık görülmemiştir. Midhat Paşa'nın II. Abdülhamid'e desteğinin temel nedeni Kânûn-ı Esâsî'nin ilan edilecek olması idi (Hupchik, 2002, s.244). Sultan Abdülhamid, tahtın "meşru ve doğal varisi" olarak kardeşinin yerine padişah oldu. Sultan Murad, belirtildiği gibi mevcut sağlık durumu nedeniyle 31 Ağustos 1876'da tahttan indirildi (Aksun, 2009, s.13).

Midhat Paşa, Haziran 1876'da ikinci kez sadrazamlık görevine atandı (BOA. İ. DH: 50471). Siyasi hayatındaki bu dönemi, uzun yıllardır gerçekleştirmeye çalıştığı reformları hayata geçirmek için bir fırsat olarak değerlendirdi (Yusuf Kemal Bek, 1913, s.54). Bütün ihtilafları sona erdirmek için büyük çaba göstermesine rağmen Midhat Paşa ile Sultan Abdülhamid arasında anayasanın madde ve esasları konusunda anlaşmazlıklar baş gösterdi. Ayrıca diğer saray erkanıyla da siyasi ve idari çatışmalara girdi. Bu durum kısa sürede bir gerginliğe yol açtı. Sultan Abdülhamid'e yönelik sert tavrı nedeniyle sarayda Midhat Paşa'ya karşı çalışan kişiler vardı. 5 Şubat 1877'de Anayasa'nın 113. maddesi gereğince görevinden azledildi ve sürgüne gönderilerek bir süre Avrupa'da yaşamak zorunda kaldı. Ancak bir süre sonra Sultan Abdülhamid, Midhat Paşa'ya ailesiyle birlikte Girit'te ikamet etme izni verdi (Çetinsaya, 1986, s. 9). Bu dönemde Suriye'deki karmaşık durum ve birçok sorunun varlığı nedeniyle Saffet Paşa, Sultan Abdülhamid'e, idari işler ve reformların yeniden düzenlemesi için Midhat Paşa'yı Suriye'ye vali olarak atamasını teklif etti. Padişah bu teklifi kabul etti ve Midhat Paşa, Ahmed Cevdet Paşa'nın yerine Suriye valisi olarak tayin edildi (1878) (BOA. Y.EE:79/64).

Midhat Paşa, kendisini yaşlı olarak görmesi nedeniyle herhangi bir hizmet veya mevki istememesine rağmen padişahın bu kararını da kabul etmek zorunda kaldı (Kocaoğlu, 1997, s. 207). İki yıl boyunca Suriye valisi olarak görev yapan, burada da birçok hizmete devam eden ve her alanda reformlar gerçekleştirmeye başlayan Midhat Paşa, ülkede yeni eğitim kurumları kurdu. Yeni yasalar çıkardı. Yollar, köprüler ve limanlar da dahil olmak üzere yeni altyapı projelerinin inşa edilmesi sürecinde aktif rol aldı. Bu reformlar, eyaletteki yönetimin modernleştirilmesine ve iyileştirilmesine yardımcı oldu, daha fazla reform ve modernizasyon için bir çerçeve sağladı. Ayrıca Batı tarzı eğitime erişim ve bölgede daha eğitimli bir nüfus oluşturma aşamasına katkıda bulundu (İnalıcık, 2001, s. 108-109). Bütün bu reform faaliyetlerine rağmen Midhat Paşa hakkında muhalif propagandalar devam etmiş, hatta Sultan Abdülhamid'e Paşa'nın Suriye'de bağımsız

bir devlet kurmak amacının olduğu söylenmiştir. Bu durum onun görevinden azledilip Ağustos 1880'de Aydın (İzmir) valiliğine nakledilmesinin temel sebebi olmuştur (Yusuf Kemal Bek, 1913, s.320).

Sultan Abdülhamid, Midhat Paşa'nın faaliyetlerinden şüphelenmiş ve paşayı siyasette muhalif olarak görmüş, devlet işlerine karıştığı kanaatinde olduğundan onu sürgüne göndererek ve Suriye valisi yaparak cezalandırma yolunu tercih etmiştir. Midhat Paşa, aldığı görevlerini yerine getirme konusundaki aktifliği ve becerisi nedeniyle hem iktidar hem de padişah için tehdit oluşturunuyordu (BOA. Y.A.RES:2/32).

Midhat Paşa, 18 Ağustos 1880'de valilik için yeni görev yeri olan Aydın'a gelmiştir (BOA.Y.E.E:79/103). İlk olarak nezaletlerin arazi bilgilerine göre vilayetin nüfus sayımını yapmıştır (BOA. Y.E.E:40/97). İzmir'de çok huzursuz bir ortam olması nedeniyle şehri ve bölgeyi güvenlik açısından yeniden düzenlemeye çalışmıştır. Bölgede huzuru sağlamak ve tehlikeli çeteleri yok etmek için polis ve jandarma birlikleri oluşturmuştur (Benli, 2004, s.34). Şehrin yönetimini yeniden düzenleyerek eğitim sektörü ve hizmetlerine önem vermeye başlamış ve tüm hizmet sektörlerinde reform yapmaya devam ederek kendisinden önce başlamış olan projeleri devam ettirmiştir (BOA. Y.E.E:79/105). Bu arada İstanbul'da muhalifleri tarafından Midhat Paşa'ya yönelik eleştiri ve komplolar devam etmiştir. Ayrıca Midhat Paşa'nın Manisa'da Rüştü Paşa'ya mektup ve Yunan gazetelerinde Osmanlı Devleti aleyhine yazılar yazıp yazmadığı takip edilmiştir. Bu durum paşayı üzdüğü için kendisine yönelik yapılan propagandayı protesto etme kararı almıştır. Tercüman gazetesinin sahibine bir mektup yazarak hakkında yapılan asılsız bir haber için açıklama yapılmasını istemiştir. Ayrıca padişaha da bir mektup yazarak bahsedilen asılsız haberin düzeltilmesini istemiştir. Fakat mektuplarına cevap verilmemiştir (Yusuf Kemal Bek, 1913, s.46).

Aydın'daki başarılı görev sürecinden sonra Midhat Paşa'nın padişah tarafından ödüllendirilmesi, özellikle saray görevlileri ve paşanın muhalifleri için onu yok etmeye yönelik bir komplo olarak değerlendirilebilir. Gerek padişah gerek Sadrazam Said Paşa'nın kendisine karşı muhalif konumunun etkisiyle 5 Mayıs 1881'de Midhat Paşa'nın siyasi ve idari yetkisi sona erdirildi. Yıldız Divanı olarak da adlandırılan Yıldız Sarayı'nda yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir (Georgeon, 2006, s.137).

[1] 1859 eylülünde Türk hükümeti, Sultan Abdülmecîd'e karşı bir hareket

hazırlandığını haber almıştı. İdarî makamlar, isyanı önlemeyi ve buna katılanları tutuklamayı süratle başardılar. Kuleli ve Çengelköy (İstanbul semtleri) kışlalarında adli kovuşturma yürütüldü. Elebaşılar, sonradan sultan tarafından müebbed hapse çevrilen ölüm cezasına çarptırılırken ayaklanmaya katılan diğerleri de çeşitli sürgün cezalarına mahkûm edilmişlerdi. İlk baskısı 1937’de yapılan ve tükenmiş bulunan bu eserin ikinci baskısı öncekinin tıpkıbasımıdır. Osmanlı tarihinde “Kuleli Vak’ası” diye anılan hadise, XIX. asrın ikinci yarısında ve Abdülmecid saltanatının son yıllarında meydana gelmiştir. Gerçekleşmemiş bir isyana ve suikasta teşebbüs vakasıdır (1859). Hadise Engelhardt ve Vambéry gibi bazı müelliflerce Meşrutiyet ve hürriyete doğru ilk hareket kabul edilmektedir.

4.3.2. Tanzimat Reformlarının Arka Planı

Osmanlı İmparatorluğu’nda reform hareketleri 18. yüzyılın ortalarında başladı. Fakat bir dizi uzun vadeli engelle karşılaştı. Dolayısıyla bu süreçte üretken bir döneme girilmesi mümkün olmadı. Tanzimat, Sultan Abdülmecid döneminde 1839 yılında Tanzimat Fermanı ile başlayan modernleşme ve yenilik dönemine verilen isimdir. Bu fermanın temel amacı, Osmanlı toplumunda bireyin haklarını ifade eden can, toprak ve mal güvenliği gibi haklar açısından askerlik hizmeti sırasındaki mali harcamaları düzenlemek, istikrara kavuşturmak ve sınırlamaktır. Osmanlı hükümetinin onlarca yıldır zayıflayan imparatorluğu reforme etme ve modernleştirme yönündeki yoğun çabalarının bir parçası (Ebu Haldun, s.72, 87-88) olan Tanzimat, Türkiye’de modernleşme tarihinin bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Söz konusu süreç Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da adlandırılan Tanzimat Fermanı ile başlatılmıştır (Özdemir, 2014, s.321).

1839 yılında Tanzimat’ın ilanıyla birlikte Meclis-i Vâlâ’nın yanında bir bütün olarak Meclis-i Umumi’nin de görev ve yetkileri genişletilmiştir. Bu meclis, 1839-1876 yılları arasında Meclis-i Vâlâ’nın en yüksek danışma ve karar alma organı olarak işlevini sürdürmüştür (Atasoy, 2020, s. 256). Bu dönemde Heyet-i Umumi’de de önemli değişiklikler yaşanmıştır. 1854’te yayınlanan nizamname ile Umumi Heyet’in görev ve çalışma usulleri yeniden düzenlenmiştir. İç tüzük’ün 1. maddesine göre Umumi Heyet’in görevi, Tanzimat Meclisi tarafından hazırlanan kanun tasarılarını incelemektir... Söz konusu Yönetmeliğin 3. maddesi. Genel Kurul’un zamanlaması şu şekilde açıklanmaktadır: "Bu toplantı ancak teşkilat taslaklarının görüşülmesi için gerekli görüldüğünde ertelenir (Atasoy, 2020, s. 263). Meclis-i Umumi, 1868-1876 yılları arasında yeni bir nizamname ile varlığını sürdürmüştür. TBMM’nin faaliyette olduğu 1877 yılı hariç, İkinci Meşrutiyet zamanına kadar,

yetkileri zaman zaman azalsa da devamlı varlığını sürdürmüştür (Seyitdanlioğlu, 1999, s.71).

Tanzimat döneminin önde gelen siyasi liderleri Mustafa Reşid Paşa, Mehmed Emin Ali Paşa ve Fuad Paşa'dır. 1868'de Fuad Paşa'nın ve 1871'de Ali Paşa'nın ölümlerinden sonra reform süreci krize girmiştir. Bu dönemde düzenleme ve planların değerlendirilmek üzere İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na sunulması, Osmanlı Devleti'nin attığı her türlü iyileştirme adımının İngiltere tarafından sempatiyle karşılanmasını önemsedğini göstermektedir, Dönemin en güçlü ülkelerinden biri olan İngiltere'nin, reformların geleneksel Osmanlı siyasi ve sosyal yapısından daha modern, laik bir devlete geçişi temsil etmesi nedeniyle Tanzimat sisteminin ortaya çıkmasında etkili olduğu, bazı araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Reformlar ekonomik kalkınmayı teşvik etmek, adaletin işleyişini geliştirmek, bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiş, bu bağlamda yayımlanan Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin Batılılaşması adına hayata geçirilmiştir (Özdemir, 2018, s.4). Batılılaşma ve yenilik hareketleri adına atılan bu adım, Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bugün Türkiye'nin sosyo-politik kurumlarının güçlü ve zayıf yönlerinin ancak yakın dönem Osmanlı modernleşme tarihinin incelenmesiyle anlaşılabilceği ölçüde Tanzimat, Türk tarihi açısından kesinlikle incelenmeyi hak eden bir dönem olarak kabul edilmektedir (Ortaylı, 1983, s.14).

Halkın haklarını elde etme çabalarına devam eden reformculara göre; bir anayasanın yürürlüğe girmesiyle padişahlar, yönetimde mutlak otorite olmadıklarını ve sınırlı yetkiye sahip olduklarını anlamalıdır. Reformcular anayasaya anayasa adını verdiler ve bu girişim Midhat Paşa ve arkadaşları tarafından gerçekleştirildi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda bu yönetim sistemi için bir temel oluşturmayı başardılar. Ancak genel olarak şunu söyleyebiliriz ki reform çabaları, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar sürmüştür (Ebu Haldun, s.97-99).

Tanzimat döneminde kanun çıkarma yetkisi padişaha bırakılmış olsa da bu kanun tasarılarını hazırlama yetkisi zaman zaman farklı meclislere verilmiştir. Bu güçler ayrılığı zamanla konseylerin lehine değişmiştir. Günümüz türkçesiyle Yüksek Adalet Divanı, Yüksek Düzenleme Kurulu, Yüksek Genel Kurul ve Danıştay gibi meclisler, bazen kanunların hazırlanmasında ve uygulanmasında aktif rol oynamıştır. Kanun tasarısı hazırlama yetkisine sahip olan bu meclislerde genellikle kendi alanlarında uzman hukukçular yer almıştır. Bu meclislere ilişkin düzenlemeler, meclislerin oluşumunu, nasıl karar vereceğini, görev ve yetkilerini düzenlemekte ve

Tanzimat dönemi Osmanlı hukukunda kanunların nasıl, kimler tarafından ve hangi kurallar gözetilerek çıkarıldığına ilişkin bilgilere yer verilmektedir (Atasoy, 2020, s.245).

4.3.2.1. Yüzyılda Tanzimat Yenilikleri ve Reformları

Modernizm, genel olarak feodal yapının çözülmesiyle birlikte 17. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da sosyal, politik ve ekonomik alanlarda meydana gelen radikal ve yapısal değişiklikleri ifade eden bir kavramdır. Kısa sürede neredeyse tüm dünyayı etkilemiş ve ülkeler için takip edilecek bir yol ve model hâline gelmiştir (İde, 2017, s.4). Bu, durum az gelişmiş ülkelerdeki sosyal ve politik örgütlenmenin daha gelişmiş ve karmaşık haritasına doğru ilerledikçe gerçekleşmiştir (Outwaite, 2008, s.506).

Modernleşme, kavramsal olarak toplumların sosyo-ekonomik ve politik bir süreç olarak değişimini ifade ederken Batı Avrupa'da Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi gibi tarihsel olayların ve dış faktörlerin etkileşimi sonucunda ortaya çıkmıştır (Telli, Yılmaz; s.10). Bu çalışmanın konusu ile ilgili olarak dikkate alınması gereken asıl nokta Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılın sonlarında başlayan ve 19. yüzyıla damgasını vuran modernleşmenin, her ne kadar askerî ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıksa da, yönetim alanında bir değişim sürecini de beraberinde getirmiş olmasıdır (Berkes, 2019, s.77).

Tanzimat dönemi devlet adamları, otoriter bir yönetimin temsilcisi olarak merkeziyetçiliği güçlendirirken, bu dönemde çıkarılan ve tesis edilen kanunlar cumhuriyet dönemi modernleşmesinin temellerini atmış ve Osmanlı toplumunda siyasi alanda modernleşme sürecini hızlandırmıştır (Ortaylı (b), 2018, s.95).

Yeni Osmanlılar, Osmanlı toplumunun gelişmiş Batılı ülkelerden yararlanarak kalkınması çağrısında bulunan ve bu bağlamda rejime karşı ortaya çıkan ilk siyasi muhalefet hareketiydi. Çağdaş gençlerden oluşan bu grubun ve hareketin önde gelen üyeleri arasında; Namık Kemal, Nuri Bey, Reşad Bey, Ayetullah Bey, Refik Bey Mustafa Fazıl, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi dönemin önemli isimleri bulunmaktaydı. Bunların her biri Osmanlı modernleşmesinin önemli temsilcileri arasında yer almış ve çoğunlukla devletin farklı düzeylerinde memur olarak çalışmışlardır (Koçak, 1999, s.77.)

Tanzimat Dönemi reformlarının, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu

modernleştirmeyi amaçladığı ve Avrupalı güçlerin standartlarıyla benzerlikler arz ettiği söylenebilir. İmparatorluğun zayıflaması ve Avrupa yayılcılığının yarattığı tehdit sonucunda başlayan Tanzimat reformları, Osmanlı siyasi ve sosyal yapısında köklü bir değişikliği temsil etmesi ve onlarca yıl sürecek bir modernleşme çerçevesi oluşturması açısından önemlidir.

Tanzimat dönemiyle eş zamanlı olarak imparatorluğun geleneksel toplumsal yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu, kendiliğinden oluşan bir süreç olmayıp, Batı karşıtı tepkinin zorunlu kıldığı ve devletin başlattığı bir reform ve dönüşüm sürecidir. Reformlar, yalnızca askerî, idari ve mali alanlarda etkili olmayıp toplumun geleneksel yapısı ve zihniyetinde de önemli değişimlere zemin hazırlamış ve her ne kadar Osmanlı tebaasına hukukî prosedürler yoluyla bazı haklar tanınmış olsa da yeni anlayış ve biçimleri ortaya çıkarmıştır. Ancak bu durum, sosyal hayatın genel özelliklerinin değişmesi hususunda etkili olmamıştır, Reformlar, imparatorluğun bazı sorunlarının çözülmesine yardımcı olsa da genellikle halkın tepkisiyle karşılanmış ve benimsenmemiştir. Bunun temel nedeni reformların tepeden inme bir mantıkla hazırlanıp topluma dayatılmasıdır. Osmanlı Devleti, yenedünya koşullarının gerektirdiği yeniliklere uyum sağlamaya çalışırken bir yandan da geleneksel yapısını korumaya çalışmış ve muhafazakâr bir reform sistemi tercih edilmiştir. Fakat bu durum, modern kurum ve yapıların benimsenmesini zorlaştırmıştır. Muhafazakâr partiler, reform taleplerinin toplumun ahlaki değerlerine bir saldırı olduğunu düşünüyor ve geleneksel yapının devam etmesi gerektiğine inanıyorlardı. Tanzimatla birlikte değişimin gerekliliği tartışılmaz kabul edilirken geleneksel normlara aykırı olabilecek değişiklikler merkezî otorite tarafından sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı reformları genellikle muhafazakâr olarak nitelendirilebilir. Devlet, geleneksel yapısını koruyarak toplumun her alanına nüfuz eden dinî davranış kalıplarının olduğu bir toplum için muhafazakâr modernleşmeyi ve görece yenilikçiliği tercih etmiştir. Modernleşme uğruna bu kalıpları ve değerleri tasfiye etmek genellikle kolay olmamıştır. Bu bağlamda Osmanlı modernleşmesinin, birçok bakımdan devletin kontrolünde olan sınırlı bir ıslahat hareketi olduğunu söylemek mümkündür (Koçak ve Mucahid, 2022, s.771).

Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu için çöküş sürecinin başlangıcı ile eş zamanlı bir olgudur. İmparatorluğu çöküşten kurtarmayı amaçlamış ve Osmanlı toplum düzeninde ve yönetiminde köklü değişikliklerin habercisi olmuştur. Yeni nazırlıkların ve yerel birimlerin kurulmasıyla merkezî yönetimin yeniden yetkilendirilmesi, bu değişikliklerin en önemlisi olarak değerlendirilebilir. Bu süreç iki aşamada gerçekleşmiştir. Meşrutiyet dönemiyle birlikte anayasal monarşiye ve

meşrutiyet yapısına geçiş sürecine girilmiştir. Bu yapı içinde cumhuriyetten devralınan en önemli unsur hiç şüphesiz giderek güçlenen merkezî yönetimdir (Demirel, 2011, s.97).

İlerleme anlamında Batılılaşma, gelişmekte olan ülkelerin Batılı ülkelere göre ekonomik, sosyal, politik, teknik, hukukî, eğitim vb. alanlardaki gelişmişlik süreç ve seviyelerini ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle Batı standartlarına ulaşmaya çalışmak anlamında kullanılmaktadır. Batılılaşma, Batılı ülkelerin yukarıda sayılan alanlarda ileri düzeyde olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, bahsi geçen kavramın "modernleşme", "kalkınma" ve "yenilik" ile aynı anlamlarda kullanılmasına yol açmıştır (Hanioglu, 2010, s.150).

4.3.3. Reformların Uygulanmasında Midhat Paşa'nın Rolü

19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda daha muhafazakâr bir rejim hakim olmuştur. İdarî sistemin zayıflaması ve bozulması sonucunda idarî ve malî işlere yapılan dış müdahalelerin varlığından bahsetmek mümkündür. Askerî açıdan, 1859-1860 yılları arasında Balkanlar, Moldova ve Bosna'da olduğu gibi Avrupalı güçlerin Osmanlı aleyhine faaliyetleri artmıştır. Bu, yönetim açısından mevcut durumun kötüleşmesine zemin hazırlamış ve Midhat Paşa'nın 19. yüzyılın ikinci yarısında vatandaşlar ve hükümet parlamentosu arasında eşit ve adil bir şekilde ülkenin yönetilmesi için, idare ve güç açısından halkı temsil eden bir anayasa hazırlayarak ön plana çıkmasına neden olmuştur (Kalaci, 1947, s. 6-7).

Midhat Paşa'nın Avrupalı güçlere rakip olabilecek modern, laik bir Osmanlı devleti yaratma fikrine dayanan net bir modernleşme vizyonu vardı. Bu vizyon, Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalabilmesi için idarî, malî, ekonomik ve diğer alanlarda akılcılığa ve bilimsel araştırmaya dayanan bir modernleşme ve değişimin gerekliliği inancına dayanıyordu. Midhat Paşa'nın gerçekleştirdiği reformların birçoğu bu bağlamda ele alınabilir (Ülken, 1992, s.124). Midhat Paşa, Tuna, Suriye ve Bağdat bölgelerinde, ardından da İzmir'de köklü reformlar gerçekleştirip bunların hayata geçirilmesinde önemli rol oynayan ve diğer kapsamlı reformlar için model görevi gören, tarihin gizli isimlerinden biridir (Abd Tefik el-Haşimi, 2012, s.390).

Midhat Paşa'nın reformları arasında; vergi tahsilatının iyileştirilmesi, yolsuzluğun azaltılması, ekonomik kalkınmanın desteklenmesi ve devlet kurumlarının idaresinin yeniden düzenlenmesine yönelik tedbirler yer almaktaydı

(İnalçık, 2013, s.68). Paşanın, bu reformları uygulamadaki başarısı Sultan Abdülaziz'in güvenini kazanmasına ve 1868'de sadrazam olarak atanmasına olanak sağladı (Süleymani İman, 2019, s.12). Sadrazamlık döneminde de reformları ile modernleştirme çabalarına devam etti, İdarî reformlar; yönetim, ekonomi ve maliye açısından iyileştirme, ekonomik kalkınma ve modernleşmeyi amaçlayan bir dizi önlemi içeriyordu. Başlıca reformlardan biri, Osmanlı eyaletlerinin işleri ile ticarî ve ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesine yönelik bir çerçeve oluşturulmasına yardımcı olan, mülkiyet haklarının kanunlar ve kanun hükmünde kararnameler yoluyla korunmasını sağlayan ve ticarî anlaşmazlıklar gibi sorunların çözümüne yardımcı olan yeni hukuk kanunlarının çıkarılmasıydı (Ruhi al-Khalidi, 2014, s. 26). Bir diğer önemli reform ise modern bankacılık sisteminin getirilmesi idi. 1856'da kurulan Bank-ı Osmani, (Osmanlı Bankası) malî sistemin modernleşmesine yardımcı olup işletmelere ve bireylere krediye imkânı sağladı. Bankanın kuruluşu, ekonominin büyümesine yardımcı olması ve daha sonra kurulacak olan Osmanlı bankalarına model oluşturması açısından önemlidir (İnalçık, 2001, s.76).

Tanzimat reformları Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitimin iyileştirilmesine yönelik tedbirleri de içeriyordu. Diğer büyük reformlardan biri de yeni okulların ve yeni bir müfredatın uygulamaya konulmasını içeren modern bir eğitim sisteminin kurulmasıydı. Bu aşamada, kadınlar ve gayrimüslimler de dahil olmak üzere daha geniş bir yelpazede Osmanlı vatandaşlarının eğitilmesi amaçlanmaktaydı (Carthy, 2013, s.103).

Midhat Paşa, modern askerî teknolojinin benimsenmesi, yeni fabrika ve sanayilerin kurulması da dahil olmak üzere, Osmanlı toplumunun diğer kesimlerinde de Batı teknolojisi ve yöntemlerinin uygulanmasını teşvik etmiştir. Ekonomik büyümeyi teşvik ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı güçlerle rekabet etmesine yardımcı olma hususunda bu teknolojilerin önemini bilincinde olmuştur (Ruhi al-Khalidi, 2014, s. 26). Ancak 19. yüzyıldaki reformların, sadece bahsedilen alanlarla sınırlı olmayıp tarımda dahil olmak üzere birçok sektör ve hizmet alanını kapsamış olduğunu belirtmek gerekir. Sonuç olarak Tanzimat, Osmanlı Devleti'nde önemli bir reform ve modernleşme dönemi olarak değerlendirilebilir. Midhat Paşa, reformların uygulanmasında önemli bir rol oynamış ve çabaları, daha sonraki yıllarda yapılacak reformların çerçevesinin oluşturulmasına yardımcı olmuştur. Ekonomi, eğitim ve askeri konularla ilgili reformlar önemlidir. Çünkü bu yenilikler, Osmanlı toplumunun kilit sektörlerinin modernleşmesi ve laik bir devletin çerçevesinin oluşturulmasında etkili olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonraki yıllarında karşılaştığı zorluklara rağmen Tanzimat reformlarının etkileri bugün de bölgede belirli düzeyde varlığını

sürdürmektedir.

4.3.4. Meşrutiyet ve Midhat Paşa'nın Rolü

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda meydana gelen siyasî ve toplumsal gelişmeleri incelediğimizde Cumhuriyetin ve önemli kurumlarının temellerinin bu dönemde atıldığını görüyoruz. Kânûn-ı Esâsî'nin yayımlanmasına zemin hazırlayan Sened-i İttifak ve Tanzimat Fermanı'nın eşitlik ve hükümete katılım gibi gelişmeler açısından Cumhuriyet sistemine dayalı bir devletin yolunu açtığı söylenebilir.

Osmanlı Devleti bahsi geçen dönemde büyük değişimler geçirmiş ve etkilendiği fikir akımlarıyla birlikte devlet yapısında da birçok önemli reform girişiminde bulunulmuştur. Özellikle Osmanlıcılık ve Batılılaşma fikirleri, 19. yüzyıl fermanları ve diğer önemli olayların etkisiyle ortaya çıkmıştır (Koçak, 2019, s.208). 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için güvenlik ve adaletin hâkim olmasının yanı sıra kamu düzeni gibi temel işlevlerin yerine getirilmesi için çaba gösterilen bir dönem olmuştur. Bu dönemde yerel yöneticilerin halk üzerindeki baskısı dayanılmaz hale gelmiş ve merkezi otoritenin taşra üzerindeki etkisi daha da azalmıştır. Aynı zamanda imparatorluk topraklarının bütünlüğü ve güvenliği de tehdit altındaydı. Oldukça önemli olayların yaşandığı ve kurumların ortaya çıktığı 19. yüzyıl, her bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nun en sancılı, yorucu, zorlu ve uzun yüzyılı olmuştur. Osmanlı Devleti, o zamana kadar hep uzak durduğu ve yabancı gördüğü bir medeniyetle etkileşime girmiş ve karşı karşıya olduğu yok olma tehlikesinden kendini kurtarmak için mücadele etmeye başlamıştır (Koçak, 2019, s.218).

Öte yandan Avrupalı devletlerin Hristiyan halklar adına Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları şikâyetlerin bir diğer nedeninin de dinsel (Hristiyanlık) nitelikli olduğunu görüyoruz. Bu bağlamda Osmanlı yönetiminde Hristiyan halkın ikinci sınıf tebaa olarak görüldüğü öne sürülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupalı devletler tarafından Müslümanlarla Hristiyanlar ya da bizzat Hristiyanlar arasındaki çatışmaları kötü yönetmekle suçlanmıştır. Bu nedenle Midhat Paşa, yasa dışı uygulamalara son vermeyi amaçlamıştır. Anayasa olarak ilan edilebileceği parlamenter temsile dayalı bir idare sistemi kurmaya çalışmıştır. Midhat Paşa'ya göre "Temsilciler Meclisi, devleti zayıflatan 'idari istismarı ve mali israfı' önlemelidir." (Midhat Paşa, 1997, s.172). 1875-1876 yıllarında yaşanan zorlu ekonomik ve siyasî büyüme sorunları, Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet sürecini hızlandırmış, ekonomik sorunlar nedeniyle isyanlar başlamış, Bosna Hersek'te ve Bulgaristan'da da padişaha karşı azınlıklar tarafından isyanlar başlatılmıştır (Petrosyan, 2015, s.90).

Namık Kemal, Ziya Paşa ve Midhat Paşa gibi aydınların olduğu Yeni Osmanlılar, olarak adlandırılan grup 1860'lı yıllarda bir fikir hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa ülkelerindeki meşrutiyet hareketlerinden etkilenen bu topluluk Osmanlı Devleti'nin de meşrutiyetle yönetilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Kırım Savaşı'ndan sonra hükümet, dış borç almaya başlamıştır. 1870'lere gelindiğinde devlet, hem ekonomik hem de siyasî sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu kriz ortamında Midhat Paşa ve arkadaşları 30 Mayıs 1876'da Abdülaziz'i tahttan indirerek yerine V. Murad'ı geçirmişlerdir. Ancak Sultan Murad, ilerici aydınların ve devlet adamlarının istediği reformu gerçekleştirmeyi başarsa da psikolojik durumunun düzelmemesi nedeniyle Sultan II. Abdülhamid, meşrutiyet vaadiyle tahta çıkmıştır (Ülken, 1992, s. 97).

Yeni Osmanlılar, olarak adlandırılan grup 1860'lı yıllarda fikir hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Midhat Paşa gibi aydınlar Avrupa ülkelerindeki meşrutiyet hareketlerinden etkilenmişler, Osmanlı Devleti'nin de meşrutiyetle yönetilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Kırım Savaşı'ndan sonra hükümet, Kânûn-ı Esâsî adı verilen yeni anayasa, Meclis-i Mahsus adlı ve üye sayısı 24 ile 37 arasında değişen özel bir kurul tarafından hazırlanmıştır. Bu kurul, anayasanın hazırlanmasından sorumlu icra heyeti başkanı olan Midhat Paşa tarafından kurulmuştur (Ali Muhammed el-Sılabi, 2001, s. 364). Anayasanın madde ve ilkelerini hazırlayan Midhat Paşa'nın gözetiminde Osmanlı İmparatorluğu için yeni bir anayasa taslağı hazırlanmıştır. Bu anayasanın maddeleri sivil özgürlükleri güvence altına almış ve 19. yüzyılda ülkenin yönetimi ve toplumsal sınıflar arasında adalet ilkelerini oluşturmuştur (Ali Muhammed el-Sılabi, 2001, s. 364). Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutiyet ilk olarak 23 Aralık 1876'da ilan edilmiştir. Meşrutî monarşinin ilk aşamasına göre yürütme yetkisi Osmanlı Padişahı Sultan II. Abdülhamid'e ait olmuştur. Yasama organının genel kuruldan oluştuğu kanonik bir anayasaydı (Akgündüz, Öztürk, 2008, s. 428).

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan'dan oluşan bir parlamento kurulmuştur. Meclis-i Âyan atanmış kişilerden, Mebusan Meclisi ise seçilmiş kişilerden oluşmaktadır. Bu Parlamento 19 Mart tarihinde açılmıştır. On farklı milletten milletvekilleri bulunmakta olup bunların 69'u Müslüman, 46'sı ise Hristiyan ve Yahudi'ydi. Bu nedenle henüz açılış gününde Müslümanlarla gayrimüslimler arasında tartışmalar yaşandı. Bu durum, anayasada yer alan bir ifadeye göre, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü savaşa, parlamentodaki sorunlara ve tartışmalara atıfta bulunarak, Sultan II. Abdülhamid'e parlamentoyu

feshetme fırsatı verdi (Lewis, 1988, s. 236).

II. Abdülhamid, anayasanın askıya alınması lüzumunu ve gerektiğinde yeniden yayınlanacağını belirtmiştir. Bu gelişme, ilk Osmanlı anayasasının öncü isimlerinden olan Midhat Paşa'yı hayal kırıklığına uğratmıştır (Ortaylı, 2009, s. 34). Cumhuriyetin temeli sayılan ve uzun bir süreç olan anayasallaşma, birçok engeli içinde barındıran bir aşamadır. Bu dönemde yaşanan ve Koalisyon Kanunu'nun tetikleyebileceği her gelişme, sonucu yani Temel Kanun'un yayımlanması kadar başlı başına da önemlidir. Tanzimat döneminden önce imzalanan Sened-i İttifak, padişahın mutlak iktidarını sınırlamayı amaçladığı için modern Türk devletinin gelişiminde anayasallaşma sürecinin erken bir belgesidir. Merkezi hükümet ve taşra teşkilatlarında bürokrasinin yeniden düzenlenmesi, 19. yüzyılın parametreleri dahilinde örgütsel bir başarıdır. Tanzimat düzeni, devlet yönetiminde modernleşmenin gerçek başlangıcıdır. Bu sürecin sonunda ortaya çıkan Kânûn-ı Esâsî, modern Türk siyasal sisteminin resmi başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu anayasa, başlangıçta padişahın yetkilerini kısıtlayarak yeni Osmanlı bürokrasisine koruma sağlamasına rağmen temel haklar konusunda eksiklikleri bulunmaktaydı, Demokratik hakların temeli olan düşünce ve ifade özgürlüğünün yanı sıra örgütlenme hakkı gibi temel haklar bu anayasada yer almamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılda “eşitlik” ve “yönetime katılım” gibi demokratik kavramları kendi sistemine kazandırma çabaları ile meşgul olmuştur. Bu aşamada tam anlamıyla başarılı olamasa da Danıştay ve Yargıtay gibi birçok resmi kurumun temeli atılmış, laik bir mahkeme kurulmuş ve yerel yönetimler, eğitim kurumları, kamu hizmeti sistemi, çeşitli yasal reformlar ve bakanlıkların kurulması göz önüne alındığında cumhuriyetin temellerinin atılmış olduğu söylenebilir. Tanzimat ve sonrasında açılan okullar sayesinde cumhuriyet, devlet adamı/bürokrat atamaları döneminden mahrum kalmamıştır (Koçak, 2019, s. 234).

Avrupa’da 19. yüzyılda siyasî, ekonomik ve sosyolojik alanlarda etkili olan milliyetçilik akımları Osmanlı İmparatorluğu’nu da etkilemiştir. Fransa’da başlayıp diğer Avrupa ülkelerinde hızla ve yoğun şekilde yayılan öncü fikirlerden biri olan milliyetçiliğin etkileri, Osmanlı topraklarında kültürel ve dini nedenlerden dolayı daha yavaş bir şekilde ortaya çıkmıştır. Daha fazla özgürlük düşüncesiyle III. Selim ve II. Mahmud’un saltanat dönemlerinde pek çok reform gerçekleştirilmiştir. Fakat yabancı devletlerin çeşitli bahanelerle Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmalarıyla birlikte, Osmanlı yöneticilerinin istediği reformlar, bu devletlerin müdahalesini önlemenin araçları haline dönüşmüştür. Tanzimat (1839), Islahat (1856) ve Adalet (1875) fermanları dış devletlerin baskıları sonucunda çıkarılmıştır. Bu yenilik

hareketleri, bahsi geçen devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasını ve gayrimüslimleri yönlendirmesini engellemiş, hatta onların hak ve özgürlük taleplerini artırmaya başlamıştır. Öte yandan devlet bünyesinde yetişen aydınlar arasında hak, hukuk ve özgürlük düşünceleri yeşermeye başlamıştır.

19. yüzyılın başlarında Avrupalı güçlerin siyasi ve ekonomik etkisini hissettiren Osmanlı İmparatorluğu, ayakta kalmaya çalışmış fakat etnik yapısındaki çeşitlilik aynı zamanda dış müdahalelerin de kapısını açmıştır. Başka bir deyişle, Avrupa'nın baskısı ve içte isyancı azınlık hareketleri, devleti parçalanmanın eşiğine getirmiştir. Dünyada milliyetçiliğin etkisi arttıkça tebaalar da kendilerini dinsel kimlikler yerine Yunan, Sırp ve Arnavut gibi etnik kimlikler ile tanımlamaya başlamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu da çöküşünü önlemek için Osmanlı vatandaşlığının yaratılması gerektiğine inanmıştır. 19. yüzyılda başlayan anayasal gelişmeler, daha önce var olan, her şeye gücü yeten devlet anlayışının terk edilmesi, odaklanmış bir siyasi yaklaşımın benimsenmesi ve her şeyden önce modern yaşama adım atılmasına olanak sağlamıştır (Güzeldağ ve Akyıl, 2022, s.350).

Son olarak Osmanlı dönemi Batılılaşmasından devlet kurtarılmaya çalışılmış ve bununla ilgili bazı kurallar oluşturulmuştur. Bu Osmanlı Devleti'nin, Türkiye'nin geleneksel tarihinin devamı olarak monarşisini sürdürdüğünü ancak ihtiyaçlara cevap verememesi nedeniyle yıkıldığını göstermektedir. Geç demokratikleşmeyle ilgili beklentiler geleneksel rejimin, dünyadaki gelişmelere ayak uydurma konusunda gecikmesi ve yavaşlığına ek olarak, her demokratikleşme dalgası tam aksi bir karşı dalgaya yol açmış ve bu da reformlardan neredeyse hiçbir başarılı sonuç alınamamasına neden olmuştur 19. yüzyılda İngiltere, Fransa ve Rusya başta olmak üzere yabancı devletler, azınlıkları koruma kisvesi altında Osmanlılardaki, hemen hemen her iç meseleye müdahale ediyordu. Reformlar genellikle bahsi geçen yabancı devletlerin baskısıyla gerçekleştiriliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda, bu reform adımları Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla tekrar sekteye uğradı. Fakat aynı zamanda imparatorluğun yıkılmasının ardından cumhuriyetin ilanı ile kurulan yeni devletin demokrasi adına atacağı adımlar açısından da önemli deneyimlerin yaşanmış olduğundan bahsetmek mümkündür (Güzeldağ ve Akyıl, 2022, s. 351).

Osmanlı Gençlik Kültür Hareketi'nin lideri olan Midhat Paşa, yüksek idarî görevlerde bulunmuştur. Siyasi düşüncede fikirlerini hayata geçirmek için birçok fırsattan yararlanabilmiştir. Valilik sürecindeki başarıları, Midhat Paşa'nın Osmanlı'da meşrutiyetin başarılı olabileceği yönündeki düşüncesini büyük ölçüde etkilemiştir (Özgüldür, s. 326).

Midhat Paşa, Kânûn-ı Esâsî'nin hazırlanması sürecinde anayasayı hazırlayan komisyonun başkanı olarak yer almış ve ilk meşrutiyetin ilanının öncülerinden olmuştur (Muhammed Süheyil el-Takküs, 2002, s.399). Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasası ve anayasanın detaylarından haberdar olan Sultan Abdülhamid'in yardımıyla Midhat Paşa tarafından hazırlanmış, hatta anayasaya 113. madde eklenmiştir (Uzunçarşılı, 1968, s.130).

Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutiyetin gelişmesi sürecindeki temel isimlerden biri de yine, bu sistemi devletin siyasi sorunlarını çözeceğine inanan Midhat Paşa'ydı (Korkmaz, s.523). Paşa, yaşadığı bir takım idarî, siyasî ve malî sorunlar sonucunda devletin içinde bulunduğu bunalımdan kurtulmak için yönetimde nasıl değişiklikler yapılacağını düşünmeyi gerekli görmüştür. Ayrıca yeni yönetimin odak noktasının bir millet meclisi olacağına inanıyordu. Irk ve din ayrımı yapılmaksızın Osmanlı tebaası olan milletvekilleri tarafından kurulmuştur. Konsey, idarenin, bakanların ve valilerin kontrolünü elinde tutacak. Meclis'te sorgulanacak.

Sultan Abdülaziz'in saltanatı sırasında, Şurâ-yı Devlet olan Midhat Paşa'nın, ülke menfaati, özgürlük ve eşitlik adına güç ve sorumluluk esasına dayalı bir anayasa hazırlayarak, anayasal bir rejim kurmak amacına sahip olduğu söylenebilir (Özgüldür, s.327-328). I. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından Midhat Paşa, Sultan Abdülhamid ile 29 Ağustos 1876'da Abdülmecid'in dördüncü eşi Pristo Hanım'ın Nişantaş'ındaki sarayında buluştu. Bu görüşmede sultan, daha önce meşrutiyeti ilan etme sözü verdiğini belirterek, devlet adamlarının hükümet işlerinde daima istişarede bulunması gerektiğini belirtmiştir. Midhat Paşa, daha sonra anayasanın yürürlüğe konulması konusunda da sultan ile mutabakat sağlamıştır (Özgüldür, s.327-328).

Daima meşrutiyet taraftarı olan Midhat Paşa'nın temel amacı bu sistemin kurulması olmuştur. Sırf bu amaca ulaşmak için saltanat değişikliklerinde etkin rol almaya çalışmıştır. Tanzimat Fermanı'nın esasları ve halkın ihtiyaçları doğrultusunda kanunların uygulanmasında, Meclis-i Vükela ile birlikte ayrıca Ulemayı İlmi-Hukuk'u da davet ederek, anayasanın tamamlanması amacıyla bu alanda bilgisi olan herkesin anayasa taslağının hazırlanması sürecine katılabileceğini bildirmiştir.

Bu büyük siyasi proje için, meclisin oybirliğiyle onay verildikten sonra üzerinde çalışılacak ve anayasanın madde ve hükümlerini onaylaması için padişaha gönderilmiştir. Anayasa taslağı yasal yoldan Sultan Abdülhamid'e iletilmiş, ancak

padişahın anayasa konusundaki görüşü, taslağının bu kadar aceleyle üzerinde çalışılmayacağı yönünde olmuştur. Fakat Midhat Paşa, anayasanın bir an önce hayata geçirilmesini istemiş ve bu durum, Sultan Abdülhamid ile aralarında anlaşmazlığa neden olmuştur (Özgüldür, s. 335). Kânûn-ı Esâsî, Sultan Abdülhamid döneminde ve bizzat onun desteğiyle yayımlanmış olmasına rağmen, daha sonra bu anayasanın hükümlerinin uygulanması açısından engeller ortaya çıkmıştır. Bunun nedeninin, padişahın Batı ilkelerine dayalı bir anayasayı desteklememesi, başka bir ifadeyle Batılı bir Osmanlı anayasasını kabul etmek istememesi olduğunu belirtmek mümkündür (Muhammed Süheyil el-Takküş, 2002, s.399).

Yeni anayasa, Batılılaşma bağlamında önceki dönemde gerçekleştirilen reformlardan farklı olarak, padişah ve sadrazamın girişimleriyle değil, aksine gençlerin ve aydınların karşı çıkmaya başladığı fikir ve siyasi hareketler aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Sultan Abdülhamid bu durumun küçük devletler için uygun olmasına rağmen hem anayasacılık fikri hem de anayasal yönetim anlayışından uzak olan imparatorluklar için zararlı olduğuna inanıyordu. Yaratıcı ve parlamenter hareketler, Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle padişahın mutlak egemenliğinin kısıtlanmasına karşı oluşan bu acil durumun bir sonucu olarak oluşan grubu desteklemiştir. Padişah, 14 Şubat 1878'de anayasal yetkiye dayanarak ve meclisi toplayarak meşruti rejimin sona ermesine karar vermiştir (Yılmaz, 2001, s.158).

Midhat Paşa, sadrazamlık görevi sırasında güçlü bir anayasacılığı savundu ve ilk Osmanlı anayasasının hazırlanması üzerinde çalıştı. 23 Aralık 1876'da onaylanan anayasa ile iki meclis, Temsilciler Meclisi ve Senato'dan oluşan yasama organıyla parlamenter bir hükümet sistemi kuruldu (Tekli, 2022, s. 2). Aynı zamanda Osmanlı vatandaşlarına ifade, basın ve örgütlenme özgürlüğü ile adil yargılanma hakkı da dahil olmak üzere temel sivil haklar da verildi (Güzeldağ ve Akyıl, 2022, s. 347). Anayasanın kabulü Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir adım olmasına rağmen uygulanması konusunda ise başarıya ulaşamadı.

Anayasa, değişim ve reforma direnen Osmanlı yöneticileri arasındaki muhafazakâr unsurların ciddi muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. Kânûn-ı Esâsî, Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul edilmesinden sadece iki yıl sonra askıya alınmıştır (Haydar, 1903, s.81). 1877 yılının şubat ayında, yani Meşrutiyyet'in ilanından sadece bir buçuk ay sonra, Sultan Abdülhamid ve maiyetinin etkisiyle Midhat Paşa'nın sadrazamlık görevinden alındığını görüyoruz. Sultanın anayasanın askıya alınmasında da etkili bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Devletin ilerici muhaliflerinin bu süreçte etkin olduğu ortamda Midhat Paşa, bunun yetkililer için bir

utanç olduğunu söylemiştir. Çünkü bu, anayasanın sona erdiği ve milletin ilerleyemeyeceği anlamına geliyordu (Çarşılı, 1968, s.130).

Bugün Orta Doğu'daki pek çok ülke siyasi istikrarsızlık, ekonomik durgunluk ve sosyal huzursuzluk yaşıyor. Anayasacılığın bu sorunlara sürdürülebilir bir çözüm bulmanın temel bileşeni olabileceği konusunda giderek artan bir farkındalığın varlığından bahsetmek mümkündür.

Sonuç olarak, Osmanlı anayasası Kânûn-ı Esâsî'nin mirası Ortadoğu tarihinin önemli bir parçası olmaya devam etmektedir. Onun ilke ve değerleri bölgedeki siyasi figürlere ve reformculara ilham vermiştir. Anayasanın kabulü, Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme ve demokratikleşme yolunda önemli bir adım olurken, bölgede meşrutiyetin önünde ciddi engeller bulunmaktadır. Fakat bugün bile meşrutiyetin, Ortadoğu'nun karşı karşıya olduğu sorunlara karşı sürdürülebilir bir çözümün önemli bir bileşeni olacağı genel olarak kabul edilmektedir.

4.3.5. Midhat Paşa'nın Projelerinin Önündeki Engeller ve Muhalefet

Midhat Paşa'nın reformları ve politikalarına karşı muhalefet, sadrazamlık döneminde karşılaştığı önemli bir sorun olmuştur. Muhalif gruplar, reformlara direnmek için kendi nedenleri olan çeşitli grupları içeriyordu. Osmanlı yönetimindeki muhafazakâr güçlerin, reformları kendi güçlerine ve ayrıcalıklarına yönelik bir tehdit olarak görmeleri ve çoğu zaman değişime direnmeleri, Midhat Paşa'nın reformlarına karşı muhalefetin ana nedenleri olarak gösterilebilir. Bu zümreler reformları geleneksel Osmanlı uygulama ve geleneklerinden bir sapma olarak görmüşler ve çoğu zaman bunların uygulanmasını engellemeyi veya geciktirmeyi başarmışlardır. Genel olarak reform ve modernleşme çabalarını baltalamaya çalışmışlar ve özellikle Midhat Paşa döneminde reformların uygulanmasının önünde büyük bir engel haline gelmişlerdir (Carthy, 2013, s.124).

Midhat Paşa'nın reformlarına karşı çıkılmasının bir diğer nedeni de yerel sınıfların çıkarları olmuştur. Çoğunlukla merkezi hükümete ve yeni idarî organların kurulmasına karşı çıkan bu bölgesel sınıflar, hükümetin hedefleriyle uyumlu olmayan kendi çıkarlarını ve önceliklerini gözetmişlerdir. Midhat Paşa'nın reformlarına, özellikle de Batılı eğitimin desteklenmesine ve yeni yasa ve yönetmeliklerin kabul edilmesine karşı çıkan dini ve etnik azınlıklar da mevcuttu. Bu gruplar, genellikle reformların kendi gelenekleri üzerindeki etkisinden endişe ediyor ve bunları, kimliklerine ve yaşam tarzlarına bir tehdit olarak görüyorlardı (Ruhe

Khalidi, s.83-84, İnalçık, 2013, s.109-110).

Kapsamlı reformların önündeki diğer bir engel de uygulanma aşamasındaki lojistik zorluklar olmuştur. Demiryolları, telgraf ve diğer altyapı projelerinin inşası önemli kaynaklar ve uzmanlık gerektirmiştir. Bu projelerin uygulanmasında genellikle önemli gecikmeler ve aksamalar yaşanmıştır. Ayrıca Batı tarzı eğitim ve teknolojinin gelişmesi yatırım ve malî kaynak gerektiriyordu. Osmanlı hükümeti ve padişahlar, gerekli bütçeyi ve desteği sağlamak için sıklıkla gelir ve güç toplamaya çalışmışlardır (İnalçık, 2013, s.107).

Midhat Paşa'nın modernleşme çabaları, Osmanlı tarihinde önemli bir aşama olarak değerlendirilebilir. Onun modern, laik bir Osmanlı devleti vizyonu, veziri-büyükbabasının yönetimi altında uyguladığı reformların çoğunu şekillendirmiştir. Çeşitli altyapı projeleri ve reformlar, Osmanlı toplumunun kilit sektörlerinin modernleşmesine yardımcı olmuş, daha modern ve laik bir devletin temellerini atmıştır. Muhalefete ve sınırlamalara rağmen Midhat Paşa'nın modernleşme çabalarının mirası bugün hâlâ bölgede varlığını sürdürmektedir. Onun modern, laik Osmanlı devleti vizyonu, Ortadoğu'da pek çok insanın üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Midhat Paşa'nın Avrupa'da bulunduğu yıllar, devletlerin mâli ve hazine işlerini nasıl düzenlediklerini ve karar mekanizmalarını, bunun yanı sıra yönetim sistemleri ve halkın hükümdarla ilişkilerinin anlaşılması açısından faydalı olmuştur. Paşa, bu süreçte edindiği bilgilerden yararlanmaya çalışmış, ülkesinin hayatına ve refahına fayda sağlamak için yoğun çaba harcamıştır (Takuş, 2002, s.389).

4.3.6. Midhat Paşa'nın Bağdat Vilayeti'ne Vali Olarak Atanmasının Nedeni

Midhat Paşa'nın 30 Nisan'da Bağdat valiliğini devralmasıyla Irak yeni bir döneme girmiştir. Midhat Paşa'nın hükümdarlığının başlangıcı modern Irak için iyi bir başlangıç olarak kabul edilmektedir ve bunun sonucunda Irak'taki bu sosyal, siyasî, ekonomik ve iktisadî reformlar tüm Irak üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Midhat Paşa'nın Bağdat'a gelişinden önce idarî sistemde reform yapılmasına yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Ancak reformların etkisi, 1869-1872 yılları arasında iktidara gelen ve Bağdat valisi olmadan önce başka birçok bölgede görev yapan Vali Midhat Paşa'nın saltanatı dışında net olamamıştır, Sultan'ın amaçlarına ulaşan kişi Midhat Paşa olmuştur. Aynı zamanda Sultan ona Irak'ın tüm bölgelerinde reformlar gerçekleştirmesi için geniş yetki vermiştir. Yetki genişliği elde eden paşa, tüm yönetim birimlerini merkezi otoriteye bağlamayı hedeflemiştir. Midhat Paşa,

Osmanlı devletinin reformcusu ve yenilikçisiydi. Devletin idarî sistemini yönetmesi ve reform ilkelerini savunması açısından bu alanda önde gelen bir idareciydi (Kazem Habib, 2013, s. 93).

Midhat Paşa'nın gelişinden önce Bağdat'ta yaşanan tüm baskı ve adaletsizlikler nedeniyle bölgeyi siyasî ve ekonomik bir kargaşa sarmıştı. Iraklı aşiretler bölgedeki siyasi kargaşanın bir diğer nedeniydi. Osmanlı İmparatorluğu uzun tarihi boyunca bu aşiretler için bir sınır belirleyememiştir. Ancak Midhat Paşa'nın Irak aşiretlerini yönetme politikasını kontrol altına alabilmesi ve onları devlet idarî sisteminin kontrolü altına sokabilmesi sayesinde bu reformun etkileri günümüze kadar yansımıştır (Şakir Hüsin Demdüm, 2013, s. 227). Osmanlı İmparatorluğu, Irak'ın yönetimi açısından bölgeyi kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Irak, Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir coğrafi konuma sahipti. Öte yandan Midhat Paşa, Osmanlı İmparatorluğu döneminde rol oynayan diğer valiler gibi sıradan bir vali değildi. Midhat Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük ve en ünlü bürokratlarından biriydi. Sadece üç yıl yönettiği Bağdat'a vali olarak seçilmesi kısa bir yönetim dönemi idi. Ancak bu kısa sürede Irak ve Osmanlı İmparatorluğu için tarihi bir fark yaratmıştır. Osmanlı tarihinin akışını baskıya karşı bir anayasal mücadele ve harekete dönüştürerek adını tarihe yazdırmayı başarmıştır (Ali al-Verdy, 1971, s. 235).

Midhat Paşa'nın atanması, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki konumunu ve politikasını korurken idarî ve ekonomik reformlar gerçekleştirmesi için yerel valilere bir cevap olduğuna şüphe yoktur. Ayrıca paşanın atanması reform taraftarları için de bir zafer olarak görülmektedir (Kazem Habib, 2013, s.94). Midhat Paşa'nın Osmanlı yetkilileri tarafından Bağdat'a ve genel olarak Irak'ın diğer bölgelerine vali olarak atanması, aşağıdakiler de dahil olmak üzere birkaç noktaya bağlanabilir;

Midhat Paşa'nın Bağdat valisi olarak atanmasının, asıl amaçları Midhat Paşa'yı güç merkezinden uzaklaştırmak olan Sadrazamlar, Ali Fuad Paşa ve Mahmud Nedim Paşa ile arasındaki anlaşmazlıktan kaynaklanıyordu. Midhat Paşa'ya karşı çıkan saray yetkilileri, Midhat Paşa'yı zayıflatmak ve İstanbul'daki karar alma merkezinden uzaklaştırmak için birlikte çalıştılar ve onu Irak vilayetinin sınırlarına göndermeyi planladılar (Muhammed el-Arab, 1991, s.74).

Sultan Abdülaziz, Midhat Paşa'nın gelecekte devletteki yüksek mevkilere

hazırlanması amacıyla Bağdat'a vali olarak gönderilmesini emretmiştir.

Midhat Paşa bizzat Bağdat valiliği görevini üstlenmeyi kabul etmiştir. Paşanın İstanbul'dan uzaklaşma isteğinin nedeni İstanbul'da siyasî sorunların baş göstermesi ve devlette önemli mevkilerdeki görevlilerin arasında muhalefetin merkezi haline gelmesi olmuştur. (Ali al-Verdy, s.76-77).

Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolünü Basra Körfezi bölgesine genişletme girişimi (Muataz Hamid Khalaf, 2019, s. 229), o dönemde Basra Körfezi bölgelerini tehdit eden İngiliz yayılmacılığını sınırlamaya yöneliktir. (Abduül Aziz Sülayıman, 1968, s.38-39).

Osmanlı devletinin idarî düzenleme amacıyla çıkardığı, kararların uygulanması (İdari organizasyon) Midhat Paşa göreve gelmeden önce Irak'ta kararların hüküm ve esaslarını uygulayabilecek sadık ve otoriter bir hükümdarın bulunmaması nedeniyle Irak vilayetlerinde uygulanamıyordu. Coğrafi ve siyasî konumu yüksek olan Irak'ın bölgedeki önemi neticesinde, Irak'ın idarî yapısının kontrol edilmesi ve Osmanlı Devleti'nin merkezi politikasına bağlanması, padişahın hedeflerine ulaşması ve Irak'ın ilerleme açısından geliştirilmesi hedeflenmekteydi (Nimir Taha Yasin, 1984, s.75). Irak, Osmanlı Devleti için stratejik bir bölgeydi ve bu da onu her türlü kalkınmaya layık kılıyordu (Münire Heyişer, 2019, s.30).

Midhat Paşa'nın dış politikası, güney Irak'taki aşiretleri Osmanlı yönetimine karşı teşvik ederek, bölgenin huzur ve güvenliğini bozarak, Irak'ın barışçıl bölgesinde siyasî ve güvenlik karışıklığı yaratarak İran'a karşı çıkmak ve Irak'taki faaliyetlerini artırmaktır.

Midhat Paşa'nın seçilmesi, İran Kralı Nasruddin Şah'ın siyasi bir ziyaret olarak kabul edilen ve birçok siyasi, dini ve yüksek rütbeli kişinin eşlik ettiği Irak ziyaretine hazırlandığı bir döneme denk gelmiştir. Midhat Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu heyetine liderlik ettiği bu görüşmede siyasî, ekonomik ve askerî konular ele alınmıştır. Ancak görüşülen en belirgin konu, iki ülke arasında uzun süredir devam eden bir sorun olan Farsların Irak'taki konumu olmuştur (Lonkrik, 1957, s. 365-366).

Padişahın Sultan'ın etrafındakiler, Midhat Paşa'nın Irak bölgelerinin yönetimini yeniden düzenleme ve tüm Irak sınırına yönelik dış tehditleri azaltma yeteneğine sahip olduğuna inanıyorlardı. Midhat Paşa'nın yabancılarla, özellikle de

İngilizlerle başa çıkmada başarılı olduğuna inanıyorlardı, çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları için tehdit oluşturan Irak nehirlerine büyük ilgi duyuyorlardı (Abduül Aziz Sülayıman, 1968, s.355).

Midhat Paşa'nın Sultan Abdülaziz ve saray yetkilileri nezdindeki kişiliğinin gücü, önceki başarıları ve zaferlerinin yanı sıra iktidarının nedenleri arasındaydı.

Midhat Paşa, bireylerin çıkarlarını öne çıkarmayı, adaleti sağlamayı, güvenliği ve barışı yaymayı amaçlamıştır. İslam şeriatının ilke ve dini yükümlülüklerini uygulamak, bireysel haklara yönelik baskıları önlemeye çalışmıştır (Münire Heyişer, 2019, s.230). Bu faktörler motive etmiş, 14 Şubat 1869'da Midhat Paşa Bağdat'a vali olarak atanmasına ortam hazırlamıştır. Mutlak yetki elde eden paşa, Bağdat'a vali olarak atanmıştır. Irak'taki hükümdarlığı sırasında bu görevi yerine getirmek için padişahın desteğini kazanmıştır (BOA. AMKT. MHM:437/52). Midhat Paşa'ya, devlet erkanının huzurunda tören düzenlenmiştir (Abdulaziz Süleyman el-Nevar, 1973, s.323). Törenin ardından 30 Nisan 1869'da vali olarak göreve başlamıştır (Sayar ve Cemil Kavkıb, 1970, s. 422).

Midhat Paşa ile ilgili olan açılış fermanında Bağdat'ın Osmanlı Devleti'nin en önemli bölgelerinden biri olduğu ve coğrafi konumunun burayı her türlü kalkınmaya layık kıldığı belirtilmektedir. Bu gelişmeler aktif bir lider ve yönetici olmadan başarılamaz. Padişahın amacına ulaşan Midhat Paşa'dır. Bu nedenle kendisine hem sivil hem de askeri yetkiler verilmiştir. Ayrıca Musul ve Basra'da idarî ve malî reformlar, özellikle de devlet arazi yasalarının uygulanması da dahil olmak üzere reformların uygulanması konusunda geniş yetkiler verildi (İnaas Saadi Abdullah, 2014, s.44). Bu reformların temel amacı Irak vilayetlerini birbirine bağlamak ve bölge üzerindeki merkezi otoriteyi güçlendirmektir.

Midhat Paşa, Bağdat valisi olarak göreve başladıktan sonra Irak'taki durumu her yönüyle incelemeye başlamıştır. Bu sayede bölgenin en yetenekli adamlarıyla istişarede bulunmuştur (Casım Mehmet Hasan, 1975, s. 42). Bölgenin ekonomik refahı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Irak'a hizmet eden reformlarının uygulanması için bir eylem programı hazırlayarak, emirin kurumlarındaki memurların rolüne övgüde bulunmuştur. Midhat Paşa'nın amacı vatandaşlara sadakatle hizmet edip, ihmalkâr yetkilileri de açığa alarak Irak'ın tüm bölgelerinde merkezi otoriteyi güçlendirmek olmuştur (Öztuna, 1990, s.32). Midhat Paşa'nın valiliği Bağdat vilayeti ile sınırlı değildi. Musul ve Basra vilayetlerini de kapsamaktaydı. Yaptığı reformlar Irak'ın tamamına yansımış bölge de çalışmalarını yürütmede başarı elde etmiştir

(Nimir Taha Yasin, 1984, s.74).

4.3.7. Midhat Paşa'nın Bağdat Vilayetindeki Gündeminin Genel Hatları

Midhat Paşa, 30 Nisan 1869'da Bağdat'ta göreve başladıktan sonra, fermanın bölgenin önde gelen isimleri ve Osmanlı Devleti yetkililerinin huzurunda resmen okunmasıyla bölgedeki çalışmalarının genel çizgisini açıklamıştır.

Din, dil ve milliyet ayrımı yapmadan, hak ve görev bakımından eşit olan Iraklılar arasında eşitlik ve adalet için çalışmak.

Tarım, askeriye, ticaret alanlarında yeniden yapılanma ve kalkınma çağrısında bulunmuştur.

Çalışanların işlerine itaat etmelerini emretmiş, çalışanların ve vatandaşların devlet kurumları üzerindeki görevlerini tanımlamıştır.

Iraklılara insanca bir yaşam sağlamak için medeniyetin gelişmesi, refah ve ülkenin her yönüyle kalkınması için uygun önlemlerin alınmasını hedeflemiştir (Abbas, el-Azawi el-Mahami, s.191).

Midhat Paşa, Iraklıların başına gelen yıkıma değinmiştir. Iraklı valileri ve amirleri Irak'a hizmet etmemekle suçlamıştır (Nimir Taha Yasin, 1984, s.78).

4.3.8. Yolsuzluklar

Reformlar yolsuzluğun bir sonucu olarak ortaya çıkar ve kötü siyasi, ekonomik ve idari koşullar toplumu reformlarla yüzleşmeye zorlar. İdarî ve malî yolsuzluk olgusu, kamu çıkarının bir kenara bırakıldığı ve kişisel çıkarların etkili bir rol oynadığı tüm ekonomik, malî, siyasi düzeylerinde ve sosyal hizmet projelerinde toplumun inşa edilmesi ve geliştirilmesi sürecinde büyük bir engel teşkil etmektedir.

Günümüzde yolsuzluğun belirli bir tanımı olmamasına rağmen, yolsuzluk olgusunun birçok anlamı olan ve tüm özel ve kamu sektörlerinde var olan bir kavram olduğunu belirtmek gerekir. Yolsuzluğun yatırım ve ekonomik kalkınma arasındaki çıkarlara ve yasal konulardan sapmaya dayanmaktadır. Bu nedenle yolsuzluğun genel olarak toplum üzerinde yıkıcı bir etkiye sahip olduğu ve yolsuzluğun kamu sektöründeki bir pozisyonun kişisel kazanç için kötüye kullanılması olduğu söylenebilir (Tağrid Davud Süleyman, 2015, s.101).

Günümüz dünyasında yolsuzluğun hukuk yoluyla yapıldığını ve yolsuzluk davalarının kişisel kazanç için ele alındığını belirtmek gerekir. Yolsuzluk yapanları tasfiye etmek ve onlara zarar vermek amacıyla yolsuzlukla mücadelenin kolay bir iş olmadığını görüyoruz. Çünkü yolsuzluğa batmış nüfuzlu bir sınıf var ve bu sınıf tıpkı on dokuzuncu yüzyılda Irak'ı vuran ekonomik çöküş gibi Irak toplumunda yüzyıllardır devam etmektedir. Yolsuzluk farklı boyutları ve anlamları olan karmaşık bir olgu olduğu açıktır. Siyasî, ekonomik, sosyal, ahlaki yozlaşma, nüfuzun istismarı ile idari açıdan yolsuzluklar çözülmenin motorudur. Kanunları ihlal ederek ekonomi ve kamu malına çeşitli şekillerde tecavüz, rüşvet, haklardan mahrum bırakma, hırsızlık, dolandırıcılık, tekelcilik, hakların uygulanmasında gecikme, sahte tanıklık yapma gibi problemler yozlaşmanın boyutunu farklı noktalara taşımıştır. (Hüseyin Alevi Nasır el-Zübedi, 2023, s.19-21).

İdarî yolsuzluğun birçok yönü ve karmaşık özellikleri olduğundan kapsamlı ve spesifik bir tanımını yapmak zordur. Bu nedenle bu olgu için çeşitli tanımlar vardır ve uluslararası şeffaflık için belirtilen tanımlar arasında gücün özel çıkarlar için sömürülmesi olduğu vurgulanmaktadır. Dünya Bankası ise bunu kamu görevinin kâr amacıyla kötüye kullanılması olarak tanımlamıştır. Bu iki tanım, yolsuzluğun özel sektörle değil kamu sektörüyle sınırlı olduğunu gösteriyor gibi görünmektedir. Mevcut bilgiler özel sektör faaliyetlerinde, özellikle de devletin faaliyetlerine düzenleyici kurallar getirdiği faaliyetlerde yolsuzluğun varlığına işaret etmektedir. Bir kamu görevlisinin kamu gücünü kötüye kullanması kişisel çıkar içermeyebilir. Ancak o kişinin grubuna, partisine veya arkadaşlarına, akrabalarına fayda sağlayabilir. Bazı idarî yolsuzluklar, bireylerin bütünün çıkarlarına hizmet eden soyut kişisel taahhütlerde bulunamamalarına neden olan ahlaki bir kusura sahip olduklarına inanır (Asım el- Areci, 1995, s.65).

Irak'ta idarî ve malî yolsuzluk, güvenlikten başlayarak toplumun her yönüyle yıkımını etkilemiştir. Ardından ekonomik altyapının inşası sürecini olumsuz etkilemesi nedeniyle ülkenin karşı karşıya olduğu en tehlikeli olgulardan biri olmuştur. İdarî ve malî yolsuzluk, Irak'ta yüzyıllardır idari aygıtı ele geçiren eski bir olgudur (Tağrid Davud Süleyman, s.95).

4.4. MİDHAT PAŞA'NIN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

4.4.1. Midhat Paşa'nın Biyografisi

Midhat Paşa, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşmesinde

önemli rol oynayan, reformcu ve önde gelen devlet adamları arasında yer alan tanınmış bir şahsiyettir. Osmanlı Devleti'nin modernleştirme çabaları ve ilk Osmanlı Anayasası'nı (Kânûn-ı Esâsî) hazırlayan kurulun başkanlığı görevinde bulunması ile de seçkin bir yere sahip olmuştur, 14 Ekim 1822'de İstanbul'da doğmuştur (Korkmaz, 2019, s.7).

Kadı Hacı Hafız Muhammed Eşrefa Fandi Rusçuluk Hacı Ali Efendi'nin oğludur. Asıl adı Ahmed Şefik'tir (Yusuf Kemal Bek, 1913, s.4). Bazı kaynaklarda Midhat Paşa'nın ailesinin Çerkes olduğu ve Midhat paşanın babası başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetici grubunun önde gelen bir subayı ve üyesi olduğuna dair bilgiler yer almaktadır (Berkes, 1959, s.234).

Midhat Paşa, İstanbul'da Mevlana Mektebi'ndeki hukuk tahsilinden önce geleneksel İslamî eğitim sürecinden geçmiştir (Lewis, 1961, s.256). Zeki bir çocuk olan paşa daha o zamanlarda Kur'an-ı Kerim'i okuyordu. Anadili olan Osmanlı Türkçesi dışında iyi derecede Arapça ve Farsça dillerini de öğrenmişti. Hat ve yazı sanatlarında da başarılı olması, 1834'te henüz yirmi yaşını doldurmamışken padişahın sarayında memur olarak göreve başlamasında etkili olmuştur (Kocahanoğlu, 1997, s.15).

Midhat Paşa 19. yüzyılda Ebu Ahrar olarak anılmaktaydı ve önemli bir üne sahipti. Batılı ve Doğulu müellifler Midhat Paşa'yı eserlerinde sıklıkla anmaktaydılar (Abid el Kanani, 2014, s.15). Babası Hacı Hafız Muhammed Eşref, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok bölgesinde kadılık makamında bulunmuş olan bir din âlimiydi (Ali Heydar, 1903, s. 4). Osmanlı dünyasında dürüst, reformcu ve yenilikçi olarak görülmesi onun ayrı bir konumda olmasını sağlamıştır. Reformların gerçekleştirilmesi konusunda oldukça istekliydi (Kadri Kalaci, 1947, s. 9).

İstanbul'daki bazı bürolarda aldığı eğitim sayesinde Türkçe grameri hakkında kapsamlı bilgi sahibi olmuştur (Yusuf Nouman Maaruf, 1999, s.214). Babasının kadı olması ve birçok bölgede görev yapması nedeniyle kendisinin de sürekli arayış içinde olması, Midhat Paşa'yı zeki ve aktif bir kişilik haline getirmiştir (Ahmet Amin, 2007, s.31). Başkente döndükten sonra devlet dairesinde çalışmaya devam etmiştir. Ayrıca kendini dil öğrenmeye adanmış paşa, böylece Arapça ve Farsça gramer ile mantık ve hukuk alanlarında uzmanlaşmıştır (Ali Haydar, 1903, s.5). Kültürel ve entelektüel olarak kendini geliştirmek için Fransızca dilini de öğrenmek için çaba göstermiştir. (Ahmet Amin, 2007, s.27).

Midhat Paşa'nın 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yönetim sisteminde reformcu ve yenilikçi kişiliğinin oluşmasında etkili olan faktörleri kısaca şöyle tanımlayabiliriz:

Midhat Paşa'nın ders aldığı ve birlikte çalıştığı hocalardan en meşhuru Şeyhülislam Arif Beydir. Arif Bey, Meşrutiyet ilkelerinden etkilenen bir reformcuydu (Azra Samwel Sason, 1910, s.8).

Raşid Paşa'nın Midhat Paşa'nın kişiliği üzerindeki etkisi. Midhat Paşa kariyerinin başında Raşid Paşa'nın yanında çalışmış ve dolayısıyla ıslahat düşüncesinin gelişmesinde bu durumun etkisi olmuştur (Mantran,1993, s.81).

Midhat Paşa'nın Avrupa sistemi üzerinde ilerleme fikri ve sosyal bilincinin oluşmasında Paris, Viyana ve Londra başta olmak üzere Avrupa ülkelerine yaptığı geziler ve Avrupa haritası üzerinde devlet işlerinin nasıl organize edileceğine dair yaptığı araştırmaların etkisinden de söz etmek mümkündür (Ahmet Amin, 2007, s.27).

4.4.2. Midhat Paşa'nın Ailesi

Midhat Paşa iki evlilik yapmıştır. İlk eşi olan Naima Hatun ile 25 yaşında İstanbul'da evlenmiştir. Paşa'nın büyük kızı olan ve küçük yaşta evlendirilen Memduha, bu evlilikten dünyaya gelmiştir. Midhat Paşa, ailesi tarafından sürekli olarak ikinci bir eşle evlenmeye teşvik ediliyor ve halefi olarak bir erkek çocuk sahibi olması isteniyordu. Ailesinin baskılarına rağmen Naima Hatun bunu kabul etmiş ve eşi Midhat Paşa'ya ikinci bir eşle evlenmesini söylemiştir. Midhat Paşa, eşinin bu tavrından memnun kalmış ve ikinci bir evlilik yapmaya karar vermiştir (Aşkun, 2020, s.214-215).

1869'da Bağdat'ta Irak valisi olunca, adı geçen şehirde Arap bir ailenin misafirhanesinde güzel bir kadınla tanışmıştır. Her iki tarafın da rızası alındıktan sonra bu kadınla 48 yaşındaki Midhat Paşa'nın evliliği gerçekleşmiştir. Çerkes asıllı Arap bir aileye mensup olan ve çok sevdiği bu ikinci eşinin adı Şehriban idi. Bu evlilikten Ali Haydar adında bir oğlu ile Mesrure ve Vesime adlarında iki kızı dünyaya gelmiştir (Korkmaz, 2019, s. 515).

Memduhe: Midhat Paşa'nın en büyük kızıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun önde gelen simalarından Rasim Paşa'nın oğlu Mustafa Tevfik ile evlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Memduhe'nin eşi, Makrma adlı bir kızı ile Kemal ve Muhammed Fik adlarında iki oğlu vardı. 1925 yılında İstanbul'da vefat etmiş ve Topkapı Mezarlığı'na defnedilmiştir (Uzunçarşılı, 2021, s.128).

Ali Haydar (1872 – 1950): Midhat Paşa'nın tek oğlu ve varisi olup ikinci eşi Şehriban Hanım ile evliliğinden dünyaya gelmiştir. Babasının rütbesi ve fikirlerinin kendisi üzerindeki etkisi nedeniyle siyasi hayatta aktif hale gelmiş, bu da onun Ayan Meclisi üyesi olmasını sağlamış ve Cumhuriyet döneminde eyalet meclisi üyeliğine seçilmesine giden yolu açmıştır. 1946'da “Anılarım” adlı bir kitabı yayımlanmıştır. Çocuğu olmayan Ali Haydar Bey 1950 yılında vefat etmiştir (Uzunçarşılı, 2021, s.128).

Vesime: Midhat Paşa'nın ikinci eşinden dünyaya gelmiş ve 17 yaşında İzmir'de verem hastalığı nedeniyle hayatını kaybetmiştir (Uzunçarşılı, 2021, s.128). Kız kardeşi Mesrure, merhum kız kardeşine olan sadakatının ve sevgisinin bir göstergesi olarak kızına onun adını vermiştir (Özcan, 2013, s.307).

Mesrure: Midhat Paşa'nın en küçük kızı olup onun da annesi Şehriban Hanım'dır. 23 Kasım 1969'da vefat etmiş ve Merkezefendi Mezarlığı'na defnedilmiştir (Milliyet Gazetesi, 3 Aralık 1969, s.6). Duyun-ı Umumiye müfettişi Nezhat Akçit Bey ile evlenmiş ve bu evliliğinden Muvafk ve Vasima adlarında iki çocuğu dünyaya gelmiştir.

Yukarıda verilen bilgilere dayanarak Midhat Paşa'nın çocuklarının ve torunlarının Osmanlı toplumundaki yüksek konumlarının yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti'nde de farklı rütbe ve mevkilere sahip olduklarını belirtmek gerekir (Özcan, 2013, s.81-85).

4.4.3. Midhat Paşa'nın Son Yılları

Midhat Paşa'nın suikastına yol açan koşullar, siyasi gerginlikler ve kişisel zorluklar sonucunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi ve sosyal reformları teşvik etme çabaları, onu Osmanlı hükümetinin geleneksel sınıfının düşmanı haline getirmiştir. Bu nedenlerden dolayı genel olarak yolsuzluk yapanlar ve saray yetkilileri arasında istenmeyen devlet adamlarından biri haline gelmiştir. (Hanioğlu, 2010, s.151).

Midhat Paşa'nın sefaleti, 1876'da Sultan Abdülaziz'in devrilmesi ve Sultan V. Murad'ın tahta geçmesiyle eş zamanlı olarak başlamıştır. Daha sonra Sultan Murad tahttan feragat etmiş ve yeni padişah Abdülhamid'in saraydaki arkadaşları ile Midhat Paşa arasında çıkan tartışma, Sultan Abdülaziz'in ölüm davasının yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur (Kocaoğlu, 1997, s.20).

Sultan Abdülhamid, Osmanlı tahtına oturduğu andan itibaren, bu grubun tehlikesini düşünüyordu. Öyle ki hiçbir kişi veya zümrenin Osmanlı padişahını atama veya görevden alma yetkisi yoktur. Sultan Murad'ı tahttan indirerek Sultan Abdülhamid'i geri getirdi. Midhat Paşa'nın bu süreçte etkin bir rol oynaması nedeniyle padişah, sürekli olarak paşanın faaliyetlerini takip ediyor ve kendi yetkilerini tehdit ettiğini düşünüyordu. Sultan Abdülhamid'in yeni anayasaya 113. maddeyi eklemesi gerektiği düşünülüyordu. Bu maddeye göre padişahların tahta çıkmasına kimsenin karışmaması için Midhat Paşa'nın görevinden uzaklaştırılması gerekiyordu. Bu sırada Sultan Abdülaziz'in annesinin ve yakınlarının gözü önünde ölmesi nedeniyle bu hadisen intihar olabileceği iddia edildi. Ancak olaydan bir süre sonra Tercüman gazetesinde Üss-İnkılab başlıklı bir yazı yayımlandı. Gazeteci Ahmed Midhat Efendi'nin yayınladığı bu yazıda, Mahmud Nedim Paşa'nın görevini kötüye kullanması ve Sultan Abdülaziz'in ölümünden bahsedilmekteydi. Olayın iç yüzünü öğrenmek için birçok girişimde bulunulmuş fakat aydınlatıcı bir ipucu veya bilgiye rastlanmamıştır (Kocaoğlu, 1997, s.74-75).

Terör eylemi olması durumunda olayın, muhalif grupların önünü açacak olan Rusya başta olmak üzere Avrupa ülkelerinin de dikkatini çekmesi beklenebilirdi. Dava, delil yetersizliği ve siyasi çalkantılar nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Ancak Sultan Abdülaziz'in esasında nasıl öldüğünü başta annesi olmak üzere hiç kimse bilmiyordu. Bazı masum insanların bu ölümde parmağı olduğu şüphesiyle suçlanmaları bile amaçlanmıştı Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı tahtına çıkmasının ardından Midhat Paşa'nın kişiliğine ve politikalarına yönelik tehdit beş yıl boyunca devam etmiştir. Saray mensuplarının padişah üzerindeki doğrudan etkisi, siyasî ve idarî hayatta pek çok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nihayetinde Sultan Abdülaziz'in öldürülmesi hususunda Midhat Paşa ve arkadaşları hakkında da suçlamaların yapıldığından bahsetmek mümkündür (Tamçelik, 2000, s.1015).

Midhat Paşa'ya yapılan bu suçlamalar, birçok kişinin maddi ve manevi çıkarları nedeniyle kendisine muhalif ve düşman olmasına neden olmuştur. Sultan Abdülhamid döneminde, Midhat Paşa'nın bütün düşmanlarının sarayda bulunduğundan söz etmek mümkündür (Kocaoğlu, 1997, s.76). Midhat Paşa, 17

Mayıs 1881'de İzmir'de tutuklanmasının ardından İstanbul'a dönmüştür (Çelik, 2006, s.43).

Midhat Paşa'yı tutuklamak için üç askeri tugay gemiyle gönderilmiş, paşa tutuklamadan dört gün önce erzak ve özel muhafızlarla birlikte kendisi için hazırlanmış çadır sarayda hapsedilmiştir. Midhat Paşa özel hizmetçisini yanında getirmiştir. Fakat saray yetkilileri tarafından kendisine başka hizmetçi verilmesine izin çıkmamıştır. Hatta özel hizmetçisi de tutuklanmıştır (Kocaoğlu, 1997, s.93). Sultan, Midhat Paşa ve arkadaşları Mütercim Rüştü Paşa, Mahmud Paşa, Nuri Paşa, Fahri Bey ve diğerlerinin soruşturulması için bir komite kurmuş ve süreci bizzat kendisi yönetmiştir (Tamçelik, 2000, s.1015).

Duruşmadan birkaç gün önce, Latif Bey ve Rakıb Bay Şazu adlı savcıların başkanlığındaki bir soruşturma komitesi tutukluları ziyaret etmiştir. Birkaç gün boyunca başta Midhat Paşa olmak üzere soruşturmaya devam eden diğer üç sorgu hâkimi de tutukluları ziyaret etmiştir. Kendisi ve arkadaşlarına yöneltilen suçlamalara karşı, Midhat Paşa, padişahın tahttan indirilmesinin halkın rızası ve saray yetkililerinin bilgisi dâhilinde olduğunu, gizli bir komplo olmadığını ve buna dair delillerin bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca üst düzey yetkililer ve ülke temsilcileri de Bayezid Meydanı'ndaki yemin töreninde hazır bulunmuştur Midhat Paşa, Sultan Abdülaziz'e yönelik bir suikastın var olmadığını belirtmiş ve masumiyetine dair çeşitli deliller sunmuştur (Kocaoğlu,1997, s.94-100). Deliller sunarak, soruşturma heyeti önünde suçlamaya karşı çıkmıştır. Ancak soruşturma komitesi önünde, Müfettiş Rakıb Bey, Midhat Paşa'yı Osmanlı İmparatorluğu'nu dağıtarak, Cumhuriyet yönetimi kurmayı amaçlamak ve dolayısıyla Sultan Abdülaziz suikastından sorumlu olmakla suçlamıştır. Midhat Paşa, Sultan Murad'ın iktidarını, ailesini ve çocuklarını yok etmeyi nasıl kabul edebileceğini söylemiş ve ifadelerine dair kanıtları göstermiştir. Bu arada Midhat Paşa'nın emrinde yetişen gazeteci Ahmed Midhat Efendi, paşanın birkaç kişiyle düzenli olarak yaptığı toplantılarda, Osmanlı idarî sistemine karşı olduğunu ve Avrupa tarzı bir yönetime sempati duyduğunu ifade ettiğini söyleyerek onu sadakatsizlikle suçlamıştır. Midhat Paşa'yı suçlamak için asılsız, uydurma delil olarak nitelendirmiştir. Midhat Paşa ve arkadaşlarına yönelik tüm bu kumpas suçlamalarına rağmen soruşturma sürecine kimsenin müdahale etmesine izin verilmemiş, tutukluların sadece kendi kendilerini savunmalarına izin verilmiştir. Midhat Paşa, tutukluların sorgusundan sonra belgeleri incelemiş, çoğu değiştirilmiş olan ve olduğu gibi yazıya geçirilmeyen ifadelerin bulunduğu kayıtların içeriği hakkında birçok yorumda bulunmuştur (Kocaoğlu,1997, s.94-121).

Soruşturmanın ardından Sultan Abdülaziz'e suikastle suçlanan Midhat Paşa'nın davası Yıldız Sarayı'nda başlamıştır. Tutukluların bölünmesini talep ettiği, 27 Haziran 1881'deki ilk duruşmaya Midhat Paşa katılmamış ve mahkemeye Hristo Forides başkanlık etmiştir. Üç günde gerçekleşen altı duruşmanın ardından hükümlüler idama mahkûm edilmiştir. Midhat Paşa karara itiraz etmiş fakat iki gün sonra Libib Paşa Efendi başkanlığındaki İstinaf Mahkemesi bu itirazı reddetmiştir (Alptekin, 2011, s. 21-23).

Yıldız Mahkemesi'nin Midhat Paşa ve arkadaşlarına idam cezası vermesinin ardından Sultan Abdülhamid tarafından kurulan 25 kişilik komisyon üyelerinden 15'i kararı onaylamıştır. Ancak Sultan Abdülhamid, Midhat Paşa'nın cezasını idamdan ömür boyu hapse çevirmiştir. Midhat Paşa ve arkadaşları 8 Temmuz 1881'de hayatlarının geri kalanını yaşayacağı Suudi Arabistan'daki Taif hapishane kalesine nakledilmişlerdir (Tofik al-Haşimi, 2012, s.392). Bu gelişme üzerine Süleyman Bey üzerinden padişahın saraydaki yaverlerinin bulunduğu odadan Hicaz Şerifi'ne bir mektup gönderilmiştir. Mektupta esirlerin nakledilme sebebi, Mahmud Paşa'nın zengin, Midhat Paşa'nın da Osmanlı Devleti'nin güçlü ve tanınmış bir siyasetçisi olarak açıklanmış ve onların firar edip kendilerine taraftar bulmalarının muhtemel olduğu belirtilmiştir. Ve bu durumdan kurtulmak için kendilerine taraftar ve dost bulmaları da muhtemeldir. Bu nedenlerden dolayı yoğun gözetim altında tutulmaları ve sıkı güvenlik önlemleri alınmasına karar verilmiştir. Ayrıca kendilerine yeterli konaklama imkanları ve özel korumalar temin edilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Mektubun içeriğinde mahkûmlar hakkında belirtilen hususlar, Hicaz Şerifi tarafından harfiyen uygulanmıştır (Kocaoğlu, 1997, s.291-292). Bazı tarihçiler Midhat Paşa'nın cezasının hafifletilmesini Batı'nın tehdidi altındaki padişahın kararına bağlamaktadırlar (Tamçelik, 2000, s.1015, 1016). Sultan Abdülhamid duruşmada kendisini Midhat Paşa'nın avukatı olarak tanıtarak idam cezasını müebbet hapis cezasına çevirmiştir (Kocaoğlu, 1997, s.123).

Midhat Paşa ve Mahmud Nedim Paşa, hapishanede yaklaşık üç yıl tutuklu kaldıktan sonra 7/8 Mayıs 1884 gecesi bilinmeyen nedenlerle ölmüşlerdir (Çelik,2006, s.43). Bazı kaynaklarda Midhat Paşa'nın, padişahın adamları tarafından boğularak öldürülmesinden bahsedilmektedir. Mahkûmların hapishaneden kaçtıkları ve öldürüldükten sonra odalarında bulunup, İbn Abbas Camii'nde gömüldüklerine dair ise hiçbir kanıt yoktur (Alptekin, 2011, s.21-23). Muhammed Arap İngilizlerin Midhat Paşa'yı bu hapishaneden kurtarıp İngiltere'ye kaçırmaya çalıştıkları ve bu amaçla Kızıldeniz kıyısında görülen bir İngiliz gemisinin var olduğunu iddia eder.

(Muhammed Arab, 2012, s.32). Ancak dikkat çeken şey, bu suçu işleyenlerin suçu gizlemeye çalıştıklarıdır. Ayrıca Midhat Paşa'nın öldürülmesi olayının hızla bölgeye yayıldığı ve haberin Sultan Abdülhamid'e ulaştığıdır. Ölüm haberine inanmayan sultan olayı doğrulamak için temsilcisini Suudi Arabistan ve Taif hapishanesine göndermek zorunda kalmıştır (Yusuf Kemal, 1913, s.96-97).

Midhat Paşa, tutukluluğu sırasında durumunu saraya bizzat mektupla bildirmiştir. Toplumda karşı çıkılan kötü ve haksız muameleye maruz kaldığını, iki kez başbakanlık yapmış, devlete hizmet etmiş bir insan nasıl bu şekilde muamele görebilir şeklindeki sorularla ifade etmiştir (Haydaroğlu, 2004, s.131).

Midhat Paşa'nın Taif'teki sürgün hayatı yaklaşık üç yıl sürmüştür. Bu süre zarfında paşa sıkı kontrol altında tutulmaya ve dış dünyayla bağlantısı mümkün oldukça kesilmeye çalışılmıştır. Hapis hayatı süresince anılarını yeniden yazmıştır ve bunlar, Türkiye'de meşrutiyet ve cumhuriyet sisteminin sona ermesinin ardından oğlu Ali Haydar tarafından yayımlanmıştır. Hapishanede kaldığı süre boyunca çok ağır muamelelere maruz kalmıştır. Ailesinin verdiği bilgiye göre bu dönemde Midhat Paşa kendini ibadete ve dine adanmış, dinî ilimlere ve tasavvufa yönelmiştir (Yusuf Kemal Bek, 1913, s.69-73).

Resmi ölüm nedeni Şirpençe hastalığı olarak açıklanan Midhat Paşa'nın gerçekten nasıl öldüğünün belirlenmesi için sarayda birçok soruşturma yürütülmüştür (Münire Heyişer, 2019, s.39). Vefat haberi çok geçmeden İzmir'de bulunan oğlu Ali Haydar ile iki kızı ve eşlerine iletilmiştir. Cumhuriyet döneminde Midhat Paşa'nın Taifte bulunan mezarı kazılarak cenazesi İstanbul'a getirilmiş ve 26 Haziran 1951'de Abide-i Hürriyet Şehitleri Mezarlığı'nda düzenlenen törenle yeniden defnedilmiştir (Çetinsaya ve Buzpınar, 2020, s.10).

Midhat Paşa'nın Taif'teki hapishanede öldürülmesine karar verilen gece, suikastçılar onun odasına girip her taraftan etrafını sardılar ve onu affetmesi için yalvardılar: Üzgünüz, emirlere uyacağız. Birkaç kişi Midhat Paşa'ya saldırıp ellerini ve ayaklarını bağlamış, paşa direnmeyerek cellatlara teslim olmuştur. İsmail Hallak adında bir adam boynuna ip geçirerek onu var gücüyle çekmeye başladı, bu sırada Midhat Paşa'nın yüzü maviye döndü, gözleri yükseldi, uzuvları birkaç kez titredi ve sonra nefesi kesildi (Yusuf Kemal Beg, 1913, s.92-94). Cellatlar Midhat Paşa'ya saldırdığında, paşanın cebinden cüzdanı düştü ve cellatlardan İbrahim el-Jarkasyan, içinde para olması umuduyla cüzdanı cebine koydu. Ancak cüzdanda yalnızca bir mektup vardı. Bu mektup, eşi Şehriban Hanım'ın, Midhat Paşa'ya gönderdiği son

mektuptu. Paşaya olan sevgisi sınırsızdı ve esaret altındayken onu kurtarmak için çok çaba göstermesine rağmen bunu başaramamıştı. Eşine olan sevgisini mektuplarla dile getirmiş ve ailevi durumlardan sürekli olarak bahsetmiştir.

Şehriban Hanım'ın Mithat Paşa'ya gönderdiği son mektubu

Sevgili kocam

Oğlumuz Ali Haider on iki yaşında ve her zaman sizin gibi örnek olmaya çalışıyor. Wasima ise altı yaşında ve onu görsen kollarından bırakmayacaksın. Masrura ise seni hiç hatırlamıyor çünkü aramızdan ayrılışının üçüncü ayındaydı. O itaatkar ve zekidir, birçok kişi onu seninle karşılaştırıyor.

Naima Hatun çok yorgun ve üzgün, uzaklaşıyorsun dolayısı perişan durumda, kimseyle konuşmayı reddediyor ve evden çıkmıyor. Çevremizde dost sandıklarımız dağıldı, biz onlar için tehlikeli olduk, ne olursa olsun, onlar istediklerini yapsınlar.

Sevgili kocam

Kıyafetlerini koklayıp temizledikten sonra tekrar gardırobuna koyacağım. Kahve fincanlarını, resmini ve konyak içtiğin küçük bardağı büfenin üzerine koyacaksın. Şişenin yarısı hala dolu, Tıpkı o kader gecesinde bıraktığın gibi, sanki yarın dönecekmişsin gibi.

Sevgili kocam

Sana bir şey itiraf etmek istiyorum umarım benimle dalga geçmezsin. Sıcaklığımı özledim. Bunu yazmaya utanıyorum. Bu mesajı sana ulaşmadan başkasının okumasından korkuyorum. Ama artık hiçbir canlının Alemlerin Rabbinin bildiklerini bilmesini umursamıyorum!

Tanrım

Kalbim, ruhum ve duygularım seni bekliyor, özlemle, hasretle kucaklıyorum seni Gel, gel, gel!

Sadık eşin

Tarihsel olarak, Midhat Paşa suikastı Osmanlı tarihinin gidişatı üzerinde önemli bir etkiye sahipti çünkü Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi ve sosyal reformların sonunu işaret ediyordu. Aynı zamanda bir durgunluk döneminin, siyasi gerilemenin, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasının ve monarşinin sona ererek cumhuriyetçi bir sisteme geçilmesinin yolunu açmıştır (Zürcher, 1999, s. 223).

4.4.4. Midhat Paşa Hakkında Düşünceler

Tarihte Midhat Paşa'nın kişiliği ve siyasi faaliyetleri hakkında özellikle 19. yüzyılda Batılılar da dâhil olmak üzere görüş bildiren pek çok kişi vardır. Midhat Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda önemli bir devlet adamı ve bürokrat olarak ün kazanmış, bu yüzyılın ortalarında modernleşme hareketlerinde etkili bir rol oynamıştır. Aşağıda belirtilen hususlar, onun ünlü bir devlet adamı olması aşamasında önemli etkenler olmuştur:

1- Tanzimat Dönemine Katkıları: Midhat Paşa, Tanzimat Dönemi'nin başlangıcında, modernleşme ve reform hareketlerine öncülük etmiştir. Bu dönemde, hukuk, eğitim ve idarî alanlarda önemli reformlar gerçekleştirmeye çalışmıştır.

2- Islahatlar: Midhat Paşa, idarî reformları teşvik etmiş ve merkezi yönetimi güçlendirmeye çalışmıştır. Islahatlar olarak bilinen bu girişimler, yönetimde daha fazla şeffaflık ve etkinlik sağlamayı amaçlamıştır.

3- Eğitim Reformları: Midhat Paşa, eğitim alanında da reformlar yapmaya çalışmıştır. Modern eğitim kurumlarının kurulmasına ve eğitim sisteminin iyileştirilmesine önem vermiştir.

Yabancı Etkisi: Midhat Paşa, Batı'da gördüğü ve bilgi sahibi olduğu reformları Osmanlı İmparatorluğu'na uyarlamaya çalışmıştır. Bu nedenle, Avrupa'da başlayan modernleşme hareketlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak, reform çabaları sırasında karşılaştığı direniş ve siyasi karışıklıklar nedeniyle Midhat Paşa'nın başarısı sınırlı kalmıştır.

Dönemin bazı yabancı tarihçi ve siyasetçilerinin Midhat Paşa hakkındaki görüşleri hakkında aşağıda bilgiler verilmiştir:

Otto von Bismarck: 1862'den 1890'ye kadar Prusya Krallığı'nda başbakan olarak görev yapan ve Alman ulusal birliğinin kurulmasında başat rol oynayan Otto

von Bismarck'a göre: "Hiç şüphe yok ki Midhat Paşa bu devrin en büyüklerinden biridir ve Doğu'nun meselelerinin bu sefer çözümü kavuşmanın eşiğinde olduğunu düşünüyorum. Çünkü bunların ne anlama geldiğini bilen tek kişi Midhat Paşa'dır (Kadri Kalaci, 1958, s.3)."

Henry Elliott: İngiliz diplomat ve İstanbul büyükelçisi olan Henry 1876-1877 'deki İstanbul Konferansı'na katılmış ve Midhat Paşa hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir: "Bu engeller ne olursa olsun, Midhat Paşa'nın mevcut duruma uygularken savunduğu ilkelerle karşı karşıyadır. O, Türkiye'yi yetiştiren bu liderlerin en büyüğü, anayasal eğilim ve irade sahibi bir adamdır(Kadri Kalaci, 1958, s.3) ."

Ahmed Emin: 1886-1954 yılları arasında yaşamış ve Mısır'da bağımsız bir hareketi olan ünlü Mısırlı yazar A. Emin'e göre: "...Midhat Paşa da bu tedirgin karakterli insanlardan biriydi ve doğası, kötülüğü öngörmek ve cihada direnmekti. Ölmenin utanç verici olduğunu düşündüğünde, son nefesine kadar acıya katlanmayı sürdürdü (Kadri Kalaci, 1958, s.4)."

Corci Zeydan: 1861-1914 yılları arasında yaşamış Lübnanlı tarihçi ve yazardır. Bilimin, tarihinin ve dilbilimin yenilenmesinin öncülerinden biri olarak bilinir. Midhat Paşa'nın zeki, aktif, özgür, kararlı, bağımsız ve cesur olduğuna inanan ama aynı zamanda ülkesini seven modern bir insan olarak kabul edildiğini belirtir. Ülke çıkarlarına bağlı, söz ve eylemlerine sadık, reform ve yenilik arzusu güçlü, baskıdan nefret eden, ölüme giden, yolda karşılaştığı tehlikeleri görmezden gelen bir insan olarak paşayı tanımlamıştır (Kadri Kalaci, 1958, s.4).

Leydi Ann Bulunt: Blunt, Batılı bir kadın kaşiftir. 1837'de İngiltere'de doğmuştur. 1917'de Mısır'da vefat etmiştir. Al-Hac to Necıd adlı kitabı Midhat Paşa'nın Suriye valisi olduğu dönemi anlatmaktadır. Midhat Paşa'yı ziyaret eden Bulunt: "Midhat Paşa konuşkan ve komik bir adamdı ama aynı zamanda kendini büyük gören bir adamdı. Avrupa dışında onun gibi birini hiç görmedim ve o Doğu'daki insanlardan tamamen farklıydı. "Osmanlı İmparatorluğu'nun en üst düzey yetkililerini kastediyordu." Yani davranışlarıyla bizi etkileyen bir adam". Sonuç olarak Midhat Paşa gibi bir reformcu Türkiye'yi monarşiden cumhuriyete dönüştürmüştü (Blunt, 2007, s.53-55).

5. TARTIŞMA

Bu çalışmada, Midhat Paşa'nın 1869-1872 yılları arasında Irak'ta yaptığı reformlar Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ve başta Irak olmak üzere reformist etkisini ve katkılarını tespit etmektir. 3,5 yıl içinde yapılan reformların etkisi Irak'ta durumu nasıl değiştirmiş, ülke için yeni bir dönem mi başladı, nüfusta da kayda değer bir artış yaşanmış mı? Ayrıca Irak, elverişli iklim koşullarına ve topraklara sahip olmasına rağmen ekonomik ve siyasi çöküş yaşamıştır. Bu çöküşte Midhat Paşa'nın rolü nedir? Midhat Paşa'nın Irak'ta başlattığı reform süreci, pek çok sorun ve dirençle karşı karşıya gelmiş mi? Midhat Paşa, siyasi alanda Avrupalı devletlerin politikaları ve uygulamalarından etkilenmiştir. Bu etkisi Irak reformlarında görünmüş mü? 1869-1872 yılları arasında Zevra Gazetesi, Midhat Paşa'nın Irak'taki faaliyetleri ve reformları hakkında nasıl perspektif sunmuştur? Bu gibi sorulara tezde cevap aranmıştır.

6. SONUÇLAR

Midhat Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun en ünlü reformcularından biriydi. Oldukça zeki olup farklı idari yeteneklere ve modern bir siyaset anlayışına sahipti. Irak'ta Midhat Paşa'dan önceki dönemin, merkezî iktidarın aşırı derecede sağlamlaştırılmasını amaçlayan askeri hareketle karakterize edildiğini söylemek mümkündür.

Irak tarihinin en önemli dönemlerinden biri olarak kabul edilen Midhat Paşa'nın Bağdat valiliği sürecinde önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Ülkede, çeşitli ekonomik, siyasî, fıkri ve sosyal alanlarda reformların etkileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Irak'ta Osmanlı hakimiyetinin daha önceki dönemlerinde bu gelişmelerin varlığından söz etmek mümkün değildir.

Midhat Paşa'nın reformları, 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı zorluklara çözüm bulmayı amaçlayan teşebbüsler olarak değerlendirilebilir. Bu reformlar, imparatorluğun farklı bölgelerinde hem malî hem de idarî alanda uygulanmıştır. Irak, bu reformların önemli bir odak noktası olmuştur ve reformların sonuçları ülkede önemli etkiler yaratmıştır.

Midhat Paşa'nın 1869-1872 yılları arasında Irak'taki faaliyetlerini ve reformlarını inceledikten sonra, Irak'taki modernleşme sürecinin köklerinin, uygun siyasî koşulların bir sonucu olarak 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzandığını görüyoruz. Seleflerinden bazıları gibi yalnızca kötüleşen koşulların üstesinden gelmeye odaklanmakla kalmayıp aynı zamanda gelişmiş ülkelerdekilere benzer şekilde ülkeyi modernleştirmeye çalışmıştır.

Bağdat'ın, Irak'ta Memlûklerin hakimiyetinden sonra doğrudan Osmanlı valilerinin idaresine girdiğini görüyoruz. Ancak kötüleşen siyasî durum ile güvenlik zafiyeti kurumlarda yolsuzluğun ortaya çıkması, Bağdat'ta ve genel olarak Irak'ta ekonomik alt yapıyı zayıflatmıştır. Midhat Paşa'nın gelişi ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Irak'taki ekonomik gelişmeler, Irak toplumunun gelişimi üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Reformlar ve projeler, ülkenin tüm sektörlerde bir tür ilerleme ve canlanma yaşanmasında oldukça etkili olmuştur.

Midhat Paşa döneminde Irak'ta gerçekleştirilen idarî reformlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarında önemli bir adım olmuştur. Bu reformlar, daha etkili bir yönetim yapısı oluşturmayı ve bunu güçlendirmeyi

amaçlamış, önemli idarî değişiklikler yapılmıştır. Yerleşik merkeziyetçilik ilkesine dayanan yeni bir idarî yapı, yerel yönetimlerin yetkilerini sınırlandırmıştır. Birçok reform kanunu ve tedbir yürürlüğe konulmuş, ülke işlerini organize edecek bir sistem uygulamaya geçirilmiştir. Bu durum Irak vilayetlerinin Bağdat etrafında birleşmesine ve kaosun ortadan kalkmasına yardımcı olmuştur. Bölgede daha merkezi ve devlet gücünün güçlendirilmesine yönelik politikaların var olduğu bu süreçte reformların sonuçları karmaşık bir hal almıştır.

Başlangıçta, idarî reformlar Irak'ta yerel yönetimleri merkezi otoriteye sıkı bir şekilde bağlayan daha merkezi bir hükümet anlayışı ile güçlü bir birleşik yönetim politikasının uygulanmasına yardımcı olmuştur. Reformlar, yerel yönetimlerin özerkliğini sınırlamış ve özellikle uygulanma sürecinde bazı çevrelerin hoşnutsuzluk ve protestolarına neden olmuştur. Bu durum, reformların tam anlamıyla benimsenmemesine ve istenen sonuçların elde edilememesine neden olmuştur.

Bölgede güvenliğin sağlanması uzun süredir devam eden ve anlaşmazlık halinde bulunan komşu İran'la ilişkilerin iyileştirilmesi yoluyla mümkün olmuştur. Ayrıca Midhat Paşa, Bağdat vilayeti ve genel olarak Irak için tehdit oluşturan aşiretleri kontrol altına alarak ilişkileri normalleştirmeye ve güvenliği sağlamaya çalışmıştır. Onun temel amacı bölgedeki faaliyet ve reformları ile daha iyi bir yönetim anlayışı sağlayarak ve ülkeyi, geri kalmışlıktan, kaostan kurtarıp doğal afetlere karşı daha tedbirli bir duruma getirmektir. Genel olarak aşiretlerin idarî denetiminin barışın sağlanmasına doğrudan etki ettiğini, bu durumun daha sonra Bağdat ve Irak genelinde ekonomik sektörün canlanmasına ve ekonomik altyapının yeniden inşasına katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz.

İdarî kurumlardaki yolsuzluğun azaltılması ve ortadan kaldırılması, Midhat Paşa'nın asıl görevi olmuştur. Çünkü yolsuzluk o dönemde Irak'ta idarî yapının tüm eklemlerini kapsayan ve devlet ekonomisini doğrudan etkileyen tehlikeli bir olgu haline gelmiştir. Midhat Paşa dönemindeki idarî reformlar, Irak'ın idaresinde önemli değişikliklere zemin hazırlayarak ülkenin modernleşme sürecine katkı sağlamış ancak bu reformların hem olumlu hem de olumsuz sonuçları olmuştur. Irak'ın tarihi ve sosyal yapısı göz önüne alındığında, bu reformlar imparatorluğun modernleşme çabalarının bir parçası ve Osmanlı yönetimindeki yapısal değişikliklerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Midhat Paşa, malî alanda da önemli değişikliklerin yapılmasını sağlamıştır. Sosyal ve ekonomik durumu etkileyen arazi kanunları ve tapu sistemlerini

uygulamaya koymuş, toplumdaki yapısal değişiklikler ile Bedevi nüfusunun azalmasını ve kırsal nüfusun artmasını sağlamıştır. Ekonomik etkiyle ilgili olarak, arazi işlemek isteyen, tarımsal üretimin artırılmasına katılan, deniz ve kara taşımacılığının gelişmesine katkı sağlayan bir grup ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra vergi sistemi revize edilmiş, vergi toplama ve denetim süreci daha etkin hale getirilmiştir. Malî durumdaki iyileşmeye katkıda bulunan bu yeniliklerin, ekonominin diğer sektörlerindeki toparlanmanın temel nedeni olduğu belirtilebilir.

Midhat Paşa döneminde Irak ile Avrupa arasındaki dış ticaret faaliyetleri, artan tarımsal üretimle ilgili iç faktörler, tarım arazileriyle ilgili bazı yasaların çıkarılması ve birçok göçebe aşiretin yerleşik hayata geçisi de dahil olmak üzere çeşitli nedenlerden dolayı artmaya başlamıştır. Dış faktör olarak Irak'ın bazı Avrupa ülkeleriyle kurduğu ilişkiler, ticaret sektörünün gelişmesini etkilemiş, aynı zamanda Irak'ın transit ticaretten yararlanan ekonomik altyapısının yeniden inşasına da katkıda bulunmuştur. Diğer yandan Süveyş Kanalı'nın açılması (1869) da Irak'ın küresel sermaye piyasalarıyla bağlantıları üzerinde derin bir etki yaratmıştır.

Toprak sahiplerinin yurt dışına ihraç etmek arzularının bir sonucu olarak tarımsal ürünlerin veriminde artış, daha sonra büyük tarım arazisi sahiplerinin sermayelerindeki artışı da etkilemiş ve Bağdat vilayetinin finansman açısından maddî gücünü olumlu etkilemiştir. Ayrıca Irak, toplumun ihtiyaçlarını gidermek ve karşılığında yabancı ülkelerin kendi ürünlerine olan talebi karşılamak amacıyla bazı mal türlerini ihraç etmeye başlamıştır. Bu mallar arasında; patates, yün ve derinin yanı sıra hurma, buğday ve arpa da vardı. Bunlar sermayenin kullanılabilir hale getirilmesine yardımcı olmuş ve Irak'ın çeşitli ülkelerle ticarî ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Toplumun bazı kesimleri arasında servet birikimi, modern yaşam tarzını benimseyen zengin bir sınıfın ortaya çıkmasında etken olmuştur. Ülkedeki varlıklı gruplar, toplumda meydana gelen gelişmelere uyum sağlama konusunda farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Bunların bir kısmı, yeni yaşamın koşullarını uyum sağlayabilmeleri amacıyla çocuklarını üniversite eğitimlerini tamamlamak üzere Avrupa ülkelerine gönderme eğiliminde olmuşlar ve bu da toplumdaki kültürel farkındalığın artmasına katkıda bulunmuştur.

Irak burjuvazisinin yükselişi ve büyümesi, büyük servete sahip olan ve çeşitli alanlara yatırım yapabilen grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu, ekonomik kalkınmada kamu sektörünü destekleyen ve buna doğrudan etkisi olan bir özel sektörün varlığı anlamına geliyordu. Kazımiye tramvay hattının kurulmasını da bu gelişmeler bağlamında ele almak mümkündür. Midhat Paşa döneminde ulaştırma

sektöründe gerçekleştirilen reformlar da Irak şehirlerinde daha önce kullanılmayan yeni ulaşım araçlarının devreye sokulması ve yeni ulaşım hatlarının kurulması gibi önemli yenilikleri kapsamaktaydı.

Midhat Paşa, Irak halkının el sanatlarına tam ilgi ve uzmanlık kazanmasını sağlayan sanayi sektörünün kalkınmasına yönelik okulların kurulması da dahil olmak üzere birçok sektörün altyapısını yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Valilik süresi boyunca tüm sektörlerin kalkınmasını istediği ve amacı, Irak toplumunun uyanışında önemli bir etken olmuştur. Midhat Paşa'nın bu ve diğer pek çok eseri, halen bu vali olarak anılan Bağdat vilayetindeki Midhat Paşa valisi için tarih haline geldi, ancak faaliyetleri ve reformları Irak eğitim sisteminde müfredata dahil edilmiştir. Bazı tarihçiler, Osmanlı Devleti'nin Irak'a gönderdiği en iyi hükümdarlardan biri olarak kabul edilen Midhat Paşa'yı seleflerinden ayıran özelliği, Irak'ın yaşadığı sorunları bilmesi, araştırmaları ve başarılı çözümler üretme çabasıdır.

7. ÖNERİLER

Biyografi çalışmalarında devlet ideolojisi, toplum yapısı ve bireyin psikolojik imajıyla beraber gelen değişimlerin sonuçlarını görmek açısından önemlidir. Bu çalışmada, Mithat Paşa'nın genel olarak kişiliği, yenilikçi faaliyetleri, valiliği döneminde Irak'ta gerçekleştirilen reformlar konusu üzerinde durulmuştur. Irak kaynakları ve dönemin Zevra Gazetesi'ni tarayarak idarî ve malî reformları detaylı olarak incelenmiştir. Böylece Midhat Paşa, Iraklılar'ın penceresinden profili ele alınmıştır. Midhat Paşa'nın 1869-1872 yılları arasında Irak'ta yaptığı reformlar hem o dönemdeki hem de günümüzdeki Irak'ı tanımamızda yardımcı olacaktır. Midhat Paşa'nın idarî ve malî reformlarda, özellikle toprak üzerindeki reformları bugün için de geçerli mi? Ya da Midhat Paşa'nın bu reformları günümüz açısından bir katkısı ya da düzeltilmesi gereken bir durum var mı? gibi sorular üzerinde çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKLAR

- Abdulaazim Abbas el-Nesar. (2005). *Belediyat el-Irak fi Ahid el-Osmani 1534-1918*. mektebe el-Hayideriye.
- Abdulaaziz Süleyman el-Nevar. (1968). *Tarih el-Irak el-Hedis min Mihaye Hüküm Davud Paşa ile Nihayet Hüküm Midhat Paşa*. Kahire.
- Abdulaziz Süleyman el-Nevar. (1973). *Tarih el-Sıyaayüb el-İslamiye. Dar el-Fikir al-Arabi*.
- Abdulhemd el-Arkut. (2020). *Devir el-Akelyat el-Diniye fi el-Müctemaa el-İraki Hilal Ahid el-Osmani 1517-1917*. Cezayir.
- Abdulkarim Mehmut Ğarayıbe. (1960). *Tarih el-Arab el-Hadis 1500-1918* (1. Cilt). Dımaşk.
- Abdullah Alyaveyi. (2004). *Bakuri Irak ile Serdemi Devleti Osmani*.
- Abdulrazak el-Haseni. (1984). *Abdulaaziz el-Duri: Bağdad* (1. Cilt). Lübnan.
- Abdulrezak el-Hilali. (1959). *Tarih Teaalim fi el-Irak 1638 – 1917*.
- Abdulvahab Abbas Kayisi. (1961). *Hereke Islah fi Devle el-Osmaniye ve Tasırha fi el-Irak*. Bağdat.
- Abdücelil el-temimi. (2020), *Mücele el-tarihiye el-Arabiye lıdıraset el-Osmaniye*, Muasasa el-Temimi.
- Abdülaziz el-Duri. (1969). *Mükedime fi el-İktisadi el-Arabi*. Beyrut.
- Abdülaziz Muhammed Auad. *Al-İdare al-Osmaniye fi Vilayet Suriye*.
- Abdülaziz Süleyman el-Navar. (1968). *Davud Başa Vali Bağdat*. Kahire.
- Abdülkerim el-Allaf. (1960). *Bağdad el-Kadime*. Bağdat.
- Abıd Tofik al-Haşımi. (2012). *Al-Kalafe al-Osmaniye. Al-Emarat*.
- Ahmad Haridi Ali Şalah. (1990). *Dırasat fi Tarih el-Hadis*. Kahire.
- Ahmed Manzir el-Hassun. (1997). *Irak Tehte el-Hüküm el-İmparatoriye el-Osmaniye. Tebaa el-ula*.
- Ahmet Ali Sofi. (1952). *El-Memalik fi el-Irak*.
- Ahmet Amin. (2007). *Zuaama Al eslah min Asır Alhadis*. Lübnan.
- Ahmet Zekariya Şelik. (2002). *el-Arab ve el-Devle el-Osmaniye min Hızuyaa ile el-Mevacihe. 1516-1916*. Mısır.
- Aksun. Z. N. (2009), *II. Abdülhamid Han*. Ötüken Neşriyat.
- Al-Gardinya. (2012). *Mucelle Sekefiye Al-aamma, Nesret Merdan, Al-risale Al-akire min Şehriban Al-Irkiye ile Zevciha Midhat Paşa*.
- Aldan, M. (1991). *İzbırakan Mülki İdari Amirleri* (1. Cilt). İçişleri Bakanlığı Yayınları.
- Ali el-Vardy. (1971). *Lemhat İctimaayıye min Tarih al- Irak el-Hadis* (1.

- Cilt). Beyrut.
- Ali el-Vardy. (2005). *Lemhat İctimaayie min Tarih al- Irak el-Hadis* (2. Cilt). Beyrut.
- Ali el-Vardy. *Lemehat el-İctimaayie fi Tarih el-Irak el-Hadis* (3. Cilt). Beyrut.
- Ali Haydar. (1903). *Midhat Bey: life of the Midhat Pasha*, London.
- Ali Muhammed Muhammed el-Sılabi. (2001). *el-devle el-Osmaniye Avamıl el-Nehuz ve Asbab el-Sıkut, Tabaa elula*.
- Ali Zarif el-Aazemi. (1926). *Muhteser Tarih Bağdad el-kadim ve el-Hadis*, Bağdat.
- Alptekin, İ. (2011). *Midhat Paşa'nın Niş Valiliği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde Üniversitesi.
- Asım el-Areci. (1995). *Dirasat Meyaareze fi el-Tetevür el-İdari* (1. Cilt). Amman.
- Aşkun. Ş. (2020). *Karanlıktan Doğan Aydınlık Midhat Paşa*. Destek Yayınları.
- Aşref Muhemmet Abdulrehman. (1993). *Tarih Irak el-Siyasi min Nihayet Hüküm Midhat Paşa ile Kıyam Hüküm el-İttihadeyin 1872-1908*, Rısale Macıster, Camıyaa Aayın el-Şemis, Kahire.
- Atasoy, S. (2020), Tanzimat Dönemi Osmanlı Kanunlaştırma Usulü ve Meclislerin Rolü 1838-1876, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10, (2), 245-274.
- Azid Jawad al-Khamisi. (2014). *Bağdat Min ahır Vali Memluk ile ahır Vali Osmani, Hıvar Mutemedın, Dirasat ve Al-abhas fi Al-Tarih*.
- Aziz el-Hac. (1985). *El- Kaziye el-Kurdiye fi Aşrinat*. Beyrut. Tabaa el-Saniye.
- Azra Samwel Sason, (1910). *Midhat Paşa Cemayie Etihad ve Altaraqi*, Mısır.
- Adnan Muhammed Melham. (2004). *Tarih Arab el-Hadis ve el-Mehaasır. Tabaa el-ula*.
- Bakır Amin el-Verd el-Mehami. (1984). *Bağdad Hulefaha, Velatiha, Mülükiha, Ruyasaha*.
- Başoda, Ş. (2022). *Mithat Paşa'nın Bağdad Valiliği ve Zevra Gazetesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir Üniversitesi.
- Benli. Z. K. (2004). *Devlet ve Siyaset Adamı olarak Ahmet Şefik*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi.
- Berkes. N. (1959). *The Development of Secularism in Turkey*, MC GRIL University.
- Bin İsa Yahya Neyaayime, Cevabıri Hıcre. (2018). *Islahat Midhat Paşa fi el-Irak*, Rısale Macıster, Camıyaa Yahya Farıs. Cezayir.
- Bin Issa Yahya Nasima, (2018). *Islahat Midhat Paşa fi el-Irak, Risale Macıster, Camaa Mediye*.
- BOA, A.AMD. Bâb-ı Asâfi Âmedî Kalemi 716.
- BOA, A.DVN. Sadâret Divan Kalemi Evrakı 41/20.

- BOA, A.MD, MV, 716.
- BOA, A.MKT. Sadâret Mektubî Evrakı 7/91; 155/30.
- BOA, A.MKT. UM, 404,37.
- BOA, A.MKT. UM. Sadâret Mektubî Kalemî Umum Vilâyât 788/93; 959/76; 1102/57.
- BOA, A.MKT.MHM. Sadâret Mektubî Mühimme Kalemî 437/52.
- BOA, BEO. Bâbıali Evrak Odası 849\55.
- BOA, HR. SYS. Hâriciye Nezâreti Siyasi Kalemî 1935/2.
- BOA, İ. DH. İrâde Dahiliye 3245;45654; 46249; 32247; 101710; 4219; 43358, 7/9; 49645; 50471; 42864;42198.
- BOA, I. D.H, 26187
- BOA, İ.DUH İrâde Dahiliye 190/36.
- BOA, İ.DUIT İrâde Dosya Usulü İrâdeler Tasnifi 190/37.
- BOA, İ.MMS. İrâde Meclis-i Mahsûs 1245, Lef. 5; 1531; 1531 lef.1;1581;1581/1.
- BOA, İ.MTZ İrâde Eyâleti Mümtâze 40308.
- BOA, İ.MVL İrâde Meclis-i Vâlâ 24610. Lef 2-3; 24610, lef3; 14251; 24610; 2610.
- BOA, I.D.H, 43610.
- BOA, I.D.H, 41857.
- BOA, I.D.H,47329.
- BOA, I.D.H, 5110.
- BOA. I.D.H, 1641, LEF.1.
- BOA. I.D.H, 1641, LEF.2.
- BOA, ŞD. Şûrâ-yı Devlet 2148/16.
- BOA, Y.A.RES Yıldız Sadâret Resmi Evrakı 2/32.
- BOA, Y.EE. Yıldız Esas Evrakı 79/103; 40/97; 79/64; 79/105.
- Carthy, J. MC. (2013). *The Ottoman Peoples and the End of Empire*. Arnold Publishers. Oxford University Press.
- Casım Muhammet Hasan. (1975). *El-Irak fî Ahîd el-Hemidi 1876-1909*. Macîster. Camaa Bağdat.
- Cemal Bayzûn ve Ahirûn. (1991). *Tarih Arab el-Hadis. Tabaa el-ula*.
- Cemil Musa el-Necar. (1971). *El-İdare el-Osmaniye Vilaye Bağdad Min Ahîd Hükûm Midhat Paşa ile nihayet el-Hükûm el-Osmani*. Kahire.
- Coric Lonkrik. (1957). *Mücez Tarih el-Şerik el-Evset Zekür el-İslam ile el-Vekât el-Hazır*. T. Ömer El-İskenderiye, Kahire.
- Çakıroğlu, E. (1999). *Yaşamları ve Yaptıklarıyla Osmanlılar: Midhat Paşa (2. Cilt)*.

YKY Yayınları.

- Çelik, M. (2008). Midhat Paşa Mazisi ve İstikbalı Başlıklı Makalesi ve Üzerine Bazı Notlar, *Kebikeç*, 26, 37-61.
- Çetinsaya, G. ve Ş. Tufan B. (2020). Midhat Paşa. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 30(30), 7-11.
- Demirel, D. (2011). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma (1839 -1923), *Türk İdare Dergisi*, (473), 97-111.
- Ebu Haldun (Satih al-Husari), *El-Bilad el-Arabiye ve Devle el-Osmaniye*. Beyrut.
- El-Khalidi. (2014). *Asbab Inkilab el-Osmani*. Kahire.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*. (Ali Berktaş, Çev). Homer Yayınları.
- Göçek, F. M. (1999). *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*. Ayraç Yayınevi.
- Gökbilgin M. T. (1979). Midhat Paşa. İslam Ansiklopedisi, 8 (8), 270-283.
- Güler, Y. (2016). Mithat Paşa ve Darbe, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Darbeler Özel Sayısı*, 2, (2), 79-90.
- Gülsoy, U. (1999). Islahat Fermanı. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 19(19), 185-190.
- Güzeldağ, F. ve Akyıl, L. (2022). Osmanlı Devleti'nde Demokratikleşme Hareketleri, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14, (3), 337-352.
- Ğanım Muhammed Ali. (1989). *Nizam Mali el-Osmani fi el-Irak 1839-1914*. Macıster, Camaa Musul.
- Haider Sabri Şakir. (2013) (a). *Asbab Sıqut Al- Memalik fi Al- Irak Aam 1861*. Camiaa Kerbela.
- Haider Sabri Şakir. (2013) (b). *Cezur el-Tehdis el-İctimahi fi el-Irak.1850-1914*. Camaa Babil.
- Hanioğlu. M. Ş. (2010). *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton University Press.
- Hanna Betato. (1990). *El-Irak. T. Afif el-Rezaz*. Beyrut.
- Hassan Ganim Abdul Radan. *El-Siyese el-Zeribiye fi el-Irak kilal el-Aahid el-Osmani lilmudde 1831-1872, Mucele ibn Keldun lildirasat ve el-Ibhas* (2. Cilt). El-Aşır.
- Haydaroğlu, İ. (2004). Midhat Paşa'nın Şehadetine Dair Bir Araştırma, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23, (35), 123-137.
- Helmi Mahrous İsmail (2004). *Tarih el-Arab min Gazü el-Osmani ile Nihayet el-Harib el-Alemiye el-uile*, İskenderiye.
- Hişam Savad Haşım. (2010). *Tarih el-Arab el-Hadis min el-Fetih el-Osmani ile Nihayet el-Herib el-Alemiye el-Ule*.

- Hupchik, D, P. (2002). *The Balkans From Constantinople to Communism*. Palgrave Macmillian.
- Hut, D. (2006). *Musul Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Hüseyin Alevi Nasır el-Zübedi. (2023). *el-Fesad el-Mali ve el-İdari fi Irak*. Beyrut.
- Hüsin Muhammed el-Kahvani. (1985). *El-Hayat El-İktisadi fi El-Kırın 19, Hatta Nihayet al-Aasır el-Osmani* (1. Cilt). Bağdat.
- İbrahim Halil Ahmet. *Tarih el-Veten el-Arabi fi Ahid el-Osmani 1516-1916*. Musul.
- İde, R. (2017). Osmanlı'nın Modernleşmesi Açısından II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Politikaları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gelişim Üniversitesi.
- İhlam T. ve Hayat U. (2015). *Islahat Midhat Paşa fi el-Irak* Rısale Macster, Camaa Celyani Neaame. Cezayir.
- İnalçık, H. (2001). *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, Routledge.
- İnas Saadi Abdullah. (2014). *Tarih el-Irak el-Aadis, 1258-1918* (1. Cilt). Bağdat.
- İsmail Ahmad Yağı. (1996). *El-Devle el-Osmaniye fi el-Tarih el-İslami el-Hadis, Riyaz*.
- Kadri Kalacı. (1947). *Midhat Paşa Abu Aldestür ve Kalih Alselattın*. Mısır.
- Kadri Kalacı. (1958). *Midhat Paşa, Abu el-Destür Osmani ve Halaa el-Sılatın*.
- Kamil Allavi El-Fetlaw ve Hassan Latif al-Zubaidi. (2013). *Irak Tarih el-İktisad, el-Mukadime* (1. Cilt). Bağdat.
- Kazem Habib. (2013). *Lamahat min Al-Irak Al-kırın Al-Aşrin* (1. Cilt). Erbil.
- Kazim Cevad Şıbrı. (2016). *Awzaa el-Idare Aamme fi el-Irak Sıaubat el-kaiyme ve el-Aalacat el-Mukterihe*, Merkez Bayan. Bağdat.
- Kemal Mezher Ahmet. (1981). *El-Tebeke El-Amile El-Irkiye*. Beyrut.
- Kemal Mezher Ahmet. (1988). *El-Itar El-Zemeni li Tarih el-Irak el-Hadis ve El-Measır. Mücelle El-Hikme*.
- Kılıç, S. (2005). 1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24, (37), 99-111.
- Koç, B. (2018). *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koçak, B. (2019). Cumhuriyetin Kökenleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi, *İmgelem*, 3, (5), 207-238.
- Koçak, B ve Bektaş, M. (2022). Reforms of the Tanzimat Period in the Ottoman Empire, Construction Of The New? Or Continuation Of Tradition. 7th International New York Conference On Evolving Trends In Interdisciplinary Research Practices.

- Korkmaz, A. (2019). *Midhat Paşa İdare ve Siyasi Faaliyetleri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köksal, Y ve Erkan, D. (2007), *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Küçük, L. (2016). Osmanlı'nın XIX. Yüzyıl Ortadoğu Politikası Ekseninde Irak Yönetiminde Rol Alan Haşimi Soyundan Bürokratlar. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1, (29), 121-134.
- Kütlof. L. N. (1975). *Savre el-Aşrin el-Veteniye el-Tehririye fi el-Irak* (2. Baskı). (Abdülvahid Kerem, Çev.). Beyrut.
- Lady Anne Blunt. (2007). *Al-Necid ele Al-Hac* (1 Cilt). (Sabri Mohammed Hassan, Çev.) Tabaa. Kahire.
- Lemiye Abdouaziz Mustafa. (2003). *El-Hedemat el-Aamma fi el-Irak 1869-1918*, Atruha Doktora. Camiiaa Musul.
- Lewis, B. (1961). *The Emergence of Modern Turkey*. Oxford University Press.
- Lewis, B. (1988). *The Political Language of İslam*. Chicago University Press.
- Leyla Sabağ (1989). *Tarih el-Arab el-Hadis ve el-Maasır, Mektebe Tarşh el-Osmani* (3. Baskı). Dimaşk.
- Mantran, Rober. (1993). *Tarih Al-Devle Al-Osmaniye* (1. Cilt). (Beşir Alsubahi, Çev.). Mısır.
- Micele Dirasat. *El-Helic ve el-Cezire el-Arebiye*. Camaa Kut.
- Midhat Paşa. (1997). Midhat Paşa'nın Hatıraları, Hayatım İbret Olsun (Tabsıra -ı İbret) (2. Cilt). (O. S. Kocahanoğlu, Çev.). Temel Yayınları.
- Midhat Paşa. *el-Destur*, Navfil Niametullah (1. Cilt). Beyrut.
- Milliyet Gazetesi, 3 Aralık 1969, s.6.
- Moeed Ahmad Khalaf. *Al-Siyase Al-Osmaniye Tıcah Al- Aaşair Al-Irakiye 1750 – 1869*. Rısale Macister. Camiaa Basra.
- Muataz Hamid Khalaf. (2019). Midhat Paşa ve Devrehü Al-eslahi bil Irak, Mekale Al-Dirasiye fi Mücelle *Jornal of Historical and Cultural Studies*, 122-153.
- Muhammed Abdullah Oda ve Yasin al-Hatib. (1969). *Tarih Arab el-Hadis*, Amman.
- Muhammed Arab. (2012). *Al-Osmaniyun fi tarih ve Al-Hazare*. Dimaşk.
- Muhammed Asfur Salman. (2010). *Irak fi ahid Midhat Paşa*. Bağdat.
- Muhammed Asfur Selman. (1989). *Irak fi Ahid Midhat Paşa 1869-1872*, Macister. Camaaç Bağdat.
- Muhammed Asfur Selman. (2014). *Sefehat min Tarih el-Arab el-Hadis*. Diyale.
- Muhammed Cevad el-Abusi. (1958). *Müşkilat Tekedam el-İktisadi min el-Irak* (1. Cilt). Kahire.
- Muhammed İbrahim el-Candi. *el-Arab fi el-Futuhāt el-Arabiye ile el-Hazır*. Kahire.

- Muhammed Selman Hesan. (1965). *El-Tetevur el-İktisadi fi el-Irak 1864-1958* (1. Cilt). Beyrut.
- Muhammed Süheyil el-Takküş. *Tarih İslami el-Veciz, Tabaa el-evel*. Beyrut.
- Muhemmed Anis. (1981). *El-Devle el-Osmaniye ve el-Şarık el-Arabi 1514-1914*. Kahire.
- Munteşagılı. (1987). *El-Irak fi Senevat el-İntidabel-Beritani, T. Haşım Salih el-Tıkriti*. Bağdat.
- Müfid el-Zübeydi. (2009). *Mevsüaa Tarih el-İslami el-Asır el-Osmani*. Ürdün.
- Münire Heyişer. (2019). *Irak fi Aahid Midhat Paşa, Rısale Macister. Camaa Biskere*. Cezayir.
- Nıma Abdulhalık Casım ve Muhammed el-Obeyidi. (2018). *Devir yehüd el-Aarık fi Neşad Ticari 1831- 1914*. Irak.
- Nimir Taha Yasin. (1984). *Bidayat el-Tehdis fi el-Irak 1869 – 1915*. Macister, Camaa. Mustansırıye. Bağdat.
- Nizk Saeed Abdulkarim. (2016). *Malahak al-Madi, velat Bağdad ve Bişatiha...beyne reşa ve el-Merez ve el-Semene ve el-Askariye*.
- Ortaylı, İ. (1983). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Hil Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2009). “Osmanlı’da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına, Dair Notlar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi* (1. Cilt). İletişim Yayınları.
- Outwaite, W. (2008). *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, (Melih Pekdemir, Çev.). İletişim Yayınları.
- Ömer Abdülaziz. (1971). *Dırasat fi Tarih el-Arab el-Hadis el-Şerık el-Arabi min fatih el-Osmani Hatta Nihayet kırın 18*. Beyrut.
- Özdemir, Y. Vd. (2014). *Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı, Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22. (1), 321-338.
- Özdemir, Z. Z. (2018). *İngiliz Basınına Göre Tanzimat Dönemi, (1839-1856)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Özgüldür, Y ve Özgüldür, S. (1994). *1876 Anayasası’nın Hazırlanmasında Mithat Paşa’nın Rolü ve Fonksiyonu*, Ankara Üniversitesi, *OTAM*, 5, (5), 311-348.
- Öztuna, Y. (1990). *Tarih el-Devle el-Osmaniye, Tercüme. Adnan Mahmud Selman* (1. Cilt). İstanbul.
- Pakalın. M. Z. (2015). *Midhat Paşa*. Said Matbaası.
- Petrosyan, Y. A. (2015). *Sosyalist Açıdan Jöntürk Hareketi*. (Ayşe Hacıhasanoğlu vd. Çev.). Yordam Kitap.
- Rana Abdul Jabbar. (2005). *Ayala Bağdat fi Aahid Vali Ali Rıza Allam (1831 – 1842)*, Rısale Macister. Camıaa Bağdat.
- Reza Zadeh. *Nadır Şah Afşari fi Nezer Musteşrikin min el-Farsiye iie el-Arebiye. T.*

- Rojhat Vaisi Halid. (2014). *Muşkile Mutenazih el-Aleye fi el-Irak, Tabaa el-ula*.
- Ruhe Khalidi. (2014). *The Ottoman Empire: A Short History*. Saqi Book.
- Saeed Hamada. (1938). *El-Nizam el-İktisadi fi Irak*. Beyrut.
- Said Ali Ğalıb. (1985). *El-Nakil ve El-Muvasalat min Kitab Hezare El-Irak* (2. Cilt). Bağdad.
- Sayar Camil Kevke. (1999), *Zuaama ve Afendiye el-Paşavat el-Osmaniyun ve el-Nehziyun el-Arab*. Ürdün.
- Sayar Cemil Kavkıb. (1970), *Takvin al-Arab al-Aadis, Dar al-Şarq*, Amman.
- Sayıd Abdulrazak el-Heseni. (2008). *Tarih el-Irak el-Siyasi el-Hadis* (1. Cilt). Beyrut.
- Selim Fars. *Keniz el-Reğayib fi el-Muntehebat el-Cevayib* (6. Cilt). Astane. B.T.
- Seyar Jamil. (1997). *Takvin al-Arab al-Hadis* (2. Cilt). *Al-Şiruk*. Amman.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1999). *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ, (1838-1868)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Siar al-Jameel. (1997). *Takuin al-Arab al-Hadis, Dar al-Şaruk*. Amman.
- Söğütlü, İ. (2010). Türk Modernleşmesi Sürecinde Mithat Paşa, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11, (1),101-113.
- Stifin Hımslı Lonkrik (1968). *Arbaa Kirun min Tarih el-Irak el-Hadis* (5. Baskı). Caafer Haiyat, Ter Lübnan.
- Subhi Kahtan Muhemmed Ali. (2002). *El-İdare el-Osmaniye fi el-Musul 1834-1879*. Macıster Camaa Musul.
- Sultan Abdülhamid el-Sani. (1991). *Müzekeket Sultan Abdülhamid el-Sani* (3. Cilt). (Muhammed el-Arab Çev.) Tabaa. Dımaşk.
- Süleyman Faik Bek. (1962). *Tarih Bağdad*. (Musa Kazım Nüröz, Çev.). Bağdat.
- Süleymani İman. (2019). Vali Midhat Paşa ve Neşatehu fi el-Devle el-Osmaniye Beyne Ummale ve Ehlas, Risale Macıster, Cezayir, Camiha Mohammed Bouziaf.
- Şakir Hüsin Demdüm. (2013). *Al-ırak fi zel Hüküm Midhat Paşa 1869-1872*, fi Mücele Küliye adab. Camıaa Zikar.
- Şarıl Esavi. (1990). *Tarih el-İktisadi lil-Hilal el-Hesib 1800-1914*. (Reuf Abbas Hamit Çev.).
- Şayif el-Zekın el-Hüseyin (2016). *Islahat Midhat Paşa fi el-Irak, Macıster, Camıaa Muhemmed bu Ziyaf*. Cezayir.
- Şerif Muhammed Abdulrehman. (1993). *Tarih el-Irak el-Siyasi, risale Macıster, Camiyaa Ayin el-şemis*. Kahire.
- Taha Yasin Namir (1984). *Bidayat el-Tehdis fi el-Irak 1869-1914. Risale*

Macister. Camaa el-Mustensiriye.

Tahir Yusuf el-Vailli. (2004). *Hayis el-Iktisad el-Osmani Kilal el-Nisif el-kirin el-Tasia el-Aaşır*. Kufe.

Tamçelik. S. (2000). Osmanlı Devleti'nde Anayasalı Yönetim Faaliyetleri ve Midhat Paşa'nın Anayasa Taslağı, *Erdem Dergisi*, 12, (36), 1007-1032.

Telli, R, Yılmaz, Ayşe. (2020) Geç Dönem Osmanlı Modernleşmesine Genel Bir Bakış, *Liberal Düşünce Dergisi*, 25, (100), 9-35.

Ulfiye. (2007). *Bağdad bi Aklam rehale*, (Yunus Habbi, Çev.) London.

Usame Abdülmecid el-Ani. (2020). el-Awzaa el-Iktisadiye fi Bağdad 1831-1872, *Bahis fy el-mücele el-tarihiye el-Arebiye lildirasat el-osmaniye*. Tunus. Kanun el-evvel.

Uzunçarşılı, İ.H. (2021). *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ülken, H.Z. (1992). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Ülken Yayıncılık.

Valid al-Azmi. (1999). *Tarih Al-aazemiye*. Beyrut.

Vecihe Kevserani. (1988). *El-Sulta ve el-Müctemua ve el-Aadıl el-Siyasi min Tarih el-Vilaye Osmaniye fi bilad el-Şam*. Beyrut.

Vemiz Cemal Ömer. *El-Tatavur el-Siyasi el-Mehasır fi el-Irak*, Bağdat.

Vemiz Cemal Ömer Nezmi. (1986). *El-Cezür el-Siyasiye ve el-Fıkriye ve el-İctimaaye lilhereke Keumiye el-Arebiye fi el-Irak*, Bağdat.

Yılmaz, D. (2001). *Osmanlı'nın Son Yüz Yılı, Cumhuriyet'e Giden Yol*. Çizgi Kitapevi Yayınları.

Yusuf Kamal Beg. (1331). *Hatata Muzakkirât Midhat Paşa*, Kahire.

Yusuf Nouman Maaruf. (1999). *Kazana el- Ayam fi Teracim Alaazam*. Matbaa Ceride Alayam.

Yusuf Rızık Allah Ğanime. (1932). *Ticare el-Irak Kedimen ve Hedisen*. Bağdat.

Zevra Gazetesi, Aded. 11, 16, Cemazilevel. 1286.

Zevra Gazetesi: Aded. 269, 27 Cemaziyelevvel.1289.

Zevra Gazetesi: Aded. 129, 4. Muharrem 1288.

Zevra Gazetesi: Aded. 85, 16. Receb.1287.

Zevra Gazetesi: Aded. 145, 30 Safer. H.1288.

Zevra Gazetesi: Aded. 126, 21 Zilhicce, 1287.H.

Zevra Gazetesi, Aded. 12, 23 Cemaziyelevvel. 1286.

Zevra Gazetesi: Aded. 29, 2. Ramazan.1287.

Zevra Gazetesi: Aded. 147, 3 Rebiülevvel.H.1288.

Zevra Gazetesi: Aded. 39, 20 Zilhicce 1286.

Zevra Gazetesi: Aded. 35, 14 Zilkade. 1286.H.

Zevra Gazetesi: Aded. 13, 1.Cemaziyelahir.1286,

Zevra Gazetesi: Aded. 50, 7 Rebiulevvel.1287.

Zevra Gazetesi, Aded. 50, 7 Rebiülevvel, 1287.

Zevra Gazetesi: Aded. 4, 26 Rebiülevvel.1286.

Zevra Gazetesi: Aded. 2, 12 Rebiülevvel.1286.

Zevra Gazetesi: Aded. 18, 6 Receb 1287.

Zevra Gazetesi: Aded. 38, 5 Zilhicce 1286.

Zevra Gazetesi: Aded 64, 1 Cemaziyelevvel 1287.

Zevra Gazetesi: Aded. 10, Cemziyelevvel 1286,

Zevra Gazetesi: Aded. 18, sene 4. Receb H1288.

Zeydan, C. (2012). *Teracim Meşahir el-Şerik Fi Kırın Tasia el-Aaşır* (1. Cilt). Mısır.

Zürcher, E. J. (1999). *The Young Turk Legacy and Nation building: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*. I. B. Tauris.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

İsim Soyisim : ALAN SHERZAD MOHAMMED MOHAMMED
Doğum Tarihi : 0000-00-00
Doğum Yeri : IRAK
Telefon : 0500 000 00 00
E-Posta : alanhaje1@gmail.com

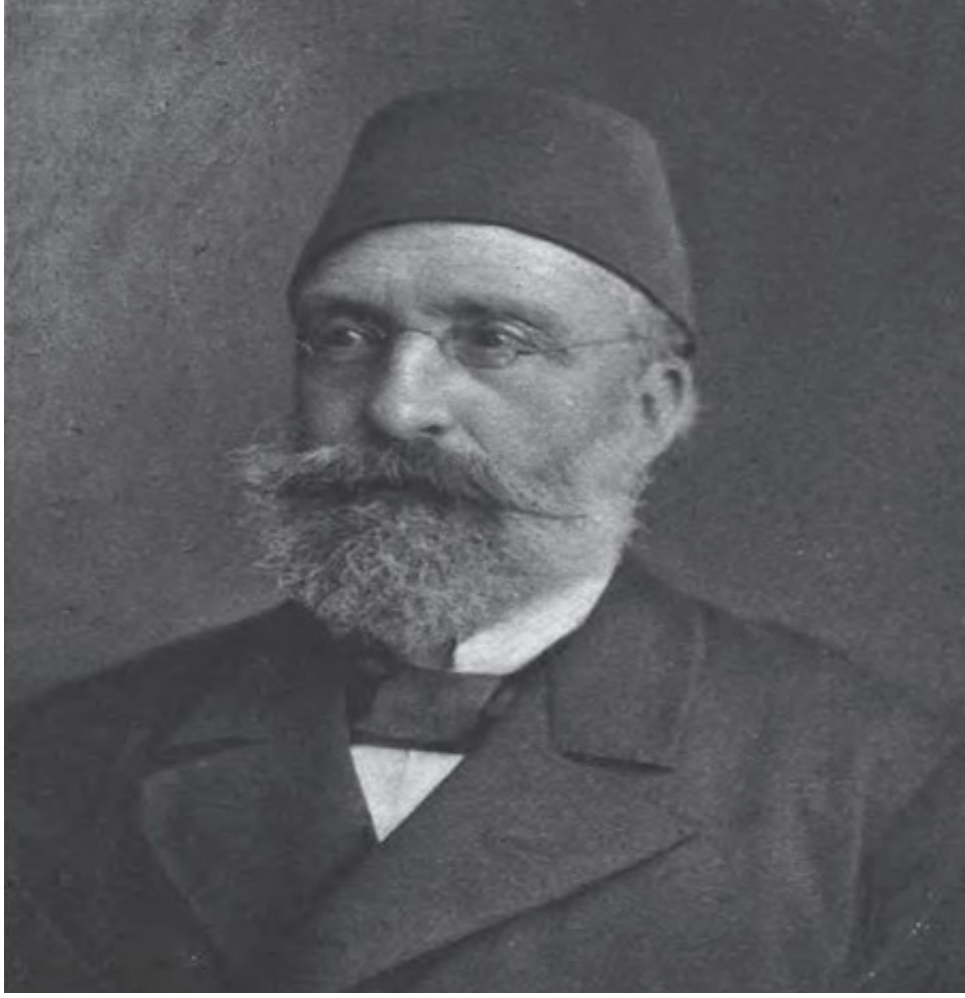
EĞİTİM BİLGİLERİ

Okul	Bölüm	Baş. Yılı	Bit. Yılı
Salahaddin Üniversitesi	Tarih Bölümü	2006	2010
Kave Lisesi	-	2003	2006

Yabancı Dil Becerisi: Türkçe B1 seviyesinde

EKLER

EK 1

Bağdat Valisi Midhat Paşa

EK 2

Bağdat Valisi Midhat Paşa

EK 3

Bağdat'ın Raşidiye semtindeki Midhat Paşa'nın evi

EK 4

Midhat Paşa'nın ikametgahı

(سنة)
الاول(سنة)
١٢٨٥(حزيران)
١٧

زوراء

(يوم الثلاثاء)

(يوم)
١٢٨٦(ربيع الاول)
١٦(يوم)
٣

(هذه (الزوراء) اي ايامه تمتع في الاسوع مرة يوم الثلاثاء وهي ساوية لكل نوع من الاشجار والحواشي الداخلية والخارجية فيها من مدة سنة (٧٠) ومن مدة سنة (١٠) غرنا وتل نضمة منها في (٦٠) باره داخل الولاية ويضاف عليها ال سائر الحال والاكنه اجرة الوسته الذي يرش في اخذها ايامه اوسنة اشهر (قاراجم مطبعة مركز اولاد)

واستعداد وقاية اهاليه السله وكوتها قبل هذا كانت متبع للمدنية ومنشأ انواع المعرفة والنون نظرا لحالها اليوم موجب التأمل ونظر الدقة

اذا انما نظر الدقة في سبب ومنشأ هذا الحال وضعفاء على التكامل وتربية الجسد فيا لسيه الى استعداد سكتة الذين لا فيهم اهل الان الانصاف في لياستد بصفك ذلك عليهم

لا به مجاهدة ترق وممورية ملك وتكثير زراعتة وتوفر غذائته انما يكون محتسبا في واحدة واصنافه في تلك المدي وقلمة المرافقة كثيرا في اغاب الاوقات راحتها كانت مقلودة ويحيى مثل حلاكو ويور في القرون الاشهر الذين يتبعهم النهب والغار فصادفت هذه الصدقات فتبدل عرائنها كايا بالخراب والتشويش

في الواقع ان الحاق الذين يشوا في دائرة المدينة والقرى بعد زوال ما يشا به من الصدقات واشتلاف احوال الزمان وبأية فعاضة الكونية الجارية تلاقى ما فات من الامور الا ان العراق هو في حالة لا تقبل القياس على هذا لان قطعة العراق في هذه سارا قلع والملك السار وفي القرون اهان ذلك الملك بناء على ضرورتهم واحتياجهم ما كانوا ينظرون في بعد المسافة بل كانوا يجمعون في الفصل والاستفادة من هذه الاطراف ويتاهل في تحصيلهم المعلومات من العراق ما زالوا يبنوا لجهده في السعي الى ان قل احتياجهم للعراق ووقعت تلك الصدقات التي كانت انواع الفنون والمعارف فلما رأوا ذلك الحال باتكليه انقطعوا عن العراق وتركوه في حال الوحدة والعزلة

واهان العراق بناء على دهشتهم في تعاقب بابه بعد أكثرى وتقدم اشغالهم في القند في عواقبهم التذيع وما قدروا على اعادة درجتهم السابقة وجعل الناس كالاول محتاجين اليهم

بعد فوسمة تهور وانكثت اهان العراق دخلت تحت محافظسة الدولة العلية العثمانية وانخرطت في سلاك جانبها الجلية ومنع ان راحتها نالحت عن الحسالة الاولى الا ان درجتها كانت متنازله مثل هذه الامم والماله قايية بذاتها على اعادة حالتها السابقة والدولة

اجرا قاعدة الاستبدال وكروا الحجام في مساحة قليلة الطوبية الاما يوتيه وحضر حضره صاحب الدولة والى باشا ومن حضور معتمد من روسا وامر او ضبطا العسكريه والممويون السابرة ووقف كل طاير والى تحت رايته مصطفين للسلام وشعر عوا في اجرا اصول الاستبد ال وحضره صاحب السعادة رئيس باشا اعطى تذكرة كل فرد يتيه ومن ساحة على الحال حضره السلطان الاعظم معاش وتعبات العساكر الشاهانية وافقه وكافة لوازمهم مكه واسباب زناه واحتم حاصله قبل هذا الحال الذي هو عين الكمال السليم لا انواع التوجهات والقوضات من الاطراف السلطاني شونه وسينعون غير من الذين استبدلوا وكروا اوراقهم كمال الرعية والشوق وقدموها لحضرة الال المشار اليه وعقب اجرا ما ذكرنا شرع الجليز بالدعا والواجب الاداء شان وشوكة وناج الحضرة السلطانية ومن طرف العساكر الشاهانية على غايتهم حصل الا ايمان والتزيت بالدعا لرب العبادات بديل عرسلطانتا الاعظم وكروها تلتا مع كمال التعظيم وبعد ذلك اجروا رسم البرور في المواقف ايضا كثر من الانتشار في صدر ترك التذاكر وفي اساسا في تدوج مقدار يتجسم ولكن الان يذروا لدرج هذا في جر بدتسام الشكر

فانتم قضا اولاد داخل ستر في شهر زور سعيد اقتدى بناء على تحقيق بعض حركاته الارتكابه ويتاهل على ان الذي يكون له بعد الحال والصفه مدخل وحركة بموجب القانون بصير مغلها للحياسة في احوال عزل ووضع تحت انصاكه وصدور الامر والاشعار الى بصر في شهر زور شين شخص موقفا عمله الى ان يمتن غير وتجه ختام هذه الحساكه مفرد درجها في جر بدتسا

اسباب تدنى العراق ووسائل ترقية

لاجل الوقوف على معرفة اسباب تدنى العراق ووسائل ترقية يلزم ان تبحث في الاحوال الماضية وكيفيات الوقوع على وجه التلاقي مع الدلائل

فيمش وركبة اراضي العراق التي تد هيش عقول البشر

الخصيص

لما كان يوم الجمعة الثالث عشر من حزيران يوم جلوس حضره سلطان سلاطين الزمان معدن الجلالة والسطوة والعدل والاحسان على سبر الشوكة والابهة العظام اجري رسم التبريد بالشر في حضور حضره صاحب الدولة والى الولاية والى رؤساء معنوا امكدة والمثيون من سمر الدول الصابرة ومورو الملكة والامراء العساكر به فوجيا فوجيا وفي مساء ذلك اليوم قد حضر هؤلاء مجلس الضيافة التي هيها حضره الال المشار اليه وتكون هذا اليوم السعد للقيعة العثمانية كالمسيد ومسلر ما مسرة ما عليها من من يد ايز من في دائرة الولاية ومن في دائرة العسكرية مزيج الترحيب باقبال التناوب الى اها الترحيل وبانارة انواع الصادات والمنتبرات الشيرة بضياء الترحيبت جعوا اليه المظلة كالتنار الذي في ذلك السكنة واهالي الملكة ايضا انظروا تزيين البلد فابية الاعتناء والاهتمام وفي ذلك كل متصف الال ثم ادنى الجميع الواجب من الدعا لتزايد العمر والجلال لحضرة نال الله على الامم ولدوام الشوكة والعظمة للعت الخاني مدى الامام

من افراد غرات اردوي السامس الهما يوي مقدار اثنين وتسعين نفر الداخلين سلك المعرك في تاريخ سنة التسائه والبيعين قديما ووقت اجرا محتوق استبدالهم ومن سانية حضره الموكبه الفتوى به على اتوق غرات الذي هم بالقرية السرعية دخلوا سالك العسكرية دائرة اردوي الهما يوي يتواردون شيئا فشيئا ويعطون للايات فوجيا فوجيا والفترات المذكورة الذين حل وقت استبدالهم تغيرت لهم تذاكر الال قديس بموجب النظام فالذين هم في الواقع ارسلت تذاكرهم الى امر اليهم في كل طاير والى والوجودون في المركز ثلاثة (ملو اير ياده) السابور هو الزمر والياده هم الشاة ومقدار في كل من التي الطوبية (والبنوار به) وهم الفرسان فصار جهمهم ارماسية واحدى وتلاون ماين جايوش واوتيشاشي وغرولاجيل

٦٠٥٥٢

سب

خان في اياه
مع انه مشهور
له قد سقط
اله برجومه
ال مع اجراء
بازرات وكوي
لذين نفوهوا
توقى جريده
حق مدنيته

ان الان يترس
حيونهم وكان
والتاقيما فيه
فقيمت ايران
فيما تالاجيد
جوهرة الشام
نظرا لذلك
مسله

الخصيص
تقوهوا بهذا
له لايتوهون
ن يشك على ان
حاسة الساج
هذه الحوادث
ا فاته اجرة
اذا التفتي على
مخاض الرقوة
لتي تمان هكنا

المسني قد تولد
له واده اربعة
فرقة لثقا وانف
براسها اسود
بين ومات هذا

ثم وكاشان من
الاسهال والقي
لها
ة الولاية

EK 6

Bağdat-Kazımiye tramvayı

EK 7

Bağdat-Kazimiye tramvay istasyonu

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

[Ljava.lang.String;@3e9c6ea4

Referans No	10680277
Yazar Adı / Soyadı	ALAN SHERZAD MOHAMMED MOHAMMED
Orcid	0009-0006-5514-2956
T.C.Kimlik No	99456982800
Telefon	5313599380
E-Posta	alanhaje1@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	MİDHAT PAŞA DÖNEMİNDE IRAK'TA İDARİ VE MALİ REFORM
Tezin Tercümesi	DURING THE PERIOD OF MİDHAT PASHA ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL REFORM IN IRAQ
Konu	Tarih = History
Üniversite	Harran Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	Tarih Ana Bilim Dalı
Bilim Dalı	Tarih Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2024
Sayfa	127
Tez Danışmanları	PROF. ABDULLAH EKİNCİ
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	Irak, Midhat Paşa, Tanzimat Reformları, İdarî ve Malî

04.11.2024

İmza:.....